

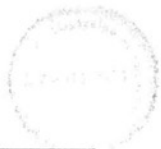
ČASOPIS

ZA

SLOVENSKI JEZIK, KNJIŽEVNOST IN
ZGODOVINO.

VIII. LETNIK.
1. — 4. SNOPIČ.

IZDAJAJO IN UREJAJO
FR. KIDRIČ, R. NAHTIGAL, FR. RAMOVŠ.

LJUBLJANA 1931.

TISKALA UČITELJSKA TISKARNA V LJUBLJANI.

VSEBINA VIII. LETNIKA.

	Stran
<i>Franc Tomšič</i> : Sacrum Promptuarium in knjižna slovenščina	1
<i>Anton Breznik</i> : Vpliv slovenskih slovarjev na srbskohrvatske	16
<i>Ivan Grafenauer</i> : Poglavje iz najstarejšega slovenskega pismenstva . .	68
<i>P. Skok</i> : Iz slovenačke toponomastike	118
<i>Milko Kos</i> : Nove študije k freisinškim spomenikom	126

Franc Tomšič:

Sacrum Promptuarium in knjižna slovenščina.

V letih 1691.—1707. je izdal slovenski kapucin Janez Svetokriški celo vrsto knjig slovenskih pridig pod naslovom: SACRUM PROMPTUARIUM. Prvi dve knjigi iz te obširne, okoli 2800 strani obsegajoče zbirke, sta tiskani v Benetkah, ostale tri pa so izšle v Ljubljani. Pri takem delu, kakršno je SP., je velike važnosti določitev razmerja, v katerem se nahaja pisec do tedaj običajne knjižne slovenščine. Jezikovni razbor kaže, da je zavestno sledil knjižnemu jeziku, vendar pa pri tem ni mogel zatajiti svojega domačega dialekta, bodisi da gre za pojave, ki imajo svoj vir izključno le v zapadnih narečjih, ali pa za pojave, ki so se organsko razvili tako v dolenjščini kakor v notranjščini, pa so vendar mlajši od XVI. stol., oziroma segajo vanj samo s svojimi početnimi fazami, so pa do konca XVII. stol. jezik že izdatno predrugačili. Marsikje je zapisal obliko iz svojega domačega narečja, pa mu je pri tem stala pred očmi pisana beseda iz starejše slovenske knjige: hoteč ugoditi živi govorici, pa vseeno ne kršiti knjižne tradicije, je kombiniral zato oboje. Ker predstavljajo dela Janeza Svkr. v glavnem vendarle nadaljevanje slovenske književne tradicije, se hočem v naslednjem omejiti predvsem na to, da podčrtam neskladnosti med jezikom slovenskih protestantov in njihovih neposrednih naslednikov ter med jezikom, izkazanim v SP.

I. Grafika.

Dasi je komisija za revizijo Dalmatinove Biblije l. 1581. opredelila rabo črk *i*, *j* za podajanje glasov oz. glasovnih skupin *i*, *ī*, *j*, *ji*, *ij* (Ramovš, ČJKZ. I. 115ss.) in je to po zaslugi Biblije v slovenski knjigi obveljalo, vendar v tem pogledu ne moremo v SP. zaslediti nobenega sistema. Rabi namreč v vseh omenjenih slučajih iste znake, vendar nikjer ne dosledno. Prim.: 1. *ij*: a) v funkciji *j*: n. sg. m. *moij* II. 179, 237; *nije* IV. 359; b) za *i*: *mijr* II. 83; *krijvizo* II. 290; c) za *ji*: *Trojize* II. 342; *svoj* II. 110, 112.

2. *y*: a) za *j*: *poye* I. S. 90; *nyemu* II. 23, 93; b) za *i*: *šaupyla* II. 99; *kryvizhna* II. 299; c) za *ji*: *napoyti* II. 248; č) za *ij*: *trye* II. 93.

3. *j* v funkciji dolgo naglašene*a* *i*: *hjšha* II. 153: gen. sg. *šolj* III. 221.

Pri označevanju glasu *u* je zanimiva kombinacija *v* in *u*: *-vu*; prim.: adv. *pravu* II. 382 (5x); g. pl. *revu* IV. 382 (2x). Ker je za kratko *-au* govoril *ou*, je tudi za *ou* drugačnega izvora zapisal pogosto *au*: *paun* I. S. 17, 23; *šhauzh* II. 242; gen. pl. *tergau* IV. 152; posesivni adj. *Davidau* II. 177.

Enako nedoslednost kakor pri *i*, *j* zasledimo v rabi sičnikov in šumevcev, le da prevladuje znak *š* tudi za *z*: *švefdi* III. 359; *Lubefan* III. 249. Sporadična, a dosti pogosta je pisava sičnikov mesto šumevcev: *defelo* II. 345, 346; *roffize* IV. 102, 364.

Redukcijski vokal označuje *z*, *e*, *i*, *a*. Podajanje red. vokala *z* *-a-* je kakor pri Krelju utemeljeno z njegovim domačim izgovorom: *g* (Oblak, JA. 19, 337): *pafs* IV. 238 (4x); *pefs* III. 444 (3x); *lehak* II. 540; *šj sabo* II. 533.

M. Kastelec je v svoji knjigi *Nebeshki Zyl* I. 1684. podal v *Observationes* svojo ortografijo, ki jo je posnel po delih starejših pisateljev; tu je uvedel naglasni znak *gravis* v povsem drugačni funkciji, kot mu jo je dodelila revizijska komisija I. 1581.; zakaj pri Kastelecu označuje *gravis* diftong *ie* (Štrekelj, HS. 39). J. Svkr. je šel v tem še dalje; pri njem kaže *gravis* izredno prožnost, saj ne označuje le diftongičnih *ie*, *eĭ*, ampak tudi kratko naglašene in celo nenaglašene vokale, dasi mu je v uvodu I. knjige določil le tisto funkcijo, ki mu jo je že pred njim odkazal Kastelec. Prim.: *grè* IV. 355 (5x); *pèť* II. 345 (3x); *imèti* II. 280 (2x), 408; *vèdil* I. S. 194 (2x); *shgè* III. 466; IV. 179: prep. *pò* III. 80, 101; *blisù* IV. 251 (5x); red. vokal: 2. pl. ind. *padète* I. S. 198. — V skladu z ortografijo XVI. st. stoji *gravis* — dasi le redko — nad vokaličnim *-r-*: *vèrt* I. 128; II. 468. — Akut ima enako vrednost kakor *gravis*, le da je znatno redkejši. — Dvakrat rabi pentljo pod vokalom: *baklè* II. 16; pom. gl. *je* I. 114.

II. Fonetika.

1. Vokalizem.

Dolgo-naglašeni vokali. Redni zastopnik dolgo cirkumflektiranega in v krepkih pozicijah tudi akutiranega *ō* je v skladu s tradicijno slovenščino *u*. Primeri, ki kažejo oddaljevanje od tega pravila, nikakor nujno ne zahtevajo, da jih smatramo za importacijo iz tujega dialekta, zakaj v mnogih slučajih je mogoče to menjavanje *o/u* spraviti v zvezo z drugimi fleksijskimi oblikami, v katerih položaj *o*-ja ne ustreza pogojem prehoda *o > u*. Po drugi strani pa je svojevrstno obravnavanje prvotno dolgih diftongov dovedlo do posebnih, s pisno doljenščino se neskladajočih produktov. Samo za majhen odstotek smo upravičeni govoriti o izposojanju iz drugih dialektov. Prim.: *pomozh* II. 95, 125; *mozh* III. 353; kratki diftongi: *Bogovi*

III. 346, 580; *sgonovi* III. 371: *valuvi* II. 133; *moj* II. 217, 224; *pojti* III. 584 (4x); *nebojse* III. 58; **iz drugih dialektov:** *vus volni* IV. 323, 361. — Oblike tipa *pomiril*, ki se razlikujejo od dolenjskega *pomuril*, krijejo v sebi po vsej verjetnosti akcentuacijo neprefiguriranih oblik; to generalizacijo so proizvedla zapadna narečja, katerih člen je tudi vipavščina (Škrabec, JS. I. 224). Piše seveda tudi tradicionalne ter deloma kontaminirane oblike: *potopil* III. 226; *potupil* I. 180; *utuopil* III. 11.

V genetivu pl. *-oŕ* je kratki *-o-* že podlegel asimilacijski sili istozložnega *u* in se zlil z njim v *-ú* (Ramovš, JF. II. 230). Ta asimilacija, ki je v XVI. st. še neznana, je v jeziku J. Svkr. že vseskozi prodrla, dasi predstavljajo asimilirane oblike še vedno manjšino, zlasti še, ker se je gen. pl. *-oŕ* lahko naslonil na še ohranjeni *-ov-* v nom. pl.; kjer je bila ta možnost izključena, kakor pri besedici *domov*, piše konsekvntno samo *-u-*: *damu* IV. 338, 346. — Z goriško-kraškim *porid* (dol. *porŕd-pŕod*) smemo istovetiti *potup* II. 370, 554; III. 238 (Ramovš, JF. II. 232). Temu se pridružuje še *-o u-* kot specifično notranjski refleks za dolgi *o* v nekaterih besedah: g. pl. *otrouk* I. S. 152, 157, 159; III. 106, 254; *nouh* II. 411; *naufs* I. 228; *noufsa* II. 248.

V nasprotju z *ej/e* je za *é* nekolikokrat zapisal *aj*: *iajti* II. 397; *svajjde* II. 418; *na majsti* IV. 64; tu ni misliti na vpliv lokalnih notranjskih in dolenjskih dialektov z regularnim *aj* < *é*, marveč na enakšno križanje med izgovorom in knjižno obliko kakor pri *oŕ* — *aŕ*; ker je govoril *zděi* < *sda-i*, pisal pa deloma še po starem *sdai*, je tudi za *ei* drugačnega izvora uporabil znak *ai*.

Dolenjščini kakor tudi notranjščini je znan prehod *-er* > *ir*, vendar je ta mlajši od XVI. st. (Ramovš, HG. II. 216; Slavia I. 35). J. Svkr. omahuje med *-er-* in *-ir-*: *Zirku* III. 269, 275; *Cerku* II. 253 (2x), 313; *katira* IV. 471, 474 (2x). Zapadna slovenska narečja pa poznajo tudi pojav *ir* > *iër*; koliko je ta pojav v zvezi s prejšnjim odločeval pri zapiskih z *ir*, *er*, *ier* (torej grafično), se ne dá dognati; da je bila stopnja z *iê* že dosežena, pa je iz primerov jasno razvidno; prim.: *Paster* II. 95, 105; IV. 66 (4x); *shteri* II. 129, 190 (3x); *zier* IV. 139, 275, 299; *paštier* III. 55; *pjerje* II. 263.

Nekolikokrat je zabeležen diftongični izgovor etim. in nosnega *e*: *ozhieŕŕoh* II. 306; *shieti* III. 143; 3. pl. *bolie* III. 74; *sgubie* III. 76; *unjelu* III. 574; *otjel* III. 143. Prim. slično pisavo v dolžnem listu iz l. 1630. (Oblak, LMS. 1887, 308).

Nenaglašeni vokalizem. Moderna vokalna redukcija, ki se javlja v svojih početkih, t. j. v neposredni soseščini sonorNIKOV in pa kot vokalna harmonija, že v delih naših protestantov, je do konca XVII. st. znatno napredovala in preobrazil jezik malone do stopnje, na kateri se nahaja danes. J. Svkr.,

ki mu je bil jezik Dalmatina in njegovih neposrednih naslednikov glavno vodilo, je seveda zvečine pisal še stare, nereducirane forme, vendar je dal izraza: I. vsem onim pojavom mod. vok. redukcije, ki so tedaj presnavljali doljenščino; II. nekaterim posebnim zapadno-slovenskim redukcijskim pojavom; III. za neke vrste redukcije smemo računati s tujim vplivom. Prim.:

I. 1. *objeskat* I. 73, 90(3x); *lebesan* II. 160; III. 271: *terbej* I. S. 55, 64, 80; *vejdlja* III. 103, 114(3x); *shrok* II. 161, 583; *ta boge David* II. 180; inf. *shivetè* I. S. 191; vok. **harmonija**: *stonovitnu* IV. 123, 130(2x); *vstonovili* II. 450, 451 : *stanovitnu* II. 111, 157.

2. a) preglas *a* > *e* za palatali je sicer že znan v XVI. stol.; ali ker ga pri Dalmatinu kakor tudi pri Hrenu, Schönlebnu ter Kastelcu ne zasledimo (Ramovš, JA. 37, 319), smemo reči, da ga je J. Svkr. pisal brez posredujočega vpliva pisane besede; prim.: *pregaineni* III. 104, 183; *nagajeio* III. 169; *lepa gartroshe* IV. 303; *obeniga madeshe* II. 46.

b) mlajši je prehod *ai* > *ei*, v XVI. st. znan samo Juričiču, nato pa se pojavi pri pisateljih Gorenjcih (Ramovš, JA. 37, 320). Piše ga Kastelec in tudi J. Svkr.: *sdej* I. S. 14, 23; III. 560; *sgorej* III. 107, 616. Dotodaj se je *ei* mogel še dalje asimilirati v *-i*: *snotri* IV. 114, 279 (3x); semkaj prištej še *prezi* I. 23, 32, 35. Adverb *siutru* II. 49, 397 sloni na govorjenem *zjutri* in razmerju *blizi-blizu*: *bliji* II. 174, 215; *blisu* III. 387.

c) *na-*, *za-*, *nad-* so v notranjščini pod sekundarnim akcentom prešli *ne^a-*, *ze^a-*, *ne^ad-* (Ramovš, JA. 37, 322ss.), vendar večina primerov, podanih v SP. ne ustreza pogojem notranjskega prehoda in jih smemo zato istovetiti z doljenjskimi *ne-*, *ze-*, *ned-*; prim.: *nefaj* II. 266, 384; *nepolnil* III. 209 (2x), 376; *sedofiti* III. 384; IV. 302; *nedlešhnosti* III. 444.

3. Starejši teksti doljenjskega in notranjskega izvora ne poznajo akanja (primeri v Kastelčevih BR. niso zanesljivi), gorenjska narečja pa so v tistem času že proizvedla prehod poakcentskih *o* > *a* (Ramovš, JA. 37, 294–296; Oblak, LMS. 1890, 195). V SP. je akanje močno zastopano, dasi ne dosledno, kakor tudi ne v današnjem vipavskem govoru; prim.: *damu* III. 62, 63 (2x); *glaboku* I. 26, 101; *pakuro* II. 453, 582; IV. 446 itd.

4. Prehod *e* > *a* je razširjen še najbolj pri negaciji *ne*, kar je podano že pri Trubarju, Krelju in Kastelcu (Ramovš, JA. 37, 309). J. Svkr. piše *na* precej pogosto, vendar ni izključeno, da je to le analogija po vzoru *ne* < *na*; prim.: *Navešta* II. 156, 157; *napresherni* I. 227; *navej* II. 553 (4x).

II. Špecialno zapadnega porekla je redukcija predakcentskega *u* > *o* in pa kratko naglašenih *ü* > *ö*: *pogoblen* II. 364, 403; *postiti* II. 378; *kopzy* I. 204; III. 304; *kroh* II. 160, 213, 339; III. 57 (2x), 84 : *kruh* IV. 233, 234. Sem spada najbrž tudi dat. sg. m. n. *-o* : *hudizho* II. 70; *ozheto* I. 68; *ferzo* II. 124; *nashimo* III. 28; *njemo* I. 34; prim. Ramovš, JA. 37, 162–164; Oblak, JA. 11, 527; LMS. 1891, 201.

III. Iz gorenjščine so izposojeni primeri z redukcijo predakcentskega $o > u$: *nuzoj* III. 560; IV. 319; *ofmujen* IV. 290; *bulefni* II. 141.

Primeri kakor *bogaboyezhu* III. 417; *vsakadajnu* IV. 229, kakor tudi *-om*, *-ov* za palatalnimi glasovi v fleksiji ne predstavljajo fiziološkega procesa, ampak posplošenje po oblikah s predhodnim nepalatalnim konzonantom.

Zastopnik starega ξ je v dolgih zlogih *-ou-*, v kratkih *-u-*, vendar je tudi semkaj že prodrl *-ou-*. Za labiali piše Janez Svkr. v kratkih zlogih po načinu XVI. st. še *-ul-*; prim.: *zhoun* II. 161; *zholn* II. 161 (9x); n. pl. *vuzhje* II. 266; *zhunarij* II. 159; *iabuka* III. 51 : *jabouka* III. 413; *samulzhali* I. S. 54.

Oblika *dauri* I. 123, 129; II. 124, 131 se navidezno sklada z *dauri* pri Trubarju in Dalmatinu; vendar smemo radi priljubljenega pisanja grupe *-ou-* z *au* reči, da se za tem zapiskom skriva *douri*, kar eksistira v vipavskem, idrijskem in cerkljanskem govoru in je izkazano tudi za Krelja (Ramovš, Slavija, II. 207ss.).

2. Konzonantizem.

I. Po tradiciji piše za $u < t$ še vedno *l*, dasi niso več redki primeri z *u*: *paku* II. 374 (2x), 385 (2x); *orru* III. 281; *padu* I. 101, 111; *proffu* IV. 301 proti kombiniranemu: *valvu* II. 133, 282; *stepul* IV. 468; *vedul* I. 29; *vouk* III. 72 (2x), 76; *shauzh* II. 26, 29, 242. Na izgovor *u* iz *l* kaže še *doholnih rezhy* IV. 220; *perdelika* (t. j. pridevka) II. 570; *polsot* III. 62, 440; *polsdignil* II. 125, 133, 240.

Vipavščina je ohranila palatalna *l*, *ñ* (HG. II. 62, 114). Za prvo piše J. Svkr. po dolenjskem načinu običajno *l*, samo pri nekaterih besedah *jl*, *lj* ter deloma še kombinirano *jlj*: *kluzhe* II. 42; *vela* II. 70 (5x); *shelje* III. 209, 462 (2x); *krajliza* III. 118, 135 (2x); *vesselje* IV. 101, 129 (2x); *shejlie* III. 506. — V intervokalični poziciji piše za *-ñ-* pretežno *-jn-*, poleg tega še *nj*, *n*: *raineni* IV. 192; *isvelizhejne* II. 100, 104; *Skrinia* III. 395, 396 (2x); *ognia* I. 89 (3x); *lagainie* III. 72; *ranena* II. 48, 250; *ognom* III. 516; *pan* III. 595.

r. Sledeč svojemu domačemu govoru ne pozna skupine *čre-*, *žre-* (HG. II., § 43): *zheva* III. 186 (2x); *zhipino* I. 198; *shebli* IV. 464, 465.

m, n. Skupina *-m n-* se je v vipavščini diferencirala (HG. II. 95): *lakouni* I. S. 94; *lakoumnofti* II 408; *rauminu* IV. 377; *raumnu* IV. 269; *spaunish* I. S. 24; *spolni* I. S. 208; II. 367; *spoumnio* II. 272.

Moški substantivi, ki se v nom. sg. končujejo na *-l*, *-l*, dobe v cas. obl. nastavek *-n-*, ki je sprva in tudi še v XVI. stol. upravičen samo pri tujkah in se je mogel širiti izdatno šele pri onih pisateljih, ki so že proizvedli moderno vokalno redukcijo (Stapleton, Skalar, J. Svkr.); prim. HG. II., § 63. Jezik Janeza

Svkr. se nahaja v tem oziru v prehodni fazi, ko nove oblike z *-n-* že prodirajo, pa so stare oblike vedno še močne; v SP. vlada sledeče stanje: *prjatl'* — *prjateľa* — *prjatľna*; posredovala so nomina tipa *rabl'*; prim.: *priatelna* I. S. 154; II. 43, 481; *Apostelni* III. 617; IV. 268; *fazonetelna* III. 60(2x), 61, 75 : *priatele* II. 211, 316, 544; *Apostela* III. 23, 383(2x), 392; *fazonetela* III. 70, 75.

v. Svojevrstna usoda zadene skupino *sv*, kjer se *v* asimilira nezvnečemu *s* (HG. II. 152): *sfariti* I. S. 23, 49; IV. 302, 367; *sfetlobo* III. 325, 334, 350; *sfiniz* II. 81; IV. 132; — *shfazate* I. 228.

Pri glagolu *bugati* je zunanji znak perfektivnosti *u-* še izredno redek (Ramovš, Slavia, II. 122s.): *buga* II. 122, 124, 284 : *vbuga* III. 88; IV. 349.

b, p. *Zabstoň* se je deloma obrusilo v *sastojn* I. 17, 61; *sastoin* I. 76; S. 103, 106 proti pogostejšemu *sabstoin* III. 543, 544; prim. še analogični zapisek *sabstopim* IV. 284.

V starejših slovenskih tekstih beremo samo *prez*, vendar poznajo koroški teksti že *brez* (HG. II. 184s.). J. Svkr. piše obe obliki in se zdi, da je mlajše *brez* bolj pogosto kakor *prez*; *pres* I. S. 149, 150; III. 183, 190 (2x) : *bres* II. 253, 255; IV. 237, 240, 262.

j. Med *a* in *f* se je razvil prehodni konzontant *i* (HG. II. 174): *shtrajfiŋga* II. 30, 41; IV. 155(3x); *shtrajfa* II. 163, 400 proti osamljenemu *shtrafiŋgi* II. 417. — Radi anticipacije enega izmed elementov v artikulaciji sledečega dentala je *-i-* lahko izpadel (HG. II. 176): *hushi* I. 111, 135, 183; II. 210, 221: *huishi* IV. 155, 188; *Ranik* IV. 372, 400.

t, d. V slovenski knjigi se je po zaslugi Dalmatinovi pri glagolih I. 1. v ptc. praet. act. II. ustalilo *tl*, *dl*, HG. II. § 112—113. Vipavščina ima danes samo *l*, ali kljub temu piše J. Svkr. dosledno le *tl* — *dl*. Da v resnici ni tako govoril, moremo sklepati na podlagi zapiska je *vesedlj* I. S. 79, kjer je *-l-* zamenjal z *-dl-* po vzoru govorjenega *pali* do pisanega *padli*. — Iz dublet *vidila* — *vidla* je vzniknila pisava *padili* II. 139, 274; *kradili* I. S. 184; II. 582; *jeidili* II. 262; IV. 240.

V nasprotju z dolenjskim *kej* „ubi“ se glasi notranjska oblika *ki* (HG. II. 215); vendar jo je J. Svkr. vpošteval izredno redko: *ki* I. 26; S. 16 (3x) in prevladuje pri njem dolenjsko *kej* I. 150, 202; III. 530, 565. Posplošen pa je *-i-* v relativu *kir* I. S. 90, 105; II. 242(11x); prim. HG. II. 216; Slavia, I. 34ss. — V SP. beremo še drugi *kir*, ki je pa popolnoma drugačnega izvora, ker predstavlja obrušeno staro *kadar* > *kār* (Škrabec, JS. I. 68): *sdaj kir si vjhe mertu* III. 371; *od minute kir s materniga teleffa prideio* IV. 418 poleg starega: *kadar bi shlishala eno shtimo* I. S. 99.

Substantiv *teden* ne kaže oblik s *tj-*: *teden* III. 48, 58; g. pl. *tednu* III. 48 (2x); HG. II. 225.

V XVII. st. se pojavi pri *venŕ* prehodni dental in se raba novih oblik vedno bolj krepí, tako da so v začetku XVIII. st. prodrle že na vsej črti (Ramovš, Slavia, III. 117 sl.). V SP. so stare oblike brez *-d-* še prav izdatno zastopane, le v I. in II. knjigi je *vender* dokaj pogosto: *vener* I. 106, 107; II. 22, 77 . . . : *vender* I. 28, 32; II. 100(2x), 106, 110 . . .

g, h. Novost v slovenski knjigi pomeni pisava *-h-* za prvotni *-g-*. Kastelec in J. Svkr. sta poznala prehod *-g > -ɣ-* iz svojih domačih govorov (HG. II. 233), ali Kastelec je le redko zapisal *h* za *-g-* (Zavadlal, 17); nekaj številnejši so primeri v SP., dasi so tudi tu v manjšini: *Trinoha* I. 22; III. 306; IV. 177; *obohatit* I. S. 106; *dojehli* II. 448(2x), 456; *hreh* I. S. 134 in umetno *ufagnil* I. S. 14; *grege* II. 459, 496; *koshuga* III. 403; *neghualeshen* II. 19; *pregreghe* II. 354 in celo *vafgo* II. 468; *dusgo* III. 403.

Obsežnejši teritorij zavzema prehod končnega *-g > -ɣ,* ki je med drugim znan tudi notranjščini; v XVI. st. pišejo za to *-g, -k* (HG. II. 234). Za SP. prim.: *dolh* III. 62, 66, 168; *ledih* II. 159, 365 (4x); *snejh* IV. 72, 192; *nadluh* IV. 327 (2x); *nogh* I. S. 61; II. 468; učena pisava: *krug* II. 318, 320 (2x); *moyg* II. 479.

h- v funkciji protetičnega konzonanta: *hoshtario* III. 598, 599; g. sg. *hozhetá* II. 300, 306, 307 (2x); *Hogerske* III. 430; *gillu* II. 118, 178 (Škrabec, JS. I. 525). — Enklitične oblike *čem* ne morem navesti iz SP. in je zato tudi *nečem* redko: *nezhe* II. 327, 586; III. 402, 529 proti običajnemu *n'hozhem* IV. 91, 123, 142. Odpad začetnega *h-* je pri tem glagolu redek: *ozhem* II. 393; *ozhemo* IV. 405.

k. Za staro *višji* je v dobi po XVI. st. nastopilo radi *veksi* tudi *vikši* (HG. II. 296): *povikshan* IV. 89, 90 (2x); *vikshishi* II, 383; IV. 474 : *vishishi* III. 166.

Glede porazdelitve oblik na *-ski/-ški* v SP. prim. HG. II. 300s. K temu je treba pripomniti, da dvojica *nebeški* — *nebeski* ne sloni na grafični nedoslednosti, temveč gre za dublete živega govora; analogično *-šk-* se namreč radi jasno izkazanega *-s-* v besedi *nebesa* ni moglo uveljaviti. Zanimivo je, da se pri tej besedi menjujeta *sk/šk* samo v prvih dveh knjigah; v SP. III. berem samo enkrat *Nebeshki* III. 116. — Pri dosledno pisanem *človeski* bi bilo mogoče misliti na disimilacijo *č-š > č-s*; ali ker pišejo Trubar, Dalmatin in Tulščak poleg *človeski* tudi *človečki* (HG. II. 297s.), ni izključeno, da je v SP. *-ski* analogično privzet.

Iz SP. sem si izpisal 34 primerov *hočes*: *hozhes* II. 290, 339; III. 95, 197; *n'hozhes* III. 95, 197. Morda imamo tu analogično naslonitev na staro atematično fleksijo, kar najdemo za-
beleženo že pri Trubarju, Dalmatinu, Juričiču in Hrenu (Ramovš, ČJKZ. II. 130); kljub visokemu številu primerov pa ni izključeno, da gre v SP. za tiskarske pomote, saj te prav v teh knjigah niso redke.

Dolenjci XVI. st. pišejo zvečine *šč* (HG. II. §§ 170, 171), J. Svkr. pa *šč* poleg *š* in je *š*, če že ne v večini, pa vsaj v

ravnotežju s *šč* ter predstavlja vpoštevanje domačega vipavskega dialekta, ki je proizvedel asimilacijo *šč* > *š*; prim.: *zheszhena* IV. 81, 299; *odpuszhajne* II. 221, 456 : *pushavi* II. 105, 111; *odpushajne* II. 33, 123; *pishata* IV. 348 (2x), 349.

III. Morfologija.

1. Substantiv.

o-deklinacija. V zapadnih dialektih temelji *-ova* v gen. sg., zapisano v Kastelčevih BR. in pri J. Svkr.: *tatova* I. S. 9; *fijnuva* I. S. 119 (Oblak, JA. 11, 420). Temu se pridružuje *-ovi* v dat. sg., kar je že v najstarejših tekstih redko (Oblak, JA. 422s.); v SP. beremo po križanju *-ovi* x *-u* nastalo *-ovu*: *Synvu* II. 97; *Bogvu* I. 45, 46. Sicer pa je v dat. sg. običajna končnica *-u* in se *-i* le redko javlja.

V loc. sg. se je širila končnica *-u* od prvotnih *u*-osnov preko cirkumflektiranih enozložnic k enozložnicam sploh. V tej fazi razvoja se nahaja jezik J. Svkr., ali vidimo, da že prehaja v končno fazo, t. j. v generalizacijo k vsakemu *o*-deblu; prim. Oblak, JA. 11, 530, 537s.

Razvojno sta vezani končnici *dat. pl.* in *instr. sg.*; vendar vlada v delih J. Svkr. nesoglasje med obema. V instr. sg. je namreč v premoči *-am*, v dat. pl. *-om*. Na podlagi tega moremo rekonstruirati stanje v živi govorici in reči, da je v instr. sg. govoril *-am*, v dat. pl. pa *-am* poleg *-om*. Vpliv dativa pl. n. se je pričel udejstvovati razmeroma istočasno v dat. pl. m. in instr. sg. m. n.; ker pa je instr. sg. rabljen v primeri z dat. pl. mnogo pogosteje, se je zato *-am* v instr. sg. preje uveljavilo.

Dublete *-am/-om* so rodile močno grafično analogijo v loc. instr. pl. m. n., dat. loc. instr. pl. f., kjer je povsod k govorjenim *-am*, *-ami*, *-ah* skombiniral *-om*, *-omi*, *-oh*; prim.: a) *grehoh* I. 200, 209; *ozhefsoh* I. S. 158; II. 94, 521; *Gospudomy* I. S. 202; *grehomy* II. 437, 462; b) *Cerkvom* I. 228, 230; *sheljom* III. 192; *bolesnom* I. S. 91 (3x); *Bukvoh* III. 344 (2x), 489; *rokoh* II. 560; *sapuviodoh* I. 8, 215; *besedomij* I. S. 85; *Bukuomy* I. 204. Ta analogija je segla še dalje v zloženo in pronominalno fleksijo, kjer so ji podlegli instr.-loc. sg. m. n., gen.-loc., dat., instr. pl.; tu so se h končnicam *-im/-om*, *-ih/-eh*, *-imil/-emi* pridružili še *-am/-om*, *-ah/-oh* in *-ami/-omi*; prim.: a) *na naglam* III. 567; *nanaglom* II. 110, 425; *šmerdezah* I 98; *šmerdezhoh* II. 225; *podvershenam* III. 97; *potrebnom* III. 350, 357; *debelami* II. 183; *nezhiptomij* II. 514; b) *tajstoh* IV. 86; *tajstom* III. 104 (3x); *tajstam* IV. 387, 425; *tajstomi* III. 60; IV. 282.

Starejši pisatelji so deloma še razlikovali med *-om/em* in *-ov/ev*; od začetka XVII. st. dalje pa se je to razlikovanje zbrisalo. V SP. sem med 223 mehkimimi debli v instr. sg. naštel samo 9 *-em*, v dat. pl. pa med 60 samo 3; *pred Cefarjem* I. S.

20: *s'ogniem* II. 226; dat. *tovarijhem* I. 152. Za gen. pl. mi ni znan noben primer z *-ev*: *krajlou* II. 129, 155; prim. *Oblak*, JA. 11, 557ss.; 12, 39s., 366s.

V acc. pl. nastopa pri starih *i-* in *u-*deblih končnica *-i*, ki se od od širi k cirkumfleksiranim enozložnicam. Taki akuzativi so znani razen Janezu Svkr. tudi Trubarju, Krelju, Dalmatinu, Schönlebnu in Kastelcu (*Oblak*, JA. 12, 373). Za SP. prim.: *stany* II. 189; IV. 418; *dary* II. 311; IV. 243; *gostij* IV. 342; *nohti* II. 516; *taty* I. S. 10 in tudi *vuoly* II. 293, 348 (2x); *otrobi* IV. 215.

Iz nominativnega *-je* je prodrli *-j-* tudi v acc. pl., kar je znano poredko Trubarju in Hrenu (*Oblak*, JA. 12, 381), v večji meri pa Janezu Svkr.: *bratje* IV. 166, 312; *gostie* I. 183, 211; *lasje* IV. 453, 462; prim. k temu še dat. *ludjem* II. 138; *Ajdjou* III. 245, 253.

V osamljenih slučajih nastopa *-ou* v gen. pl. tudi pri onih moških substantivih, ki imajo sicer brezkončniški genitiv: *koynou* III. 556; *moshou* II. 114; *Otrokou* II. 196. Nenavadni so sledeči brezkončniški genetivi: *oblak* II. 21; *Trinoh* I. 96; *otrozhizh* I. S. 178. — V novejšem času se pojavlja v gen. pl. n. *-ou* (*Oblak*, JA. 12, 42) v redkih slučajih se je razširilo to tudi na feminina: *pregrehou* (vpliv mask. *grehov*) I. 37; *zhednostou* I. S. 83. — Na slovenski zapad je omejena končnica *-i*: *lafy* II. 372; III. 419; *darij* I. S. 15; *sobi* I. 36. V gen. *Krajleuftvi* III. 526, 591, znanem že Trubarju in Dalmatinu, je pristopil *-i* v olajšavo izgovora.

V loc. pl. se je v XVII. st. *-ah* razširil od nevter tudi k maskulinom (*Oblak*, JA. 12, 382ss.); v SP. prevladuje *-ah* pri nevtrih in maskulinih ter je *-ih* samo preostanek iz starejšega jezika.

Končnica *-ami* v instr. pl. m. n. je tudi mlajša od XVI. st. (*Oblak*, JA. 12, 400ss.); prim.: *hribamy* IV. 310; *glidamij* I. 18, 112. — *-mi* gre na račun *i-* in *u-* fleksije: *vstmy* II. 346, 441; *letmi* I. S. 20; *norzmy* II. 496.

Najnavadnejši za govor J. Svkr. je brezkončniški gen. pl. f.; *-a* ni izkazano niti enkrat in so tudi genetivi na *-i*, ki podpirajo nastop končnice *-a*, redki: *bessedy* III. 204, 458; *oblubi* I. 184 (2x); *podobi* III. 95; prim. Ramovš, *Slavia*, II. 210ss. Nasprotno beremo ponekod — kakor že v XVI. st. — brezkončniški genitiv v *i*-fleksiji: *mijil* I. 225, 228; *sapuvuid* I. S. 125, 129 (*Oblak*, JA. 13, 34).

Plod morfološke disimilacije je končnica *-i* v instr. pl. f. *a-* in *i-*deklinacije: *pred moshkimi pershoni* II. 166; *s' revamy, inu shtrajngi* I. S. 44; *vmej vsimij stuarij* IV. 114.

Vpliv *a*-fleksije na *i*-sklanjo je najjačji v dat. instr. in posredno tudi v loc. pl.: *sapuvuidam* II. 132, 137; *stvarom* I. S. 119; *bolesnamy* I. S. 45, 48; *škerbami* II. 240; manj pogosto v

loc.: *bolesnah* III. 289, 434; *mijlah* II. 426; prim. Oblak, JA. 13, 37ss.

Gen. sg., acc. gen. pl. *ū*-in *r*-osnov so se glede svojih končnic vravnali po *i*-fleksiji: a) g. sg.: *Cerkvi* III. 143, 332; *molitvi* I. 195; S. 118: *Zerkve* IV. 248, 253; *Hzheri* III. 394, 396; b) acc. pl.: *Zerkvi* IV. 213, 426; *Bukui* III. 157; *hzherij* IV. 330; c) gen. pl.: *Cerkui* II. 310; *Zerku* IV. 251; *Bukvi* II. 42 (2x), 148; *bukov* I. S. 78; *hzherij* III. 21.

K nom. *kri* sta se sekundarno stvorili dve osnovi cas. obl.: starejša *krij*- in mlajša *kriv*- (Oblak, JA. 13, 45—47). Za SP. so najobičajnejše oblike tipa *krivi* in je *kriji* pripisovati samo tradiciji; prim. SP. I.—IV.: 71 *kriv*-: 10 *krij*-. V instr. sg. mi je znana samo mlajša oblika: *kryvio* II. 110, 267. *Kriv*- so privzele za svojo osnovo vse sorodne besede: *kryvau* IV. 303, 446; *okrivavila* IV. 101 (2x); *do krijviga je gajshlat* I. 132.

Oča. Nom. sg. se glasi še vedno *Ozha* II. 55, 103; mlajše *Ozhe* III. 292; IV. 230 je še v znatni manjšini. Od stare fleksije je ohranjen samo enkratni instr. sg. *ozham* I. S. 113. Zanimiv je brezkončniški gen. pl. *ozhet* I. S. 159; prim. *Ozhet* Post. 78: III. 22a (Ramovš, Razpr. I. 392ss.). Posesivni adjektiv se glasi *ozhetau* III. 211.

Na Goriškem je n. sg. *drevo* prešlo v mask. *drev* in to odseva tudi v SP.: *pravi drev* III. 323, 330 (2x) poleg *drivu* III. 321 (4x). V ostalem koleba ta substantiv med *o*- in *s*-osnovami: g. sg. *dreva* II. 260, 346; III. 225 : *driveffa* III. 264; IV. 464; dat. *drevu* I. S. 197 (2x) : *driveffu* IV. 198.

Čudež. *Čudo* je vseskozi *o*-deblo, pač pa je podana *s*-osnova v *čudeš*-, ki je preobraženo po prekozložni asimilaciji; v XVII. st. je prehajalo to v maskulinum ter izkazuje jezik J. Svkr. prehodno stanje: *veljka zhudefha* I. 87; *bo zhudefha takushna delal* I. 138: *zhudesh* I. 22, 122; II. 131, 351; acc. pl. *zhudefhe* I. 122; II. 64. Radi nevtralnih oblik sprejemam za J Svkr. izgovor *čudeša* k nom. *čudeš* in šele kasneje se je to po razmerju *madeš-madeža* premenilo v *čudeža*.

Pri subst. *oči* ni nobene sledi več o dualu, ampak se je poleg *oči* močno razprostrla prava pluralna forma *očesa*: *ozhy* III. 456, 550; *ozhmy* IV. 43 (2x), 60; *ozhejsa* II. 377 (4x); *ozhejsamy* III. 263, 370.

Dual. Kar se tiče duala, je jezik, zabeležen v SP., v početnem razdobju pluralizacije, zakaj dualne forme še prevladujejo nad pluralnimi: *lejtj* III. 34; IV. 438; *duej celli urri* III. 595; *s' duema kladuama* III. 616; *s' tema dvema revnima zhlovekama* II. 256; *nama* I. S. 135: *dvej slata telleta* IV. 295; *te vboge duei matere* II. 574; *vnim duema Starizom* II. 257; *mej dvema Rasbojniki* IV. 480; *s' dueimi peretnizami* IV. 261. Niti ena dualna forma ni izkazana v gen.-loc. pl. personalnih zaimkov in zaimka za 3. osebo: *Bug vafs je bil nage ftuaril, inu se ve de fta en zhafs taku naga hodila* II. 149; *fsta bila njih reisho obrnila*

skuji tu Mestu Miro III. 598; prim. Oblak, JA. 12, 448s. V primeru tema *duema SS. Apostela* III. 528 je dobil nom. du. funkcijo dativa. — Pri glagolu daje jezik prednost pluralnim formam, ki se širijo tudi tam, kjer je subjekt jasno podan v dualu in je pri zloženih časih ptep. neredko še v dualu; vendar so primeri s popolno pluralizacijo številnejši: *dokler ta dua Sueta Apostela . . . sta rajshala* III. 523; *my dua smo vshe tu nashe sturila* III. 531; *lete dvej vsak dan so se jokale* III. 367.

2. Adjektiv.

Adjektivne oblike *lasku* III. 240; *leshkem* I. 18; *lestni* II. 180, 306 se izvajajo iz *luskī, ləstnī*, kar je nastalo najbrž pod vplivom prvotno nedoločnih oblik (Ramovš, Slavia, I. 228). — Končni *-i* v nom. sg. m. je po moderni vokalni redukciji zamrl in povzročil s tem mešanje med določno in nedoločno obliko: *en smertni greh* II. 337, 510; *ta dober leben* III. 552; *njegovi lestni fyn* II. 306.

Pri substantivih je v nom. pl. n. *-a* dosledno vedno ohranjen, ne tako pri adjektivih, kjer so oblike na *-e* enako številne, če ne še številnejše kakor one na *-a*; ta pojav je znan že v XVI. st. (Oblak, JA. 12, 301). Za SP. prim.: *dobra della* I. 104, 110; III. 228; *te suhe, inu tarda serza* IV. 312; *Nebejsa se so bile odperla* III. 85; *njegove velike zhuda* IV. 295.

Stariši „parentes“ flektira še vedno po zloženi deklinaciji (Škrabec, JS. I. 425; Oblak, JA. 12, 373): acc. *starishi* II. 328 (3x); III. 79 (4x); *starishih* III. 608 (3x); *starishym* II. 329 (2x), 331.

Stopnjevanje. Poleg običajnih komparativov rabi J. Svkr. še reduplicirane komparative, pri katerih tvori podlago že stara komparativna tvorba: *vishishi* IV. 356, 434; *teshishi* IV. 93 (3x); *lushejsi* IV. 405; nom. sg. m. *teshei* II. 299; adv.: *drashej* (t. j. *dražeji*) II. 585; *teshej* III. 21, 367; za adverbe na *-i* prim. še: *mozhneshi* III. 408; *lahkejsi* II. 90 in gl. za Kastelčeve BR. pri Zavادلalu, 28. — V superlativu je redko ohranjeno še staro stanje kakor pri Trubarju, da eksistira namreč *ner* kot besedica zase: *ner tu vezh* III. 48; *ner tu lepshi* III. 30. — Pri fleksiji komparativnih tvorb je za J. Svkr. značilna močna razširjenost končnice *-i*, zlasti pri femininih, kjer vlada skoro v vseh padežih: *te ner huishi rane* IV. 196; *vekshi lakoto* I. S. 154; *s' to ner lepshi lepoto* II. 227; *vezhi della* III. 218; *tu ner lubishi deteze* II. 217.

3. Števniki.

Gen. loc. du. se glasi *dvejh* v nasprotju z *dveju- dvejuh* v XVI. st.: *dvejh* III. 496, 599; *dveh* IV. 390. — Ob naslonitvi na nom. pl. nominalne fleksije je nastalo *triji*, kar rabi večkrat tudi Trubar in ni redko v SP. poleg *trije*: *trij* I. 115, 137; *try* II. 118. Redki gen. loc. *tryeh* II. 129, 159; *tryh* III. 82 ter vrstilni števniki *tryeti* III. 82, 180 pričajo za vpliv nominativa.

Števniki za 20, 30, 40 so še ohranili končni *-i*: *dvajseti* II. 588, 589; *trydeſjeti* III. 263 (4x); *šteridesseti* II. 481 poleg *dvajſſet* II. 391; *ſhterideſſet* III. 281.

Pri vrstilnih števniki beremo še stare oblike: *na drugo inu dvajseto nedelo* I. S. 177 poleg novejšega *šterynejſti* III. 607. Prim. še: *sama drugu molit* IV. 323; *ſamazhetveru je povernil* III. 186; *ſad ſamoſtu* IV. 118.

Starejšim tekstom se pridružuje glede rabe germanizmov v zvezi s števniki: *ſedem Angely* III. 153; *štery, inu dvajseti krajly* III. 243. Običajno je šteti predmet v genetivu, predikat pa stoji vpoštevajoč subjektovo pluralnost v pluralu: *kir tauſhent lejſ ſo kakor en dan* II. 570.

4. Pronomen.

Osebni zaimek. Instr. sg. je zastopan po oblikah tipa *mano*: *ſabo* I. 201, 206; *mano* I. S. 23 (2x). — V nom. pl. f. je redno še podana stara forma: *vy ſhene* II. 112 (2x), 114. — Acc. sg. n. je je zamenjan po maskulinu: *ony bi hoteli letu blagu imeti, pak nez h n'hozheo ſajn dati* IV. 286. — Loc. sg. m. n.: *per njemu* III. 224, 416. — Acc. pl. m. je v SP. praviloma enak genetivu pl. in so stare akuzativne oblike le redki ostanki; približno isto stanje podajata Stapleton in Skalar, Trubar in vrstniki pa pišejo je (Oblak, LMS. 1890, 216); za SP. prim.: *zhes njih* II. 163, 229; *je ſa nyh molil* III. 557; *zhes nje* IV. 214; *Pogledajte tice pod Nebom . . . inu ta Nebes hki Ozha je vener ſhivi* I. S. 69. Tudi v acc. pl. n. je zmagala moška oblika: *de bi vashe ſerza omezhili, k' g. Bogu . . . y h ober nili* V. 175. *Nji* v dat. loc. sg. f. je za J. Svkr. edina oblika; najdemo jo že v tekstih XVI. st. (Oblak, JA. 15, 469); prim.: *ny* III. 377, 384.

Taisti flektira v prot. dobi še oba elementa; v jeziku SP. vlada naslednji štadij, t. j. nepregibnost prvega dela in prodira tuintam že končni štadij s premočjo akcentuiranega *-i*. Za staro fleksijo prim.: *tehistih* I. 141; *tuiſtu* II. 125, 132; IV. 319, 373; *tisti*: *tijſto* II. 320; *tistiga* I. S. 61.

Osebna vprašalnica se glasi *gdu* II. 407, 414. Stvarna, enklitično rabljena vprašalnica *kej* se lahko posploši tudi v ortotonirano pozicijo: *ie hotel veidit, kei bo ſ' njegoviga ſynu* II. 323, ali pa je nastopila reduplicirana forma: *kej kaj taziga* I. 101; *je ſvojo Mater kejkej proſil* I. S. 161.

Neokrnjeni *kir* se rabi za vse spole in sklone: *tiga per viga kir najdeio* II. 443; *tu kir imaiio* II. 549. — *Čigar* je na podlagi *česa, čemu . . .* preobraženo v *čegar*: *zhegar* II. 234, 282; *zheger* III. 347.

Takſen, kakſen sta pogosto nadomeščena z relativnim *takrſen, kakrſen*: *je ſgreua premishleozh v' kakorshno veliko revo . . . je padla* II. 156; *takorshen* II. 85, 157.

Nepravilna raba posesivnega zaimka *svoj* izpričuje pisateljevo pripadnost k zapadnim dialektom: *da bi njemu pak dolh zhafs po svoj lubi ne bil* II. 142. — Od posesivnih zaimkov 3. os. se rabi le *njegov*, pa še ta poleg običajnejšega genetiva *njega*: *njegovo* III. 243: *sa volo njega greha* I. S. 26; *njih glafs* I. 112.

Vus volni flektira oba dela: *vjiga volniga* II. 20, 532; *vjimu volnimu* I. S. 78, 87 (2x). — *Vesčihrni* pišejo prot. pisatelji tako, da je drugi del nepregiben, v XVII. st. se sklanjata že oba, vendar srečamo še staro rabo: *vsa zhiherna* I. 64.: *vfy zhiharnu greshniki* I. 10.

Acc-sg. m. je pri pronominih mnogokrat še enak nominativu: *Duh kateri ste prejeli, vafs je reshil* IV. 228; poleg tega je tudi že enak genetivu: *Ta je taisti dan, katiriga Jezus je tulikajn shelel* IV. 457.

5. Glagol.

Po 2. pl. *-ste* je ponekod preobražen infinitiv, dasi jako redko: *sposnasti* I. 195; *sposnasti* II. 20; *vejdiiti* II. 42. — V atematično fleksijo je prešla 2. pl. *fmejste* IV. 260 (2x), 271. — *Grem* je že povsem prešlo v atematično sprego, medtem ko *bodem* s svojim korenskim vokalizmom za ta prehod ni bil tako prikladen in se je vršilo prehajanje v slovensko atematično vrsto kasneje, tako da najdemo daljše oblike poleg krajših tudi še v XVII. st. Da se *bote* že v tej dobi ni nadomestilo z *boste*, je zasluga 2. pl. *bodete*, ki je s svojo končnico ovirala pristop končnice *-ste*. Da bi *bote* nastalo iz *bodete* po redukciji *e*-ja, je radi oblik izkazanih za XVI. st. nesprejemljivo (Oblak, JA. 13, 471ss.).

V 3. pl. atematičnih in po njih vravnanih glagolov je še vedno *-do* in ni nobenega primera z *-jo*: *dadò* II. 129, 277 (enkrat *dadè* I. S. 108); *gredò* III. 255, 302; *bodò* I. 194, 206 (2x). V 3. pl. tematičnih glagolov se vrste oblike na *-o*, *-e*, z *-jo*.

Particip praes. se po svoji obliki in načinu tvorbe popolnoma strinja z oblikami, ki so zapisane v starejših tiskih, prim. Škrabec, JS. I. 431s.; Oblak, LMS. 1887, 277. Starejše tvorbe so poleg novejših ohranjene še dosti pogosto: *rekozh* IV. 45, 51; *shivozhe* I. 193, 197 (2x); *gorezh* IV. 96 (2x); *stojezh* IV. 258 (2x); *vedozh* II. 209, 394. Od participov na *-e* mi je iz SP. znan samo 1 primer: *molzhe* III. 169 in pa kombinacija ptep. *-ex-č*: *jokajezh* II. 433, 560; *vupajezh* III. 293. — Novejše tvorbe: *vuzhiozh* III. 27; *videozh* III. 96 (2x); *hozheozh* II. 191; *proseiozh* III. 288; *vprasheozh* II. 244. — Za ptep. praet. act. I. nisem zasledil v prvih 4 knjigah SP. nobenega primera. — Pri participu praet. pass. so zanimive analogije glagolov I./6. po glagolih I./5: *odrejt* III. 460; *odrejtiga* III. 468; *oderte* III. 469. Prim. nadalje: *povijen* III. 9; *pershtiven* III. 184; *v' Resodi-vejni* III. 453, 479; *resodenu* III. 477.

Dasi ima današnja vipavščina samo kratki infinitiv, je vendar ta v SP. v znatni manjšini, ker odločno prevladuje dolga forma. Seveda gre precej oblik daljšega infinitiva nedvomno na račun tradicijsne knjižne slovenščine, ali kljub temu smemo sklepati, da je vipavščina poznala v XVII. st. še oba infinitiva, prav tako kakor ju poznajo danes sosednji notranjski in kraški govori, kasneje pa je kratki infinitiv dolgega izpodrinil; prim.: *pejti* III. 158, 270; *odprejti* IV. 69, 275; *terpejti* III. 249, 254; *sgorit* III. 173, 306; *shelit* I. S. 206; III. 156; *rejshit* II. 120, 142. — Iz vipavščine izvirajo sledeči infinitivi: *primit* III. 555; *ofstanit* I. 145; *grèti* (t. j. iti) I. 197.

Supin se v pisavi meša z infinitivom, prim. Škrabec, JS. I. 248ss.; prim.: *je bil poslal svoje delauze shieti* III. 143; *kam ga gresh yskati* II. 408; *gre prezej yskat* I. S. 196.

Imperativ k glagolu I. 5. *vzeti* se glasi danes v notranjskem in kraškem govoru *vzemi* in prav tako tudi v SP.: *vsimi* II. 237; III. 74 poleg *vsemi* IV. 94, 230, kjer je *-e-* prevzet iz infinitiva; redko tudi *vsami* III. 145, 333 z *-a-* po prezentovi osnovi. — Infinitiv vpliva na indikativ in imperativ praes.: *objeme* II. 144, 441; *objemite* IV. 337. proti osamljenemu *objame* III. 157. V primerih *prajme* I. 18, 92, 173: *prejmemo* IV. 433, 441; *prajde* I. 36; II. 142 imamo opravka z gori omenjeno kombinacijo *aj* za govornjeno *ej*. — Glagol *rjuti* je izkazan v formi *erjuti* III. 242, 287; *eriove* III. 244; drugačne oblike so prav redke: *erjovit* I. S. 43.

Nekateri glagoli II. vrste so prešli v IV. vrsto: ind. *sklenite* III. 282; IV. 58; *pluni* I. 109, 194; *vtonimo* II. 57: *pahne* II. 35, 412. — *Jemati* se je glede svojega korenskega vokalizma v prezentu vravnalo po *jeti-jamem*: *jamle* IV. 11 (2x), 389: *jemle* IV. 218; *jaemle* III. 6. — V VI. glagolski vrsti je obranjeno še vse troje: tradicijsno *-ova-*, *-uva-* in govornjeno *-va-*: *shaloval* IV. 101 (4x); *kupzhuvati* I. S. 115; *vervat* III. 110, 233. Iz infinitiva je prešlo *-ov-* tudi v prezent: *suetoua* IV. 145; *obvarua* IV. 333 (2x). Enkrat je zapisal *verujela* I. 131 (Ramovš, JA. 37, 314). — *Hozhmo* IV. 19, 153; *hozhte* I. S. 123, 132 se radi enakšnih oblik pri prot. pisateljih najlaže navezuje na staro 2. osebo sg. *hoč*, prim. Ramovš, ČJKZ. II. 128s.

Radi infinitiva *povedati*, *gledati* se je tudi imperativ izenačil s V. 1.: *povedaj* II. 19, 461; *japovedaj* II. 133 (3x); *gledajte* IV. 213, 260; *povej* IV. 118, 238; *poglejte* I. S. 104. Prim. k temu še ind.: *prepovedash* I. S. 11, 73; *povedate* II. 485.

Imperativ *pojđite* se je radi infinitiva *pojti* skrčil v *pojte*; to krčenje se je vršilo že v XVI. st., vendar so takrat krajše oblike še v manjšini (Škrabec, JS. I. 413; Oblak, LMS. 1891, 84s.). Pri J. Svkr. znatno prevladujejo novi imperativi, zakaj v SP. I.—IV. mi je znanih 36 krajših in samo 10 daljših imperativov: *pojmo* II. 189, 219; *pojte* IV. 442 (5x): *pojđite* I. S. 53. 105.

Moram se je v SP. izenačilo z *morem* tako glede prezenta kakor tudi preteklega deležnika, kar je lepo v skladu z ostalimi pisatelji XVII. st. in tudi s tedanjim živim govorom (Ramovš, Slavia, IV. 142ss.); prim.: *vezhkrat stradat morite* III. 72; *shkodo je mogal terpèti* IV. 205. Enkrat najdemo tudi *moral* III. 558, kar je lahko ali importacija iz XVI. st., ali pa k prezentovi osnovi *mor-* nanovo stvorjeni particip; prim. še: *premoril* IV. 249; *samoril* IV. 468.

Pri *nisem* piše J. Svkr. dosledno samo oblike z *-è-*, medtem ko se pri *nimam* vrste *nimam* poleg *némam*. Tu gre, kakor tudi pri Krelju, najbrž za isti pojav, kakršen se kaže v današnjem goriško-kraškem narečju, ki pozna oboje, eno poleg drugega (Ramovš, ČJKZ. III. 52ss.); prim.: *nima* II. 133 (2x), 134; *nema* I. 170, 176, 201.

Pri tkzv. vikanju stoji predikat sicer v 2. osebi pl., particip oz. povedkovo določilo pa v singularu, kar je v skladu z zapadnimi narečji: *bodite potroshtan Gospud Vicari* IV. 78; *se bote zhudila* IV. 135.

Jasno kažejo na pisateljevo domovino sledeče konstrukcije: *vse vishe so iskali sturiti njega umorit* III. 177; *vezhkrat nam sturi stradati* I. S. 46; *jest bom sturil tebe molzhati* III. 62; — *v' mej she-nami je cell dan sedel, inu predil, shnimi fatal* II. 259; *snαιο fable, inu fatti pravit* I. S. 157; *de bi s' deshele bandishali Aristida Philofofpha* III. 179; *ga prossi de bi eno supliko njemu sturil* III. 179. — Na Krasu in v vipavski dolini je znano adverbialno *zàlu* „sehr“ (Ramovš, Slavia, II. 216); prim. za SP.: *salu* I. S. 174, 208; IV. 119, 183; *salu* III. 339; IV. 182.

Anton Breznik:

Vpliv slovenskih slovarjev na srbskohrvatske.

Ko je Maretić l. 1892. v Radu (knj. CVIII, 68 sl.: Ruske i češke riječi u književnom hrvatskom jeziku) prvič objavil svoje preiskave o slovanskih izposojenkah v srbskohrv. jeziku, je bil mnenja, da „potječu samo iz češkoga i ruskog jezika“ (str. 72). Za poljščino ni mogel najti nobenega primera; da bi utegnila biti kaka srbskohrv. izposojenka iz slovenščine, na to še mislil ni. Primerilo pa se mu je pri tem, da je besedo, ki je vzeta iz slovenščine (*površina*), štel za izposojenko iz ruskega ali češkega jezika. Tako je mislil tudi še v Gramatiki i stilistiki 1899, 681 sl., pri poglavju „Čistoća“, kjer je več besed, vzetih iz slovenščine, imel za kajkavske (n. pr. *veža*, 684) ali za domače neologizme (*drvoređ*, *glasovir* 687 itd.). Nadaljnje preiskave pa so mu pokazale, da je prišlo več izposojenk tudi iz slovenščine. Že v Akadem. rječniku, ki ga od l. 1907. prireja, je več besedam našel slov. vir (*mešetar*, *plaz*), še več slov. izposojenk pa priznava l. 1924. v Jezičnem savjetniku. Vendar se mu še tudi tu vedno zdi, da v srbskohrvatskem besednem zakladu ni veliko slovenskih izrazov. V predgovoru tega dela piše: „Iz slovenskoga jezika uzeli su Hrvati samo nekoliko reči; običnije su: izlika, mešetar, pogrešavati, srh, veža, manje su obične: spollovilo, voluharica, a glag.[ol] presenetiti se mogao bi i ne biti iz slovenskog jezika, nego iz kajkavskoga narečja. Srbi od tih iz slov. jezika uzetih reči (čini mi se da) upotrebljavaju samo: izlika; a i oni Hrvati, koji sede podalje od Slovenaca, slabo ih upotrebljavaju.“ K temu pa še pristavlja besede, ki bi jih znanstvenik ne smel zapisati: „Da su Slovenci Hrvatima tako malo reči dali, to će lako razumeti onaj, tko zna, da Slovenci i nisu mogli mnogo dati, kako se najbolje otud vidi, što su oni od Hrvata uzeli veliko mnoštvo (i dobrih i loših) reči, da bi kako tako namirili preke potrebe svoga jezika“ (str. XVI). Kdor pozna slov. besedni zaklad, vé, da imamo Slovenci mnogo lepih domačih besed, za katere rabijo Srbi in Hrvatje tujke. Kdor pozna dalje srbskohrvatske izposojenke v slovenščini, bo priznal, da smo Slovenci prav pogosto jemali brez potrebe, iz samega navdušenja za jugoslovansko vzajemnost in smo ob tem zane-marjali svoj lasten besedni zaklad.

Slovenski vpliv na srbskohrvatski besedni zaklad je mnogo večji, kakor si misli Maretić, toda vse to je bilo do sedaj tako malo preiskano, da je celo Pleteršnik mnogo besed, ki so jih Srbi in Hrvatje vzeli od nas, v svojem slovarju zaznamoval kot srbskohrvatske.

Omejiti se hočem tu samo na one besede, ki so prišle iz naših slovarjev. Ne omenjam besed, ki jih imajo srbskohrvatski slovarji iz drugačnih virov; tako ima n. pr. Akad. rječnik več slovenskih izrazov iz Antona Dalmatina, ki jih je v svojih prevodih dobil pri Trubarju, n. pr. *izveličanje*, *obreza*, *basna* itd.

Niti Maretić niti Budmani, ki je že pred Maretićem v Akad. rječniku zaznamoval par besed kot slovenske (n. pr. *klesar*), pa nista preiskovala, odkod bi bile prišle slovenske besede v srbskohrvatski besedni zaklad. Zadovoljila sta se le z ugotovitvijo, da je kaka beseda slovenska, virov nista iskala.

V pričujoči razpravi mi je zlasti do tega, da pokažem vire, iz katerih so zajemali sestavljavci srbskohrvatskih slovarjev naše izraze. Vseh izrazov mi ni mogoče določiti, ker je material preobširen in ker je za Slovenca težko ugotavljati besede zlasti od tam dalje, do koder še ne seže Akadem. rječnik. Morda se bo tudi kaka moja trditev izkazala za prenagljeno, ravno tako gotovo pa je, da se bo našlo še veliko primerov, katerih jaz v teh slovarjih nisem še mogel zaslediti.

Sumnim, da so zveze tudi med starejšimi slovarji, toda za zdaj se omejam le na novejše. Najbrž je uporabljal Stulić 1806. našega Gutsmana iz l. 1789. Gutsman ima pod *Stift* (str. 303): *famofan*. Maretić v Jez. savj. 128 pa piše: „*samostan*, *Kloster*; tu je riječ skovao St.[ulić] bez potrebe, jer su naši stari (jedne i druge crkve) svagda pisali i govorili manastir . . . Mislim, da bismo i danas mogli biti bez „*samostana*“, i ako riječ sama sobom nije loša.“ Pregledal sem vse hrvatske slovarje pred Stulićem in res nima nihče te besede. Torej bi bilo mogoče, da jo je vzel iz Gutsmana. Pleteršnik jo je zaznamoval kot hrvatsko in češko izposojenko. Toda besede tudi noben češki slovar nima. Podoben izraz ima Thamov nemško-češki leksikon 1788: *Kloster famotow* in tudi veliki Jungmannov Slovník česko-něm. 1835—1839 ima pod Klášter „*samotov Ros.*“ [t. j. rukopisnj slovník Wáclawa Rosy, bývalého . . . při Prazské apellacj rady († 1689)], kakor je brati o njem v predgovoru v Jungmannu, str. V. — Pleteršnikova trditev je torej v obeh primerih napačna.

Drug primer: Maretić piše v Jez. savj. 124: „*razuditi*, *razudba*, *zergliedern*, *Zergliederung*, *može podnijeti*; *glag. razuditi* ima St.[ulić].“ Tudi tega izraza nima noben hrvatski slovar do tega časa, torej je zopet mogoče, da ga je vzel Stulić iz Gutsmana, ki ima: *Zergliedern* *resvuditi*, *Zergliederung* *resvudenje*, *Zergliederungsfunjt* *resvudna viednost*, *anatomia*. Pri nas je izraz skoval

že Hipolit v nem.-slov.-lat. besednjaku l. 1712., kjer ima: resvúditi Anatomiren (II, 7), odtod je izraz vzel Pohlin 1781, iz njega Gutschmann in odtod je šel dalje v slovenske besednjake. Iz Murka ga je dobil Mažuranić in ga imajo poslej tudi srbsko-hrvatski slovarji.

Zanimiva je tudi zveza med Gutschmannom in Vukom 1818. Gutschmann ima pod Sandbüchse: piefkouniza (242). Vuk 1818 navaja isto besedo z istim nemškim izrazom: „Песковница f. (у Сријем. у Бачк. и у Бан.) die Sandbüchse, theca arenaria“ in Akadem. rječnik (odslej bom rabil kratico: ARj) pravi o besedi, da se nahaja „samo u Vukovu rječniku“. Najbrž je Vuk bral besedo pri Gutschmannu, drugače bi ji ne bil dal istega nemškega izraza.

Najprej naj podam pregled onih sestavljavcev srbsko-hrvatskih slovarjev, ki so zajemali iz slovenskih virov. Njih število ni tako majhno.

Mažuranić-Užarević (Deutsch-ilirischer Wörterbuch, Agram 1842; odslej bom rabil kratico Mažuranić) je rabil Murkov nem.-slov. in slov.-nem. besednjak (Deutsch-Slovenischer Handwörterbuch 1833; Slovénko-Némfiki różhni besednik 1833).

Brezimni sestavitelj (Stefan Šanta) slovarja Нѣмачко-србскій рѣчникъ (у Београду 1847) je rabil Murkov nem.-slov. besednjak.

Rudolf Veselić (v nem.-ilirskem delu je podpisan Rud. Fröhlich) je v Rěčniku ilirskoga i nēmačkoga jezika (U Beču 1853) rabil Drobničev ilirsko-nēmačko-talianski Mali rěčnik (1846—1849), v katerem je tudi več slovenskih besed. V nem.-ilir. delu (Handwörterbuch der deutschen und ilirischen Sprache, Wien 1854) je rabil Juridiſch-politische Terminologie. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe. Wien 1853, ki obsega tudi v hrvatskem in srbskem delu slovenske izraze (odslej bom rabil kratico Veselić z dotično letnico).

Šulek (Deutsch-kroatischer Wörterbuch, Agram 1860, 2 zvezka) je rabil poleg ravnokar imenovane Terminologije tudi Janežičev nem.-slov. (1850) in slov.-nem. (1851) slovar (Vollständiges Taschen-Wörterbuch der slovenischen und deutschen Sprache, Klagenfurt 1850; Popólni ročni slovar slovénkega in nēškega jezika. U Celovcu 1851). Od črke N dalje je rabil tudi že ravno tedaj se dotiskujoči Cigaletov nem.-slov. besednjak (Deutsch-slovenischer Wörterbuch, Laibach 1860; 2 zvezka). V svojem znanstvenem rečniku (Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja. U Zagrebu I. del 1874, II. del 1875) je jemal Šulek slov. izraze iz Cigaleta ter iz Janežičevega nem.-slov. besednjaka 2. izdaje (1867).

Ivan Filipović (Neues Wörterbuch der kroatischen und deutschen Sprache; I. Deutsch-kroatischer Theil, 1. zvezek 1869, 2. zvezek 1870) je rabil Janežičev nem.-slov. besednjak 2. izd. 1867.

Parčić (Rječnik slovinsko-talijanski 1874) je rabil Janežičev slov.-nem. del iz l. 1851.

Iz teh slovarjev so šle slov. besede potem dalje v druge, ker so vsi novejši srbskohrv. slovarji v tesni zvezi med seboj. Skupno s srbskohrv. besednim zakladom so šle tudi slov. besede iz enega slovarja v drugega in tako se jih je veliko ohranilo do najnovejših slovarjev, veliko pa jih je šlo v življenje in tvorijo sedaj sestavino srbskohrvatskega besednega zaklada.

Da moremo razumeti pot, ki so jo prehodile slov. besede po srbskohrv. slovarjih, je treba, da pokažem njihovo medsebojno odvisnost. Odvisnost se kaže v dvojni smeri. Drugačno zgodovino ima vrsta srbskohrv.-nemških in drugačno vrsta nem.-srbskohrvatskih slovarjev. Srbskohrv.-nem. vrsta se začinja z Vukom, nem. srbskohrv. pa z Mažuranićem.

Vukov srbski rečnik iz l. 1818. tvori ogrodje Drobničevemu ilir. nem.-ital. rečniku (1846—1849); poleg Vuka ima največ besed iz Mažuranića, drugi viri, ki jih našteva v predgovoru (str. III), so stranskega pomena. — Drobniča in 2. izdajo Vukovo iz l. 1852. je vzel za podlago Veselić v svojem ilir.-nem. rečniku l. 1853. Le-ta slovar je malone dobeseden ponatisk Drobničev. — Veselić iz l. 1853. je služil za podlago Đorđu Popoviću (Речник српскога и немачкога језика; Панчево 1881.; 2. izdaja iz l. 1886.); poleg njega je najbolj rabil Ivana Filipovića (Novi rječnik hrvatskoga i njemačkoga jezika. U Zagrebu 1875; 2 zvezka), čigar ogrodje sestoji iz besednega zaklada Šulekovega nem.-hrv. rečnika iz l. 1860. Drugi viri so neznatni. — Na podlagi 2. izdaje Popovićeve (1886) je nastal Šamšalovićev hrvatskosrb.-nem. del (Rječnik njemačko-hrvatsko-srpski i hrvatsko-srpski-njemački. Dr. G. Šamšalović. Zagreb 1929); v nem.-hrvatskosrbsk. delu je odvisen od 2. izdaje nem.-srb. Popovićevega slovarja (1886). — Od Popovića je odvisen v srb.-nem. in nem.-srb. delu tudi Đisalović (Serbisch-Deutsches Wörterbuch von Dr. V. Đisalović und Jakob Müller, Novi sad 1922). — V Ristićevem slovarju (Речник српскохрватског и немачког језика, II. део, Ристић и Кангрга, Београд 1928; pri rokah imam samo srb.-nem. del) se poznajo osnove Filipovićevih slovarjev (nem.-hrv. rečnik iz l. 1869. in 1870. ter hrv.-nem. iz l. 1875.). Zunaj te vrste stoji Broz-Ivekovićev Rječnik hrvatskoga jezika (Zagreb 1901), ki sloni v glavnem na poznejših izdajah Vukovih. Hrvatsko besedilo Parčićevega hrv.-ital. besednjaka 1874 je zgrajeno na podlagi Veselićevega ilir.-nem. dela iz l. 1853. Veselićevo gradivo je pomnožil z besednim zakladom Šulekovega hrv.-nem. (1860) in Filipovićevega hrv.-nem. besednjaka (1869—70).

Srbskohrv. besedni zaklad Mažuranićevega nem.-ilir.-besednjaka iz l. 1842. je služil za podlago več nem.-srbskohrv. slovarjem. Nekoliko ga je rabil že Šanta l. 1847. Skoro docela pa ga je prepisal Veselić v nem.-ilir. rečniku iz l. 1854. Besedni

zaklad vseh teh treh je porabil Šulek l. 1860. Veselića iz l. 1854. je vzel za podlago Đorđe Popović v nem.-srb. delu (Wörterbuch der serbischen und deutschen Sprache; I. Deutsch-serbischer Theil. Pančova 1879; 2. izdaja 1886), ki ga je tako suženjsko uporabljal, da je prevzel iz njega celo njegove jezikovne (slovnične) neizglajenosti. Nekaj primerov!

Veselić 1854:

Consequent doslědni; toda pod Folgerecht piše: doslědan, Folgewidrig nedoslědan.

Enako Popović 1879:

consequent дослєдни; pod folgerecht ima: дослєдан, enako folgewidrig недослєдан.

Enako Popović 1886:

Consequent дослєдњи; Folgerecht, —richtig дослєдан, —widrig недослєдан.

Šele Šamšalović je to izravnal; pod konsequent ima: dosljedan.

Naj nam odvisnost pokaže še par primerov.

Popović 1879:

Sturm, m. (Ungewitter), vihar, bura, oluja, plata, nevrēme, nepogoda; (im Kriege) juriš; (Unruhe, Tumult), buka, vreva, larma itd.

Veselić 1854:

Sturm, m. (Ungewitter), vihar; bura, oluja; plata; nevrēme, nepogoda; (im Kriege) juriš; (Unruhe, Tumult) buka, talabuka, vreva; fig. larma, manteo.

Mažuranić 1842:

Sturm, m. vihar; bura, oluja; plata; nevrēme, nepogoda; (im Kriege) juriš; (Unruhe, Tumult), vika, buka, talabuka; fig. larma, manteo.

Manj sta odvisna od Mažuranića Šanta in Šulek.

Šanta 1847:

Sturm m. буря, бura, вiоръ (ветаръ), олуя, непогода; *немиръ, буна, смутня; вика, бука, ларма; (im Kriege) приступъ, юришъ.

Šulek 1860:

Sturm, m. (Wind—) vihar, (vijar), bura, oluja . . . (Tumult) vreva, buka . . . (Angriff) juriš.

Poleg Veselića je rabil Popović tudi Filipovićev nem.-hrv. del iz l. 1875. in celo žepno izdajo iz l. 1878.

Zakaj se je Popović držal Veselića in Filipovića in ne morda Šuleka, ki je med tem časom v dveh obsežnih zvezkih

izšel (1860), moremo uganiti iz predgovora srbsko-nem. rečnika iz l. 1881., kjer vidimo, da se je ognil Šuleku zato, ker je bil Slovák in se je bal čeških izposojenk. Tu sam pravi: Осим техничких и других речи . . . увукли су (писци) . . . у језик и небројене речи из чешког језика, не обзирајући се на то, да међу свима словенским језицима, од којих би нам у потреби ваљало речи узјамљивати, на последњем месту баш чешки језик стоји, као језик који нам је понајдаљи. Отуда је могао на пр. словачки „неманиц“ (Habenichts) посредовањем шулековим да се писцима са латиницом препоручи као „неманић“, што ће сваки морати признати, да је наопако досетљиво било.* Šuleku se je izognil v obeh slovarjih, v nem.-srb. delu 1879 se je naslonil na Veselića, v srb.-nem. delu 1881 pa je vzel za podlago Filipovićeve hrv.-nem. rečnik iz l. 1875. Toda kljub temu je padel v jamo, kateri se je hotel izogniti. Ni proučeval toliko srbskohrvatskih slovarjev, da bi bil spoznal, da je Filipović sam osnovan na Šuleku. Filipović je ves Šulekov nem.-hrv. besedni zaklad prenesel v svoj hrv.-nem. slovar in tako je Popović zajemal iz njega množice Šulekovih besed, med njimi tudi veliko slovenskih, ki jih v nem.-srb. delu 1879 nima, ker jih Veselić ni imel. Oba dela sta tudi sicer neizglajena in ima v nem.-srb. delu čisto drugačno besedišče kakor v srb.-nem. delu. — Filipovićeve hrv.-nem. rečnik iz l. 1875. je v glavnem osnovan na obeh Šulekovih rečnikih, t. j. nem.-hrv. iz l. 1860. in rečniku znanstv. nazivlja iz l. 1874. in 1875. Istega značaja je Filipovićeve žepni rečnik hrv.-nem. in nem.-hrv. jezika, ki je kratek posnetek obeh slovarjev, in se je pozneje večkrat ponatisnil; jaz sem rabil izdajo iz l. 1878.

Pogled na medsebojno odvisnost novejših srbskohrvatskih slovarjev nam kaže, kakšna znanstvena napaka je, da uporablja Akademski rječnik izmed novejših slovarjev samo Šuleka in Popovića, torej čisto mehanično enega Hrvata in enega Srba. Ker je pa srb.-nem. Popovićeve slovar, katerega ARJ uporablja (nem.-srbskega ne upošteva), osnovan na Šuleku, uporablja prav za prav samo Šuleka. Le-ta pa ni izviren kakor n. pr. Vuk, ampak je samo člen sklenjene verige in bi mogli prav tako kot njega uporabljati vsak drug srbskohrv. slovar.

Najdba teh virov je važna za zgodovino srbskohrvatskih neologizmov. Ker jih je Daničić iz Akad. rječ. izključil (glej Maretić, Crstice o rječniku naše akademije, Ljet. Jug. akad. 31. zv., Zagreb 1916, str. 65; izključil jih je prav za prav samo načelno, dejanski se jim tudi sam ni mogel ogniti; sprejel je celo nekaj slov. izposojenk), jih tudi Budmani in Maretić ne

* Šulek je uvedel to l. 1860.: „Habenichts... Herr von Habenichts gospodin nemanić“, kar so nekateri slovníkarji sprejeli, n. pr. Filipović 1869: Herr v. Habenichts gospodin Nemanic; l. 1875. Nemanjić; gospodin Nemanjić Herr von Habenichts (Herrzhaft). Popović to zavrača in je pod Habenichts rabil druge izraze.

sprejemata v večjem številu in še te obravnavata čisto neznanstveno, ker se neologizmi in slovanske izposojenke ne nahajajo samo v Šuleku in Popoviću, ampak tudi v drugih slovarjih.

Slovenske besede v srbskohrv. slovarjih vkljub temu, da jih po večini ni nihče spoznal za slovanske, niso ostale neopazene. Oni, ki so srbskohrv. slovarje proučevali (Maretić, Rožić itd.), so opazili, da je v njih mnogo takega, kar ni dobro srbskohrvatski, kar je „nepravilno“, „grdo“ itd. in kar je treba uvrstiti v nezakonite kategorije. Prof. V. Rožić (Barbarizmi u hrvatskom jeziku; jaz sem rabil 3. izdajo iz l. 1913.) je dal več slov. besed med barbarizme. Maretić jih je v Jezič. savjetniku 1924 označeval kot nepravilne, grde, nepotrebne, kot nove skovanke itd., ne da bi bil vedel, da so besede slovanske.

1. Mažuranić (1842) je rabil češki Jungmannov in neki ruski slovar, zato je razumljivo, da je segel tudi po slovenskem pripomočku. Največ slov. besed je vzel iz nem.-slov. Murkovega besednjaka (1833), pregledal pa je tudi slov.-nem. del, kar dokazujejo izrazi *žerac, izjam, slovstvo* itd., ki jih ima samo slov.-nem. besednjak.

Iz Murka je vzel tudi več čeških in ruskih besed, ki smo jih Slovenci že prej imeli ali pa jih je Murko sprejel v svoj besednjak.

Za češčino je rabil Mažuranić Jungmannov Slownjk česko-německý, 1. zvezek izšel 1835, 5. zvezek 1839. Dokaz: Jungmann ima n. pr. obšjrný weitläufig, ausführlich, umständlich. Mažuranić ima izraz obširan pod vsemi temi nem. izrazi: Weitläufig obširan; Ausführlich obširan; Umständlich obširan.

Ni moja naloga preiskovati Mažuranićeve češke in ruske izraze, navesti pa hočem tiste, katerih ARj ter Maretić v Radu r. t. in Jez. savj. nista upoštevala.

Pod Correspondenz ima Mažuranić: dopis. Izraz je vzel iz Jungmanna: dopis Zuschrift, Adresse, Briefwechsel, Correspondenz. ARj besede ni sprejel, Maretić niti v Radu niti v Jez. savj. ne omenja, da je vzeta iz češčine. Po Mažuraniću se je splošno sprejela.

Pod Beweis ima dokaz, dovod; ARj ni sprejel nobene teh besed, tudi Maretić jih ne omenja kot izposojenki. Besedo dokaz je lahko vzel iz Murka, ki ima: Beweis dokas. Le-ta jo je vzel iz Dobrovskega Deutsch-böhmischer Wörterbuch, 1821: Beweis důkaz (glej mojo razpravo: Dobrovskega vpliv na slovenski pismeni jezik, Josefa Dobrovskega sborník statí, v Praze 1929, str. 21). Domač izraz je tako v srbohrvaščini kakor tudi v slovenščini *dokazanje*, glej ARj. pod dokazanje; pri nas ima že Gutschmann 1789: Beweis dokasanje. Iz Mažuranića je šel izraz dalje v druge slovarje in v pismeni jezik. L. Zore je mislil, da je beseda domača skovanka. V Radu CVIII. 224 piše: *dokaz* je kovana riječ, a nije ni *dokazati* narodna u smisln provare.

Zeitschrift časopis; besedo je lahko vzel tudi iz Murka, ki jo ima iz Dobrovskega slovarja: Zeitschrift časopiš. V slovenščini je bila ta izposojenka že prej znana; ima jo že Japelj v slovnici 1807 (glej mojo razpravo Dobrovskega vpliv na m. r.). Tudi Šanta 1847 ima po Murku: „Zeitschrift лѣтопись (часопись?)“, Murko: Zeitschrift zhafopiš, letopiš. Dalje imajo Veselić 1854, Šulek 1860, Popović 1879, 1881 itd. ARj besede ne navaja; navaja pa jo Maretić v Radu r. t. (toda brez zgodovinskega ozadja); enako ima v Jez. savj. 8: „časopis, Zeitschrift, iz češ. jezika; u tom jeziku riječ je časopis dobra, jer Česima „čas“ znači: vrijeme . . . ali u nas časopis ne može u pravom smislu drugo značiti nego spis, koji izlazi na svijet od časa do časa!“

Beißend jedak; Maretić ne omenja, tudi ARj ne vé, da je beseda vzeta v tem pomenu iz češčine in jo zaznamuje kot domačo: „Jedak . . . U naše vrijeme kod pisaca u osobitom smislu . . . ätzend . . . Šulek, rječn. znanstv. naz.“ Jungmann ima: gedký ešbar, beißend.

Quotient količnik; Maretić besede ne omenja in tudi ARj ne vé, da je vzeta iz češčine ter jo našteva kot domačo: „Količnik . . . U naše vrijeme načinjeno od pisaca . . . I u Šulekovu rječniku“. Vzel jo je iz Jungmanna: Količnjik Quotient.

Arhiv listovnica; Maretić je ne omenja, tudi ARj je ne navaja v tem primeru. Jungmann: listowna Arhiv. Dalje ima: Arhivarius listovnik. ARj ima samo pomen: Listovnik . . . Nije narodna riječ: a. pisar . . . Samo u Stulićevu rječniku: archivista, cancelliere, scriba. b. zapisnik.

Gefangweise napěv; niti Maretić niti ARj ne štejeta med slovanske izposojenke. ARj jo beleži kot domačo: „Napjev . . . Između rječnika samo u Šulekovu njem.-hrv. . . i u Popovićevu (t. j. v srb.-nem. delu 1881) . . . U novijoj je književnosti to posve obična riječ.“ Besedo ima Jungmann, a jo že on navaja kot rusko: „nápěw (rus.) die Melodie, Sangweise“.

Autur pisatelj; le-ta primer dovolj trdo priča, kako bi se neologizmi in slovanske izposojenke v ARj ne smele obravnavati. Akadem. rječnik pravi: „Pisatelj: U rječniku nijednom“ (!) in navaja primer iz Vuka ter dostavlja: „U primjeru iz Vuka riječ je uzeta iz rus. писатель.“ Mažuranić jo je lahko vzel iz češčine, Jungmann ima: pisatel Verfasser, Schreiber. Besedo imajo še ti-le starejši srbskohrv. slovarji: Mažuranić jo ima tudi pod Briefsteller, enako Šanta 1847: Briefsteller писатель; Veselić 1854: Briefsteller pisatelj.

Aufmerksam pozoran; Maretić je v nobenem delu ne šteje med slovanske izposojenke; vzel jo je iz češčine; Jungmann: pozorný aufmerksam.

Klammer skoba; Maretić je ne šteje med izposojenke; vzeta je iz češčine. Jungmann: skoba Klammer, Klammer.

Mažuraniću je Murkov nem.-slov. besednjak dobro služil tudi pri določevanju srbsko-hrv. besednega zaklada in je pogosto prirejal po njem srbskohrvatsko besedišče. Naj navedem nekaj zgledov.

Pod *Gerichtsstube* ima: sudnica. Oba izraza ima iz Murka: *Gerichtsstube* sodniža. Murko sam je vzel iz Dankove slovnice 1824, 60: sodnica *Gerichtsstube*. Iz Mažuranića je vzel to besedo Šanta 1847. Vuk v 1. izd. 1818 te besede nima, toda v 2. izd. 1852 ima: судница даš *Gerichtshaus* in odslej srečavamo po slovarjih oba nemška izraza: Murkovega in Vukovega. Veselić 1854 ima sudnica pod *Gerichtshaus* in pod *Gerichtsstube*; enako Šulek, Popović, Filipović itd.

Nadaljnji zgled: *Band, m. (Einband), vez; (Buch, Theil), knjiga, dio, svezak*. To besedišče je skoro dobesedno vzeto iz Murka, ki ima: *Band, m. (der Einband) svésnjja, gem. (einhin) auch svésik; (Buch, Theil) búkve, kníga, dél, auch svésik*. Mažuranićevo besedilo je šlo v nadaljnje slovarje. Iz njega ima Veselić 1854: *Band, m. (Einband), vez; (Buch, Theil) knjiga, dio, svezak*. Iz Veselića ima Popović 1879: *Band, m. (Einband), корице, vez; (Buch, Theil) књига, део, сvezак; v 2. izd. 1886: Band корице, вѣз; књига, део, сvezак*. Iz Veselića in Mažuranića ima Šulek 1860: *Band, m. (Ein—), vez; (Buch, Theil) svezak, knjiga, dio*.

Zdaj hočem navesti slovenske besede, ki jih ima iz Murka. Popolne zbirke ne morem podati, ker knjige nisem od konca do kraja pregledal; zaznamoval sem si kakih 30 izrazov. Po abecednem redu so:

Pod *Werkstätte* ima: *dělaonica*. Obliko je vzel iz Murkovega nem.-slov. dela: *Werkstätte* delavniza, Murko ima iz Gutsmannovega besednjaka 1789: *Werkstatt* delauniza. Oblika je šla v vse srbskohrv. slovarje. Šanta 1847: *Werkstätte* дѣлаоница (ima tudi pod izrazom *Оффicin*). Sprejel jo je tudi hrv. in srbski odbor v *Juridisch-politische Terminologie* 1853: *Werk-Stätte* tvorinara (*djelaonica*) [hrv. oddelek]; дѣлаоница [srbski oddelek]; *Werk-Führer* upravitelj tvorinare (*djelaonice*) (hrv. del; srb. del rabi drugo slov. besedo: дѣловођа). Odtod ima Veselić 1854: *Werkstätte* *dělaonica, Werkführer* upravitelj tvorinare (*dělaonice*). Šulek 1860: *Werkstatt* *dělaonica* (enako pod *Werkstätte, Оффizin, Arbeitskammer*). V rečniku znanstv. naz. 1874 jo rabi Šulek za ital. bottega. Iz Šuleka ima Filipović 1870, 1875, 1878. Đorđe Popović v nem.-srb. delu 1879 in 1886 slov. besede nima in rabi namesto tega радионица, toda v srb.-nem. delu 1881 in 1886 ima slov. izraz: *делаоница* *Arbeitsstube, Werkstätte*. Ker je Popović v nem.-srb. delu nima, je tudi Šamšalović v nem.-hs. delu nima, ima jo pa kakor Popović v hs.-nem. delu: *djelaonica*.

Pod *Pädagog* ima: *dětovod*; vzel iz Murka: *Pädagog* *dětovód*; Murko je besedo prikrojil po ruskem (rabil je: *Неум, Russisch-Deutsches Wörterbuch* 1800, kjer je dobil *Дѣтководитель*

Šofmeijter). Iz Mažuranića se besedo vzeli Drobnič 1849, Veselić 1853 in 1854, Parčić; dalje ni šla.

Löfchhorn gasilo, gasionik; tu je združil pod en nem. izraz dve Murkovi besedi, ki sta tiskani pri njem v eni vrstici: Löfchhorn gafilnik. Löfchmittel gafilo (poslednjo besedo ima Murko iz Prešerna, Lenora). Dobesedno sta prepisala iz Mažuranića Šanta (Löfchhorn гасило, гасионикъ) in Veselić 1854: Löfchhorn gasilo, gasionik. Za besedo gasilac pravi Akad. rječ.: „U naše vrijeme u Šulekovu rječniku (feuerknecht, löscher)“, toda besedo ima že Mažuranić: Feuernecht gasilac, kar je pač dobil pri Murku: Löfcher gafiviz (tvorba je M. Ravnikarjeva), odtod Šanta 1847: Feuernecht гасиоцъ, Veselić: Feuernecht gasilac, pozneje imajo vsi slovarji.

Äamenstag god, vzeli iz Murka: Äamenstag god, odtod imajo Drobnič, Veselić 1853 in 1854, Šulek, Filipović 1870, 1875 in 1878. Iz Filipovića je vzeli tudi Popović. srb.-nem. 1881: год Äamenstag (v nem.-srb. delu 1789, 1886 nima); Parčić.

Ausnahmme izjam . . . Ausnahmweise izjamno, po izjamu, dobil v Murkovem slov.-nem delu: Isjém Ausnahmme; besedo je naredil Vodnik, Pism. 1811, 11: isjémí (pl.) itd. Iz Mažuranića so vzeli besedo Drobnič 1849, Veselić 1853 in 1854, Parčić; dalje ni šla.

Landfarte krajobraz, naredil po Murku: Landfarte sémlje obrás. Maretić misli, da je iz poljščine. V Radu CVIII, 72 piše: „Meni je za sad poznata samo jedna hrvatska književna riječ, koja se nalazi u poljskom jeziku . . . a to je riječ *krajobraz*. Ali . . . bi mogla biti i domaća kovanica . . . jer u poljskom jeziku krajobraz znači njem. Landſchaft, a rječnici Mažuranić-Užarevićev i Popovićevev pišu joj značenje Landfarte.“ Isto misli še v Jezič. savjet. 44: „Neki pisci uzimaju krajobraz i u značenju Landfarte . . . a poljska riječ toga značenja nema.“ Budmani je v ARj (= Akademski rječnik) opustil misel na poljski vir in pravi: „Načinjeno u naše vrijeme.“ Ko poznamo zdaj zvezo med Mažuranićem in Murkom in ker nima Mažuranić nobene druge poljske besede, moremo mirno reći, da je besedo naredil po Murku. Mažuranić je tudi druge besede spreminjal: Zeitmeſſer dob o m ě r (Murko: Zeitmeſſer čas o m ě r); prim. *izjam*, *žerac* itd. Iz Mažuranića so sprejeli krajobraz Drobnič 1849, Veselić 1853 in 1854, Filipović 1875 (hs. nem.), Popović 1881, 1886 in v srb.-nem.: 1881, Parčić.

Taufſchein kārstni list, iz Murka: Taufſchein kerfſtni list, le-ta ima iz Danjkove slovnice, 1824, 79. Iz Mažuranića so sprejeli: Šulek 1860, Filipović 1870, 1875 in 1878; ARj nima; dokaz, da beseda ni domaća srbohrv. Maretić ni vedel za slov. izvor besede, zato jo dopušča v Jez. savj. 46: „krstan, Tauf—, n. pr. krsno ime (Taufname); bolje: kršteno ime . . ., ali krsni list može podnijeti pored kršteno list, krštenica.“ Rožič pa jo je

obsodil med barbarizme: „krsni list; bolje: krsno pismo, krštenica“

Früllsel nadëv, iz Murka: „... womit eine ... Sache gefüllt wird, daß Früllsel ... nadëv“; Murko je dobil pri Vodniku, Kuhar. Bukve 1799, IX. Iz Mažuranića je šla beseda v vse slovarje: Šanta 1847: Früllsel надѣвъ, Drobnič: nadev Frülle, Früllsel, enako Veselić 1853, v nem.-ilir. 1854 ima: Früllsel nadëv, enako Šulek 1860, Filipović 1869, 1875, 1878; Popović 1879 in 1886 in v srb.-nem.: 1881, 1886: надев; Šamsalović nem.-hs.: Füllsell (tako!) nadjev, hs.-nem.: nadjev Füllsel; Ristić надев Füllsel; Đisalović srb.-nem.: надев Füllsel; v nem.-srb. delu nima; Parčić. ARj nima; dokaz, da beseda ni srbskohrvatska.

Trinfließ napitnica, iz Murka: Trinfließ napitniza. ARj ima: „U Popovićevo je rječniku zabilježeno značenje: Trinklied (t. j. počasnica), koje se ne čini pouzdano.“ Ker ARj. ne rabi novjših slovarjev, mu je neznano, da ima to nem. poimenovanko že Mažuranić in da je šla iz njega skoro v vse shrv. slovarje. Iz Mažuranića ima Drobnič: napitnica Trinfließ, enako Veselić 1853 in 1854; Šulek 1860, Filipović 1870, 1875 in 1878. Iz Filipovića 1875 ima tudi Popović v srb.-nem.; v nem.-srb. delu nima niti v 1. niti v 2. izdaji; Parčić.

Umriß obris, iz Murka: Umriß obrif. Odtod Šanta 1847: Umriß обрисъ, Veselić 1854: Umriß obrif, enako Šulek 1860, Popović v nem.-srb. 1879, 1886; nima pa v nem.-srb. delu 1881, 1886. Filipović 1870, 1875, 1878. Sumneč, da beseda ni prav srbskohrvatska, jo Maretić zavrača (Jez. savj. 73): obris, Abriss; bolje nart.

Umständ okolnost. Maretić v Radu r. t. 89 šteje besedo za češko: okolnost Umstand Š[ulek], MU [Mažuranić], P[opović]: č. okolnost'; enako misli v Jez. savj. 77. Ali stvar ni tako gotova; besedo je dobil lahko tudi pri Murku, ki ima: Umständ okolnost, česar ni dobil v nobenem češkem slovarju, ker imajo vsi dotedanji slovarji: *okolichnost* (Tham, Deutsch-böhmisches Nationallexikon 1788; Tomsa, Vollständiges Wörterbuch der böhm.-deutsch.- und lat. Sprache 1791; Dobrovský, Deutsch-böhm. Wörterbuch 1821). Besedo okolnost ima šele Jungmann kot čisto mlado: „Okolnost Umständ *Zlob.*“ (t. j. „Zlobického Jos. ze Zlobic professor česk. gazyka we Wjdni přjdawky k slownjku Tomsovu“, kakor se bere v uvodu pri kraticah; le-ta je umrl l. 1810.). Slovenska beseda ni odvisna od češke. Mažuranić jo je dobil lahko pri Murku ali pri Jungmannu.

Abfall odpad, iz Murka; Abfall odpád, kar je vzel iz Gutschmanna 1779: Abfall odpad. ARj piše: „Otpad ... Između rječnika samo u Vukovu (Abfall, defectio) ... Vuk u predgovoru Novoga Zavjeta kaže, da je riječ otpad sam načinio (a poslije ju je unio u svoj rječnik).“ Vuk ima to besedo šele v 2. izd. (1852), v 1. izd. je nima, kar bi moral ARj povedati; torej jo je Mažuranić vzel iz Murka; odtod imajo Šanta 1847, ki jo je pre-

pisal iz Mažuranića (Šanta: Abfall . . . (von der Religion и т. д.) odpadъ; Mažuranić: Abfall . . . (von der Religion etc. [= et cetera] odpad); Drobnič, Veselić 1853, 1854, Šulek, Popović v obeh delih, Filipović 1869, 1875, 1878; Đisalović v srb.-nem.: отпад Abfall, v nem.-srb. nima; Ristić srb.-nem.: отпад Abfall; Parčić; Šamšalović nima.

Briefsteller knjiga pismovna, pismovnik; iz Murka: Briefbuch, Briefsteller pismovnik, auch pismovnjak. (Besedo je skoval Murko; Mažuranić je po Murku skoval adj. pismovni (odtod imajo: Veselić 1854, Šulek 1860: Briefpapier, Filipović; ARj nima). Beseda pismovnik je šla skoro v vse srbskohrv. slovarje, toda ARj je nima. Iz Murka je na novo prepisal Šanta 1847: Briefbuch писмовникъ (Mažuranić ima samo pod Briefsteller). Drobnič 1849 je nima, zato je tudi Veselić 1853 (ilir.-nem.) nima; ima pa jo (iz Mažuranića) v nem.-ilir. delu 1854. Ker Janežič 1850 te besede ni sprejel, je Šulek ni prepisal iz njega, ampak iz Mažuranića in Šanta, ker ima oboje: pod Briefbuch in pod Briefsteller: pismovnik. Janežič 1850 besede ni razumel in je pod izraz Briefsteller zapisal *pismár, listár*; beseda pa pomeni: zbirka ali knjiga pisem, vzorci za pisma. Svojo zmoto je kmalu spoznal in v slov.-nem. delu 1851 nima več tega pomena. Besede tudi Popović ni razumel in je v nem.-srb. delu 1879 k izrazu писмовник pristavil isti izraz kot Janežič (ali je to slučaj?): Briefsteller писмар, писмовник. Le-to pa pomeni v srbohrv. arhivar; v tem pomenu je imela prvič ta izraz Jur.-Pol. Termin. 1853: Архивар писмар [hrv. del], odtod vzel Veselić 1854, dalje Šulek 1860, Filipović 1869, 1875, 1878; tako ima tudi sam Popović 1879: Архивариус писмар. Tudi Popović je pozneje spoznal, da besede ni razumel, zato je v 2. izd. nem.-srb. (1886) dela to besedo (писмар) izpustil in je pridržal samo писмовник. V srb.-nem. delu 1881, 1886 pa te besede nima, pač zato, ker je Filipović v hs.-nem. 1875 nima. Ima pa Filipović v nem.-hs. delu 1869 še prvotno Murkovo besedo: Briefbuch listar (ali je to prepisal iz Janežiča 1850? Janežič 2. izd. 1867 nima!), listovnica, pismovnjak, pismovnik. (Ali je to slučaj ali pa je rabil Murka?) Dalje imajo še: Đisalović 1922: писмовник Briefsteller in v nem.-srb. delu; enako Šamšalović v obeh delih; Parčić.

Kindervärterin pestinja (če bi mu bila beseda iz lastnega jezika znana, bi bil pisal: pëstinja), iz Murka: Kindervärteriin pëftina; v Mažuranićeви obliki pišeta še Drobnič in Veselić l. 1853. in 1854.; Veselić 1853 je vzel iz Drobniča tudi slov. glagol: Pestovati, Kinder warten. Odtod ima tudi Filipović 1875, hs.-nem.: Pestinja . . . Pestovati Kinder warten. Pravilno etimologično pisavo ima šele Šulek 1860: pëstinja in Filipović 1869: pjestinja. Filipović 1878 ima v hs.-nem.: pestinja, toda v nem.-hs. delu ima: pjestinja. Drugi slovarji nimajo. V. Rožič jo šteje med barbarizme.

Ruinen *pl.* podártine (*plur.* rabi radi tega, ker ima v isti vrsti tudi razvaline, kar se v srbh. rabi le v *pl.*), iz Murka: Ruine podertina. V slov. se rabi *sing.*: Primic, Branja 1813, 145; podertina der Ruin; enako Vodnik, Kerfh. n. 1811, 14; Hipolitov Diction. 1712, 20. Odtod Veselić 1854 Ruinen podertine (v ilir.-nem. delu 1853 nima, ker tudi Drobnič nima). Šulek ima v *sing.*: Ruine *f.* razvalina, podrtina, po Janežiču 1850: Ruine *f.* podertina, razvalina; odtod Filipović 1870, 1875 in 1878: podrtina; iz njega ima tudi Ristić: shr. nem.: подртина. Beseda je šla tudi v ARj, kjer stoji: „Podrtina . . . Između rječnika samo u Šulekovu njem.-hrv. (Ruine) i u Popovićeveu (podrtina, Bruchstücke, Ruine)“ (t. j. v srb.-nem. delu; v nem.-srb. 1879, 1886 Popović nima). Ima tudi Parčić: podrtine *pl.*

Oberflächlich povâršan, Murko ima v slov.-nem. delu: povrhen, kar bi se v sedanjem izpopolnjenem pravopisu pisalo *povrhni*. Mažuranić je pa vzel obrazilo *вър* (srbskohrv. *-an, na, no*) in je moral *h* spreminiti v *š*: površan. Iz tega pridevnika so naredili sestavljavci Jur.-pol. Terminologije *površnost* Oberflächlichkeit (za hrv., srb. in slov. skupino), kar se je takoj sprejelo (Veselić 1854, Šulek 1860, Popović 1879 itd. so uvedli v srbohrv., Cigale 1860 v slov. pism. jezik). Maretić je razglasil *površan, površnost, površina* za ruske ali češke izposojenke. V Radu CVIII. 91 piše: „ . . . površina Oberfläche Š[ulek]. P[opović]: r. поверхность, č. povrh ili površek. — površan, površnost oberflächlich Š, MU[Mažuranić-Užarević], P, Oberflächlichkeit Š, P: r. поверхность, поверхностный, ч. povrhni.“ Isto mnenje vzdržuje v enaki obliki še v Jezič. savjet. 101. Glede besede površina, ki jo je vzel Šanta 1847 iz Murka (Šanta Oberfläche površina, Murko nem.-slov.: Oberfläche poverfhina) in je šla s Šulekom 1860, Vukom 1864 (navaja Broz-Iveković pod: površina) itd. v srbskohrv. pismeni jezik, ne more biti dvoma, da je vzeta iz slovenščine, ker nima enake oblike ne ruščina ne češčina, v slovenščini je pa vknjižena že v Japljevem prevodu sv. pisma, odkoder jo je Murko vzel. V zvezku Rihar-Šraj 1801, 658 beremo: bresna poverfhina (prevod Rosalinove besede Obertheit) se fterdi. Ker je Mažuranić po Murkovi poverfhini naredil *povâršaj* (Oberfläche), je bolj verjetno, da je tudi *povâršan* vzel po Murku in ne po češčini.

Biederfeit pravodušnost, iz Murka: Biederfeit pravodúfnost; Murko je besedo pre naredil po Heymu, ki ima: Biederfimm Праводушіе. Pri nas ima besedo še Janežič v nem.-slov. (1850) in slov.-nem. (1851) besednjaku, toda Cigale 1860 in Janežič v 2. izd. nem.-slov. besednjaka 1867 je nimata več, zato je tudi Pleteršnik ni sprejel. V srbskohrv. slovarjih pa se nahaja še v Šantu 1847, Veseliću 1854, Šuleku 1860 in Filipoviću 1869, 1875 in 1878.

Literatur slovstvo. izraz je vzel iz Murkovega slov.-nem. dela: Slovtvo die Litteratur (v nem.-slov. delu ga nima).

Iz Mažuranića je vzel samo Veselić 1854: Litteratur slovstvo (v ilir.-nem. besednjaku 1853 ga nima, ker ga tudi Drobnić nima).

Сchießgraben, Schießhaus, Schießplatz, Schießstatt (pisano v eni vrsti!) strélište, vzel iz Murka: Schießgraben, Schießstätte (pisano v eni vrsti) strelifhe. Odtod Šanta 1847: Schießgraben, Schießhaus, Schießplatz, Schießstatt стрѣлиште; odtod Veselić 1854 Schießgraben, —haus, —platz, —statt strélište; odtod Popović 1879, nem.-srb.: Schießgraben, —haus, —platz, —statt стрелиште; v 2. izd. 1886 je izpuščeno samo Schießgraben, drugo je ostalo. Šulek 1860: Schießgraben strélište. Imajo tudi še novejši; Ristić srb.-nem.: стрелиште, Đisalović srb.-nem.: стрелиште. Schießstätte in nem.-srb.: Schießplatz, Schießstätte. Cigale ima pri tej besedi: Schießhaus n.[ač] V.[odnik] u.[nd] dem *Serb.* strelišče. Toda Cigale je videl to besedo v slovarjih, ki so jo vzeli iz slov.; beseda je pri nas že stara: Hipol. Dict. I, 274, II. 163. Gutschmann: Schießplatz strelifhe.

Opferpriester žerac, k temu je sam naredil Opferpriesterin žerica (!). Vzel iz Murkovega slov.-nem. besednjaka (v nem.-slov. delu pod Opferpriester nima te besede): Shèrez der Opferpriester. Murko je izraz napačno skoval po Dobrovskega Institutiones (glej mojo razpravo: Dobrovskega vpliv na slovenski pismeni jezik, r. t., str. 20). V Institutiones, str. 95 je bral: „жрец sacerdos, est a жроу, жрѣти (жрети) immolare, sacrificare. Norunt tamen Slavi et пожрети . . . devorare.“ Iz starocerkv. slovan. oblike жрец je naredil shèrez in Mažuranić ji je dal hrvatsko končnico! Odtod Veselić 1854: Opferpriester žerac, Opferpriesterin žerica (v ilir.-nem. 1853 nima, ker tudi Drobnić nima!).

2. Murkov nem.-slov. besednjak je rabil tudi oni, ki je sestavil Нѣмачко-србскій рѣчникъ. У Београду, княжества србскога кнѣгопечатнѣомъ. 1847. Pisec ni podpisan; na našem šentvidskem izvodu je pripomnjeno, da ga je sestavil Stefan Šanta. Besednjak je ogledalo tedanjega srbskega pismenega jezika, v njem kar mrgoli cerkvenoslovanskih in ruskih besed. Pri sestavi se je precej ravnal po Mažuraniću. Iz Murka ni veliko jemal, vendar se da zveza med njima za gotovo izpričati. Pri sestavi besedišča se je večkrat ravnal po njem, slovenskih besed pa ni veliko vzel iz njega. Pomembnejše so: Oberfläche површина (enako pri Murku); Ruin развалина, Murko: Ruin . . . rasvalina (srbska oblika je v *pl.*: razvaline, slov. pa v *sing.* Naša stara beseda je podrtina; razvalino je tvoril Holz-äpfel, Kranj. Čbel. 1830, Rasvalina, kdo fi ti? [28], Rasvalina si in prah [29], odtod ima Murko: Hälshand овратникъ, Murko Hälshand ovratnik; Strumpf ногавица, Murko Strumpf nogaviza, kar ima iz Gutschmanna: Strumpf nogaviza itd.

3. Tretji slovar, ki ima več slov. izrazov, je Veselićev. V ilir.-nem. rēčniku iz l. 1853. ima slov. izraze iz Drobnića, kjer

pa so zaznamovani kot slovenski, n. pr. Anda (slov.) [i[e]he] Dakle (prepisal iz Drobniča); Birić (slov.) Eintreiber der Abgaben (prepisal iz Drobniča); Branjug (slov.) Krammetzvogel (iz Drobniča) itd. V nem.-ilir. rečniku iz l. 1854. pa ima slov. besede iz Juridiſch-politiſche Terminologie, 1853. Hrvatski, srbski in slovenski odbor, ki je sestavljal to terminologijo, je bil v živih medsebojnih stikih, kakor se vidi iz dela samega, pa tudi iz predgovora (str. III—XIV). Hrvatski član dr. Demeter sam pravi: „Ako za kakav izraz nismo podnipošto mogli naći shodne pučke riječi, utjecali smo se ostalim slavenskim narječjima“ (IV). Da bi bili vzeli kako slovensko besedo, odbor posebej ne pove, pač pa se vidi to iz dela samega. Včasih je vzel besedo samo hrv., včasih pa samo srb. odbor. Slovenske izraze je posredoval pač Cigale, kakor se iz dela vidi; naslanjal pa se je pri tem ali Cigale sam ali odbor največ na Janežičev slov.-nem. (1851) in nem.-slov. besednjak (1850). Veselić je jemal slov. izraze včasih tudi iz slov. dela Terminologije.

Slov. izrazi so (po abecednem redu):

Veselić 1854: Eilwagen brzovoz; to je vzel iz Terminologije: Eil-Wagen brzovoz [hrv. oddelek]; брзовозъ [srb. oddelek]; spešni voz, brzovoz [slov. oddelek]. Srbskohrvatski odbor je sprejel slov. izraz, ki ga ima že Janežičev nem.-slov. besednjak 1850: Eilwagen brzovoz (besedo je naredil Janežič sam). Dalje ima Terminologija: Eil-Gut brzovozno dobro (hrv. oddelek); брзовозно добро (srb. oddelek). Iz Veselića so šli izrazi v nadaljnje srbskohrv. slovarje. Šulek 1860: Eilwagen brzovoz, Filipović nem.-hs. 1869: Eilwagen brzovoz; hs.-nem. l. 1875.: Brzovoz Schnellwagen, Eilwagen itd., enako l. 1878.; Popović v nem.-srb. 1879, 1886: Eilwagen брзовоз; enako v srb.-nem. 1881, 1886: брзовоз Eilwagen, Eilzug itd.; Parčić.

Offizier častnik, iz Term., ki ima to besedo samo v hrv. in srb. delu: Offizier častnik; частникъ. Slov. del ima oficir, zato je dvomno, ali je srb.-hrv. odbor vzel ta pomen besede iz Janežiča. Janežič ima: Offizier častnik; v tem pomenu je pri nas beseda že stara: Hipolitov Dictionar. 1711, 411 že ima: en officier zhaftnyk. ARj tega pomena sploh ne omenja. Beseda se je v tem pomenu med Srbi in Hrvati splošno sprejela; izmed slovarjev jo imajo Filipović, Popović itd., tudi novejši: Đisalović, v srb. nem. delu: часник Offizier, Šamšalović v hrv.-nem.

Werkführer delovodja, iz Term., kjer je ta izraz samo v srb. in slov. delu: Werk-Führer деловођа [srb.], delovodja [slov.]. Srbski odbor je tu prevzel slov. izraz, ki ga je pri nas naredil Janežič; le-ta ima 1850: Werkführer delovodja. Ker Šulek 1860, 1875 besede ni sprejel, je tudi Filipović 1869—1870, 1875, 1878 nima. Vzel pa jo je iz Veselića Popović v nem.-srb. delu 1879, 1886: Werkführer: деловођа; zanimivo je, da je nima v srb.-nem. delu (1881, 1886), pač zato, ker je njegov glavni vir,

Filipović, nima. Kljub temu je prišla v novejšje srbske slovarje: Đisalović, v srb.-nem. delu: деловођа Werkführer (v nem.-srb. delu nima), Ristić, srb.-nem. Iz Popovića ima tudi Šamšalović, nem.-hs. in hs.-nem. Maretić je čutil, da beseda ni prav hrvatska, zato se ji upira v Jez. savj. 15: djelovođa Geschäftsführer; prema onome, što je rečeno kod djelo, bolje je: poslovovođa.

Versteigerung dražba, iz Jur. pol. Term.: Versteigerung... dražba [hrv.]; дражба [srb.]; dražba [sl.]. Maretić pravi v Radu, CVIII. 86: dražba Licitation Š[ulek], P[opović], Versteigerung P: č.[eški] dražba. Enako v Jez. savj. 19: „dražba Licitation, Versteigerung iz češkog jezika, u kojem dražba isto znači.“ Ali stvar ni tako gotova. Hrv.-srb.-slov. odbor pri jur. polit. termin. je besedo lahko vzel pri Janežiču (kakor toliko drugih), ki ima v nem.-slov. slovarju 1850: Licitation dražba, Licitiren na dražbi kupiti; enako pod Versteigerung dražba, Versteigern razprodati po dražbi; slov. ljudski govor pozna glagol dražiti. Jur. pol. Term. ima besede tudi pod to poimenovanko: Licitation dražba (za vse tri skupine), im Licitationswege etwas verkaufen... po dražbi kaj prodati [slov. skupina]. Paralela kaže, da je odbor rabil Janežiča. Janežič pa besede ni dobil pri Konečném, ker je nima ne pod Licitation ne pod Versteigerung. Iz Veselića je vzel besedo Šulek, ker ima tudi samo pod poimenovanko Versteigerung (pod Licitation nima, kakor Veselić ne). Odtod je šla beseda dalje: Filipović, nem.-hrv. 1869, 1870 ima pod Licitation in pod Versteigerung, enako 1875, 1878. Iz Filipovića jo je vzel tudi Popović nem.-srb. 1879, 1886, ki jo ima pod Licitation in pod Versteigerung. Enako ima v srb.-nem. 1881: дражба Versteigerung, Licitation. Kakor iz tega vidimo, so podatki pri Maretiću v Radu pomanjkljivi.

Buchhalter knjigovodja, Buchführung knjigovodstvo, iz Term.: Buchhalter knjigovogja [hr.]; кнѣговођа [srb.]; knjigovodja [sl.]; Buchführung knjigovodstvo, кнѣговодство, knjigovodstvo. Srb. in hrv. odbor je sprejel slov. izraz, ki ga je že prej imel Janežič 1850: Buchhalter knjigovodja, Buchhalterei knjigovodstvo. ARj pravi: „Knjigovođa: Načinjeno u naše vrijeme (po njemačkom jeziku)“; enako pod knjigovodstvo. Izraza je naredil Janežič, njegov češki vir Konečný ima knihržitel, ruski in poljski: buchhalter. Vuk 1818 našteva med naročniki (str. XXIII): „Беч: Јов. Бапт. Дрѣина, ѣ. к. дворске апатеке Buchhalter.“ Izraze sta sprejela Šulek in Popović in so šli v vse srbskohrvatske besednjake.

Gnadengabe milodar, iz Term. (hrv. in slov. del): Gnaden-Gabe milodar; даръ изъ милости (srb.); milodar. Hrv. odbor je sprejel slov. izraz, katerega je imel Janežič; le-ta ga je dobil iz Murka. Murko 1883 ima pod: Almosen: milodár oder mili dar, pod Milde: eine milde Gabe milodár, mili dar. Iz Veselića je sprejel Popović 1879, 1886 Gnadengabe милодар ter v srb.-nem.

1881: милодар Gabe, Уможен. Iz njega Šamšalović in Đisalović (srb.-nem.: милодар milde Gabe). Šulek slov. izraza ni sprejel, zato ga tudi Filipović 1869, 1875, 1878 nima. ARj piše o tem: Milodar . . . njem. Gnadengabe. Jur. pol. termin. 257. — Riječ je milodar načinjena prema njemačkoj te se danas u Hrvatskoj i Slavoniji upotrebljava kao službeni izraz za onakovu milostinju, koja se daje ljudma postradalim od kakve velike nesreće, od vatre, od povodnja i. t. d. Tko hoće da milodare po zemlji skuplja, treba da za to ima dopuštenje od oblasti.“ Taka razlaga bi sodila v upravno-policijski slovník, za filološki slovník je vendar premalo filologije.

Уnfall, napad, iz Termin., kjer je ta izraz v vseh treh delih: Уnfall, napad. Izraz je vzet iz slovenščine, imel ga je Janežič, pred njim Murko: Уnfall napad, le-ta ga je vzel iz Gutmanna: Уnfall, napad. ARj piše o tej besedi: „Riječ su načinili književnici druge polovine XIX. vijeka“ ter navaja samo naslednje vire: Jur. pol. term.; Šulekov njem.-hrv. rječnik in Popovićev pod Anfall, Angriff. Zopet dokaz, kako neznanstveno obravnava noveše besede ARj. Pripomniti je treba, da je iz Veselića vzel Šulek 1860 in 1874 (Attaco napad), Filipović, Popović 1879, 1886; Šamšalović v hs.-nem. delu, v nem.-hs. nima; enako Đisalović, srb.-nem., v nem.-srb. delu nima.

Ѓilial= podružni, Ѓilialverein podružnica, iz Term. (v hrv. in slov. delu): Ѓilial= podružni [hrv.]; podružni [slov. del]. Ѓilial-Verein podružnica [hrv.], podružnica [sl.]. Hrvatski odbor je sprejel znano slov. ljudsko besedo (našel pa jo je tudi v Janežiču: Ѓiliale podružnica), ki je šla iz Veselića v shrv. slovarje: Šulek 1860: Ѓilial, podružni, Ѓilialverein podružnica (poslednji izraz tudi 1875), natančno tako tudi Filipović 1869, 1875, 1878, Popović 1879, 1886 (nem.-srb. in srb.-nem.); Šamšalović (hs.-nem. in nem.-hs.), Ristić (srb.-nem.), edini Đisalović nima. Maretić je o tej znani slov. besedi v Jezič. savjetniku 91 tako-le modroval: „*podružnica*, Filiale; mislim, da je Š.[ulek] tu riječ skovao prema ruskoj imenici подруга, t. j. drugarica; kad u našem jeziku nema riječi: podруга, podružan, podružiti (a mislim, da ih nikad nije ni bilo), držim, da bi Š. bolje učinio, da je skovao imenicu prema glag. pridružiti, dakle: pridružnica, ali još bolje bi bilo, da ne bude kovao, nego zadržao francusko-njemačku riječ: filijala.“ Štiri leta pozneje (1929) sodi v ARj. še enako neznanstveno: „Podružnica . . . Između rječnika samo u Šulekovu njem.-hrv. (Filialverein). Potvrde su još: podružnica, Filialverein, Zweigverein. Jur. pol. term. 210, 683. Imenica podružnica nije dobro načinjena kao ni pridjev podružan (vidi tamo).“ In pod Podružan pravi: „Između rječnika samo u Šulekovu njem.-hrv. (podružni, podružni, filial). Našle su se još potvrde (in našteva primere iz Jur. pol. Termin.) Riječ nije dobro načinjena, jer ona bi trebalo da znači lat. socialis (od socius, t. j. drug), a ne lat. filialis (od filius ili od filia, t. j. sin

ili kái).“ Čudno, da Maretić ni pogledal v Pleteršnika, ki ga pozna (prim. Maretić, Crtice o rječniku, r. t., str. 85, kjer ga imenuje „krasni slovenski rječnik M. Pleteršnika“) in bi bil našel tudi pravo etimologijo.

Veselić: Epidemije, pošast, pošlica, rednja, zaraza, pomor, iz Term.: Epidemije pošast, rednja (hrv. del); пошастъ, редня, епидемія, зараза (srb.), pomor (slov.). Tu je sprejel Veselić tudi slov. izraz, ki je šel potem v srbhrv. slovarje. Iz njega je prepisal Popović 1879: Epidemije пошаст, редња, зараза, помор, izraz ima tudi še v 2. izd. 1886; enako v srb.-nem. delu. Iz Popovića ima Đisalović v srb.-nem.: помор Sterblichkeit, Seuche. Odbor za Terminologijo je dobil slov. izraz pri Janežiču: Pest ... pomor, Janežič je dobil pri Murku: Pest ... in St.[eiermark] mór, pómor. Le-ta je prepisal iz Danjkove slovnice 1824, Pest pomor 75, 92.

Marsch (ein Musiftüdt) poputnica, iz Term. (srb. in slov. del): Marsch (ein Musiftüdt); попутница [srb.]; popotnica [sl.]. Srbski odbor je sprejel slov. izraz od Cigaleta, ki ga ima iz Janežiča: Marsch (in Musif) popotnica; Janežič ga je prepisal iz Murka: Marsch (in Musif) popótniza; Murko ga je prepisal iz Danjkove slovnice 1824, 60: Marschlied, der Marsch (als Musiftüdt) popotnica. Iz Veselića se je beseda splošno razširila. Šulek 1860: Marsch (Musiftüdt) poputnica; odtod Filipović 1870: Marsch (Musiftüdt) [tako!] poputnica, enako 1878; v hs.-nem. besednjaku 1875 ima: Poputnica Reijeslied, glavna poputnica Generalmarsch [!]. Popović 1879, 1886: Marsch (ein Musiftüdt) попутница; v srb.-nem. delu 1881: попутница Marsch (Musiftüdt), v 2. izd. 1886 je besedo izpustil. Šamšalović ima v hs.-nem. delu: poputnica Marsch, v nem.-hs. delu besede nima več. Parčić: poputnica marcia (pezzo musicale).

Original pervopis, iz Termin.: Original prvopis (v vseh treh skupinah). Hrv. in srb. odbor je vzel slov. besedo iz Janežiča: Original pervopis. Le-ta jo je našel v Vrtovčevi Kmetijski kemiji 1847, odkoder je vzel za besednjak veliko besed; str. IV: Kakor je bila naša „vinoreja“, je tedej tudi kemija pervopis. Vrtovec jo je bral pri Zemlji, Sedem sinov 1843, 32: u pervopisu ali originalu. Zemlja jo je dobil pri Vodniku, Kerfh. navuk 1811, 3: is pervopifa. Besede ni najti v nobenem drugem slovanskem jeziku in je pač Vodnikova tvorba. Zanimivo pa je, da jo ima Jordan, Slovník jazyka českého i německého, 1865, 2. izd.: prvopis Original, Urdhrift. Ali jo je po naključju sam tako naredil kot Vodnik ali jo je prepisal iz slovenščine? Pred njim je nima noben češki slovar, tudi veliki Jungmannov je ne omenja. — Iz Veselića se je širila dalje: Šulek 1860: Original prvopis, enako Filipović 1870, 1875; Popović 1879, 1886 ter v srb.-nem. delu 1881, 1886; Parčić.

Errotulirung razvoj, iz Term., kjer se nahaja v vseh treh skupinah isti izraz: Errotulirung razvoj (spisov). Izraz je vzet iz

Janežiča 1850, pod *Entwicklung*. Iz Termin. je vzel tudi Šulek 1860: *Entwicklung* razvoj (spisah), odtod Filipović 1869, 1875; Popović srb.-nem. 1881; dalje beseda v tem pomenu ni šla.

Polizei redarstvo; iz Terminologije, in sicer iz hrv. in srb. dela: Polizei redarstvo, *педарство*. Polizei- (v izvedenkah) redarstveni, slov. oddelek ima: policija. Tu imamo tak primer kakor pri besedi *častnik*: izraz je slovenski, a slov. odbor ga ni sprejel, dasi ga ima že Janežič 1850: Polizei redarstvo. Pleteršnik ima besedo za srbskohrvatsko, toda srbskohrv. slovarji je pred Janežičem nimajo. Šulek 1860 je naredil tudi ime za delujočo osebo: redar (pod *Polizeidiener*). Beseda se je splošno sprejela; imajo jo Filipović 1870, 1875, 1878; Popović 1879, 1886; enako v srb.-nem. 1881, 1886; Šamšalović: redar Polizist, Ristić, Đisalović itd. Maretić se s svojega romantičnoljudskega stališča bori proti njej, pišoč v Jez. savj. 124: „redar, redarstvo . . . riječi nisu loše . . . ali ja ne vidim razloga, zašto ne bismo radije upotrebljavali svjetske riječi: policist.“

Te besede sem si zabeležil iz Terminologije; vseh ne morem naštet, ker obširne knjige nisem do dobra preiskal. Par izrazov je pozneje vzel iz nje še Šulek 1860. En izraz je vzel celo Maretić, ki sicer slovenščini in kajkavščini ni naklonjen. V ARj. ima izraz: „Opekarnica; potrda je samo u Jur. pol. term. 658 (za njem. *Ziegelbrennerei*).“ Terminologija izkazuje to besedo samo v slov. delu: *Ziegelbrennerei* opekara [hrv.]; opekapa [srb.]; opekarnica [slov.]. Maretić ne navaja besede, ki se nahaja tudi pod nem. izrazom *Ziegel-Hütte*, *Ziegel-Scheune* opekara [hrv.]; opekapa [srb.]; opekarnica [slov.]. Besedo ima že Janežič 1850: *Ziegelhütte* opekarnica.

4. Več kot vsi dosedanji slovníkarji je zajemal iz slovenskih virov Šulek v Nëm-hrv. rečniku 1860. Iz prve polovice slovarja se dá posneti, da je rabil Janežičev nem.-slov. in slov.-nem. besednjak; od črke *N* dalje pa je opaziti, da je rabil zlasti Cigaletov nem.-slov. besednjak (1860), Janežiča je rabil tu bolj redko. Dolgo mi je bilo uganka, kako je mogel Cigale vplivati na Šuleka, ker Cigale sam še tudi od črke *M* dalje večkrat citira Šuleka, dasi piše v uvodu, da ga je rabil samo do črke *M* („ . . . welchem Uebelstande . . . durch die Benützung anderer Wörterbücher als . . . des seit 1853 in der Drucklegung und Ausgabe begriffenen deutsch-kroatischen [Wörterbuchs] von Boguslav Šulek (von A bis M) . . . abgeholfen wurde“, str. XII). Postavljen sem bil pred dve nasprotujoči si dejstvi: da ima Šulek od črke *N* dalje mnogo besed, ki jih ni mogel dobiti drugje kot pri Cigaletu (n.pr. *dimnica*, *krošnjar*, *legar*, *napaka*, *odvodnica*, *prerod*, *učba*, *voluhar* itd.), in nasprotno, da Cigale tudi od črke *M* dalje navaja Šuleka in ga je pač moral tudi uporabljati. Kako pojasniti ti dve nasprotji? Zunanji podatki nam pojasné le malo. Iz Šuleka se dá spoznati,

da je izšel na svetlo prvi zvezek rečnika l. 1853. (predgovor, I. del), posvetitev Strossmayeru pa nosi datum: 1. rujna (= sept.) 1860. Cigale je začel besednjak sestavljati l. 1854., kakor poročajo Novice, 1854, 192, 17. junija: „Iz Dunaja nam piše gosp. Cigale, da je čerko A za nemško-slovenski del našega slovnika že večidel izdelal ... natis (se bode) ... zamogel skoraj začeti.“ Predgovor je datiran s 15. januarjem 1860 in Slov. Glasnik l. 1860., I, str. 186 poroča dne 28. maja v dopisu iz Celovca, da je Cigaletov slovar izšel in da so ga pregledali. Iz teh zunanjih podatkov smemo sklepati, da se je Cigaletov slovar od črke *N* dalje tiskal nekoliko prej kot Šulekov; da pa je ta sklep pravilen, nam potrjujejo šele notranji razlogi, ki se dajo razbrati iz vsebine same. Uganka se je dala rešiti na ta-le način. Cigale tudi od črke *M* dalje še citira Šuleka, toda ko sem začel njegove citate primerjati s Šulekovim slovarjem, sem opazil, da se v večini primerov več ne ujemajo, dočim se do črke *M* do pičice ujemajo. Iz tega sledi, da od črke *N* dalje ni več rabil Šulekovega tiskanega slovarja kot doslej, ampak mu je dal v uporabo najbrže rokopis, ki ga je pa sam poprej pred natiskom spremenil, ali pa, kar je najbolj verjetno, da ga je Cigale prosil samo ustnih podatkov, ki jih je Cigale vestno citiral, Šulek sam pa jih ni porabljal, temveč jih je izpustil ali nadomeščal z boljšimi. Nasprotno pa je Šulek dobival od Cigaleta tiskane pole in jih je mogel še pravočasno porabljati. Iz tega pa tudi vidimo, da je ohranjena v Cigaletovem besednjaku starejša redakcija Šulekovega imenoslovja, ki je v nekaterih primerih (n. pr. *pestić*) zanimiva.

Od citiranih mest se ujemajo s Šulekovim tiskanim slovarjem le kaka tri ali štiri; vsa druga mesta se ločijo, kar dokazuje, da je Šulek še med natiskom precej napredoval in da je moralo med tiskom Cigaletovega in Šulekovega slovarja preteči več časa, ne samo nekaj mesecev, kakor kaže natisk zadnjih pol.

Cigaletovi citati se od *N* dalje ne ujemajo več. Cigale ima n. pr.: „Nagelschwamm der, n[ach] Šul.[ek] klinčasti knjižac“; toda pri Šuleku stoji: Nagelschwamm, mirisni knjižak. — Cigale: Neunauge ... nach Šul.[ek] dem Russ. u. Poln. minoga; toda pri Šuleku stoje čisto druge besede: Neunauge okatica, migulja, devetoka. — Cigale: Pfißill ... nach Šul.[ek] plodnica; iz tega je razvidno, da Šulek od začetka še ni mislil na ruski izraz, za katerega se je pozneje v tisku odločil: v slovarju je namreč tiskano: Pfißill ... bot.[anika] pestić. Maretič pravi o tej besedi v Jezič. savjet. 86: *pestić*, Stempel ... tu je riječ načinio Š [ulek] uzevši rusku riječ istoga značenja пестикъ i promijenivši bez ikakvoga razloga -ik u -ić. Rusku riječ nije trebalo uzimati, jer je nepotrebna. Podobno v ARj: Pestić ... U Šulekovu njem.-hrv. rječniku (Stempel), za koji je i načinjeno, i to tako, što je uzeta ruska riječ пестикъ ... te je -икъ bez

razloga pretvoreno u *-ič*. Zanimiv je naslednji primer. Cigale ima: Ringeltraupenmotte ... nač *Šul.[ek]* vitičar, toda v Šuleku je sploh ta nemška poimenovanka odpadla in torej tudi srbskohrv. izraza ni. — Salzähnlidh ... salzähnlidher Stein, Holoid, nač *Šul.[ek]* pasol; toda v Šuleku te nem. poimenovanke tudi ni. — Cigale: Silberstrich, der, gospica (Šul.); toda v Šuleku stoji čisto druga beseda: Silberstrich srebrn pis, srebropis. — Cigale: Speckstein ... nač *Šul.[ek]* salovec; toda pri Šuleku stoje čisto druge besede: Speckstein tučnjak, mastni kamen, tebešir. — Cigale: Sterlet nač *Šul.[ek]* čečuga; toda v tiskanem slovarju Šulekovem stoji druga oblika te besede: Sterlet kečiga, čiga, strljad. — Cigale: Topinambur nač *Šul.[ek]* nahod; toda v Šuleku stoji: Topinambur nahodnjak. — Cigale: Tragant ... nač *Šul.[ek]* kozlinec; toda v Šuleku je drugačna oblika: Tragant kozlinčina. — Cigale: Tremolith, tremolit (Šul.); toda pri Šuleku te nemške poimenovanke sploh ni. — Cigale: Uran ... nač *Šul.[ek]* lugan, toda v tisku se Šulek ni odločil za to besedo, temveč je pridržal tujko: Uran, uran. — Cigale: Vitriolfies, nač *Šul [ek]* galičnjak; v tisku ima Šulek: Vitriolfies, i.(iehe) Schwefelfies in pod to poimenovanko ima: sumporni kučadan; besedo *galičnjak* je porabil za drugo nem. poimenovanko: Vitriolerz. — Cigale: Weidenbohrer, nač *Šul.* dervotoč; toda pri Šuleku te nem. poimenovanke sploh ni.

Za to, da je Šulek rabil tiskanega Cigaleta in ne narobe, imamo še dosti drugih dokazov, n. pr.: Šulek ima: Staatswagen svečana kočija, to je mogel dobiti Šulek pri Cigaletu in ne narobe, ker je Cigaletov izraz vzet iz Metelka; Cigale: „Staatswagen der, paradna kočija (lieber slovesna kočija; *Met.[elko]*).“ Iz Metelka ni vzel Šulek, ampak je mogel le Cigale. — Dalje: Šulek: Vortrag ... (im Lehren) učba; Cigale ima pod Vortrag: Vortrag im Lehren učba; da je Šulek l. 1860. ta izraz res vzel iz Cigaleta, je v Rečniku znanstv. nazivlja 1875 sam priznal, ko navaja slovenski vir pri tej besedi; piše namreč: „Učba *sl.[ovenski]*, prim. XXV: Tumač skraticeh“ Vortrag; in pod Vortrag: akademischer V.[ortrag], akademička učba *sl.[ovenski]*; nadaljnje dokaze glej pod *dimnica*, *legar* itd.

Cigale in Šulek sta se morala seznaniti tedaj, ko je Cigale sestavljal prvo polovico slovarja in je pri tem pridno uporabljal Šulekove že izišle zvezke (do črke *M*). Ko ga je Cigale s slovarjem dohitel, ga je moral prositi rokopisnih prispevkov in pri tem je Šulek najbrže zvedel za Cigaletovo delo in ga je prosil za že dotiskane, a še ne izišle pole, ki jih je od *N* dalje pridno uporabljal. Tako se je zgodil zanimiv slučaj, da ima prva polovica Cigaletovega slovarja veliko Šulekovega dela, druga polovica Šulekova pa veliko Cigaletovega dela.

Najdba teh virov je za zgodovino srbskohrv. besednega zaklada velikega pomena, ker se je za veliko število besed do zdaj mislilo (Budmani, Maretić), da jih je skoval Šulek; s tem pa se je odkrilo, da jih je vzel iz slovenščine.

Iz Janežiča in Cigaleta ni jemal samo posameznih besed, ampak pogosto tudi njuno slovarsko besedišče in pomenoslovje itd. Nekaj zgledov: Šulek: Concert *glasbena zabava*; to poimenovanje ima iz Janežiča: Concert *glasbena beseda, veselica*. — Conservatorium *glasbeno učilište*; to imenoslovje ima po Janežiču: Conservatorium *glasbeno učilišče*. — Menagerie *zverinjak*; ta pomen ima iz Janežiča: Menagerie *zverinjak*. — Rosenbahn *veseo put*; ta pomen ima iz Cigaleta: Rosenbahn *pot vesela, polna rož*. — Rosenstahl *štajerska očel*, Cigale: Rosenstahl *štajersko rdeče jeklo*. — Schürzenamt, služba dobivena preko ženske glave, Cigale: Schürzenamt *služba po ženski dobljena*. Pod: Rätshel . . . sein Betragen ist mir ein Rätshel ne razbirem, zašto se tako vlada; nem. besedišče ima po Cigaletu, pod Rätshel . . . er ist mir ein Rätshel, ne razumem ga, njegovo obnašanje mi je čudno. — Zeitangabe, vrème, kad se je što dogodilo, Cigale: Zeitangabe *povedba, kdaj, o katerem času se je kaj zgodilo*. — Rathloš *neznajući se pomoći*; er ist rathloš, nezna što da čini; nezna se pomoći; vzel iz Cigaleta: Rathloš *brez pomoći . . . kdor si ne ve ne svetovati, ne pomoći, kdor ne ve, kaj bi začel*. — Rathsam . . . das Rathsamste ist *najbolje* je; to ima po Cigaletu: Rathsam . . . das Rathsamste wird sein, nar boljši bo. — Zapfenstreich *bubnjanje na sanak*; vzel iz Cigaleta: Zapfenstreich *bobnanje k spanju*; iz Šuleka ima tudi Filipović, nem.-hrv. 1870: Zapfenstreich *bubnjanje na sanak, enako 1878*. — Zapfenhopfen *ženski hmelj*, iz Cigaleta: Zapfenhopfen *ženski hmelj* itd.

Slovenske besede, ki jih ima iz Janežiča, Cigaleta in Jur. pol. Terminol., naštevam tu v abecednem redu.

Pod Fackelzug ima Šulek: bakljada; to je vzel iz Janežičevega nem.-slov. besednjaka (1850): Fackelzug *bakljada*. Iz Šuleka je beseda šla v vse srbohrv. slovarje in se je splošno sprejela; Popović 1879, 1886: Fackelzug *бакљада*, enako srb.-nem. 1881, 1886; Filipović 1870, 1875, 1878 (v obeh delih); Šamšalović (v obeh delih); Ristić: *бакљада Fackelzug, Đisalović* (v obeh delih). O besedi piše Maretić v Jez. savjet., ne da bi vedel za njen slov. izvor: bakljada, Fackelzug; nastavak *-ada* je uzet iz tuđih riječi: armada, barikada, brigada, kanonada, parada; bolje bi bilo: bakljarija . . . Mislim, da bi najbolje bilo odbaciti i samu riječ baklja (iz njem. Fackel). Med barbarizme jo uvršća tudi Rožić (10).

Wohlstand *blagostanje*, vzel iz Janežiča: Wohlstand *blagostanje* (Cigale kot hud purist besede ni sprejel; enako jo po Cigaletu zavraća Pleteršnik). Janežič je dobil besedo, ki je bila že v rabi, n. pr. O. Placid Javornik, Sv. pismo 1848, str. I. Beseda je šla v srbskohrv. slovarje in se ji tudi tam puristi upirajo. Maretić jo napačno razglašá kot rusko v Jez. savjet.: „blagostanje, Wohlstand, iz rus. *благосостоянїе*; mislim, da su prilicnije riječi: imućnost, imaština . . . dobrobit.“ Maretić ne preiskuje izposojenk po zgodovinskih

virih in potih, ampak jih išče samo po sedanjih slovarjih, in primerja podobne izraze, ne da bi preiskoval, če je ta ali oni pisatelj res iz tega in tega slovarja besede jemal; zato so njegove trditve glede slovnaskih izposojenk pogosto napačne ali nepopolne; o tem bom ob posameznih besedah še večkrat govoril. — Iz Šuleka je vzel Popović, 1879, 1886: Wohlstand; благостање, enako srb.-nem. 1881, 1886; odtod tudi Šamšalović nem.-hs. in hs.-nem.; Đisalović srb.-nem. in nem.-srb.; Ristić srb.-nem.: Wohlstand благостање; Filipović 1870, 1875, 1879; Parčić. ARj nima.

Feuerpritze (gasno) brizgalo, enako pod Spritze brizgalo, Spritzenhaus brizgaonica; vzel iz Janežiča: Feuerpritze gasivnica (odtod Šulekov opis gasno brizgalo), brizglja, brizgavnica; tudi Spritze brizgalo. Janežičevi brizgavnici je Šulek dal, kakor velikokrat v drugih primerih, nekoliko drugačen pomen: Spritzenhaus. Po teh slov. zgledih je Šulek naredil tudi izraz: Spritzröhre brizgavka. Iz Šuleka so sprejeli: Filipović 1870: Spritze brizgalo, Spritzenhaus brizgaonica, Spritzröhre brizgavka; iste izraze ima l. 1875.; na novo pa je tu naredil brizgalica die Spritze; vse te izraze ima tudi v hs.-nem. delu 1878; iz Filipovića je dobil Ristić: бризгалица die Spritze. Drugi srbski slovarji besede niso sprejeli. ARj. nima.

Flotte brodovje (pod Handelsflotte ima obliko: brodovlje), vzel iz Janežiča: Flotte brodovje; Janežič je besedo dobil v slov. pismenem jeziku, n. pr. Novice 1848, 83 (večkrat). Iz Šuleka imajo Filipović 1869, 1875, 1878; Popović 1879, 1886: Flotte бродовље; enako v srb.-nem. 1881, 1886; Šamšalović (pod Marine ter v hs.-nem. delu); Ristić, Đisalović. Ker se je beseda sprejela tudi v srbohrv. pismeni jezik, jo je uvrstil tudi Daničić v ARj, dasi je iz njega izključil kajkavščino in neologizme XIX. veka (glej Crtice r. t. str. 65). ARj ima: „Brodovlje, n. coll. brod, classis, u naše vrijeme u književnika. Pročulo se da veliko brodovlje dolazi. M. Pavlinović, rad. 12.“ Edini pisatelj, ki ga citira, je (po VI. zvezku ARj, 949): Pavlinović M., Radišu Bog pomaže... Zadar 1871. Le-ta je mogel besedo dobiti ali v pism. jeziku ali iz Šuleka. Ker je besedo sprejel Daničić, jo je Pleteršnik zaznamoval kot „hs.“ (hrvatskosrbsko)!

Zahlzeichen (Ziffer) brojka in pod: Ziffer (Zahlzeichen) brojka. Besedo (brojka) je naredil Šulek po slov. besedi številka (dobil pri Janežiču ali Cigalatu pod Zahlzeichen in pod Ziffer številka). Slov. besedo je naredil že M. Ravnikar: Zifra ali fhtevilka, Sv. Matfa 1813 (predgovor); pozneje jo rabi tudi v Zgodbah 1815—1817 in se je takoj splošno sprejela. Iz Šuleka se je širila dalje: Filipović 1875, 1878; Popović 1879, 1886 Ziffer brojka (v srb.-nem. 2. izd. nima), Šamšalović nem.-hs. in hs.-nem.; Đisalović v nem.-srb.: Ziffer бројка (v srb.-nem. nima); Parčić.

Maretić, Jez. savj. 6: brojka, Ziffer, t. j. cifra, može podnijeti, i ako nema ARj.

Schleifbanf brusnica, iz Cigaleta: Schleifbanf; ARj nima tega pomena. Schleiftrog brusnica, iz Cigaleta: Schleiftrog, brusnica; ARj nima. Schleiferhandwerk brusarstvo, iz Cigaleta: Schleiferhandwerk brusarstvo; ARj nima. Schleifmühle (Schleiferei) brusionica, iz Cigaleta: Schleifmühle in pod Schleiferei brusivnica; ARj nima.

Röhrenbohrer (svrdao-) čevnjak, naredil po Cigaletu: Röhrenbohrer cevnik (sveder). Cigale ima to obliko pod: Röhreinwurm čevnjak. Cigaletovo obliko: cevnik (pod Röhrenbohrer) je vzel Šulek za Röhrenforalle čevnjak. Iz razprave bomo videli, da je podobne oblike večkrat tako predeval. ARj nima.

Zapfenbohrer čepnjak, po Cigaletu: Zapfenbohrer čepnik; enako Šulek Zwickbohrer čepnjak, po Cigaletu Zwickbohrer der, d.[aš] i.[ft] Zapfenbohrer, čepnik (*V./odnik*). Odtod Filipović 1875, 1878.

Perspectivisch dalekovidan, po Janežiču: Perspektiv dalekovid; odtod Filipović 1875. ARj nima.

Arbeitstag delovnik, enako pod Werttag, delovnik, vzel iz Janežiča: Arbeitstag delávník, pod Werttag delávník (tudi Cigale). Pomen je vzel Šulek iz slov., obliko pa je dal hrvatsko: delovnik. Filipović 1869—1870, 1875, 1878. Srbski slovarji besede niso sprejeli.

Räucherfammer dimnica, enako pod Rauchloch dimnica, iz Cigaleta: Räucherfammer dimnica, enako Rauchloch dimnica (*V./odnik*). V srbohrv. dimnica nima tega pomena (glej ARj.), pri nas je beseda stara, dobimo jo že pri Dalmatinu 1584: kakòr dim is Dimnice (Oseas, XIII). Iz Šuleka Filipović 1870, 1875, 1878: Räucherfammer in pod Rauchfammer dimnica. V srbske besednjake beseda s tem pomenom ni šla.

Sehweite dogled, iz Cigaleta: Sehweite dogled. Odtod Filipović 1870, 1875, 1878: dogled die Sehweite in nem.-hs. Ristić: доглед Sêhweite. Đisalović доглед Gesichtskreis (pod Sehweite nima); ARj nima. Parčić: dogled occhiata, quanto può arrivar l'occhio. Pridevnik dogleden se nahaja pri nas prvič pri Gutsmanu: Horizont dogledna okroglina; ARj tega pridevnika nima.

Schläfrigkeit dremota; vzel iz Cigaleta: Schläfrigkeit dremota. Dalje beseda ni šla.

Allée drvored, vzel iz Janežičevega slov.-nem. besednjaka 1851: Drevoréd Allée, v nem.-slov. delu 1850 besede še nima. Skoval jo je po češčini. Njegov češki vir, ki ga je pri sestavi slovarja rabil, je J. N. Konečný: Vollständiges Taschen-Wörterbuch der böhmisch-slavischen u. deutschen Sprache, Deutsch-českoslavischer Theil, Wien 1845. Le-ta ima pod Allée stromořadí. Šulek ima drvored pod Allée in pod Baumreihe. Ali med delom se je pokesal, da je besedo sprejel in je na koncu II. dela pod Zusätze und Berichtigungen (str. 1693) besedo črtal in predlagal drugo: „Allée,

corr.[ige] redak (ničt drvored).“ Besede tudi v rečn. znanstv. naz. 1874 ni sprejel, vendar se je kljub temu v srbskohrv. pism. jeziku udomačila. Maretić jo je v Gramatiki 1899, 686 prištel med vrste „dobrih neologizama, načinjenih prema duhu narodnoga jezika.“ Filipović se je v nem.-hs. besednjaku 1869 ravnal natančno po Šuleku in je pod *Allée* nima, ima jo le pod *Baumreihe*. Pozneje pa je na to pozabil in ima v hs.-nem. delu 1875: Drvored *Baumreihe*, *Allée*; v hs.-nem. delu 1878 ima pod: Drvored *Allée*. Sprejeli so jo tudi drugi. Popović ima v nem.-srb. delu 1879 in 1886: *Allée* дрворед (pod *Baumreihe* besede nima), enako v srb.-nem. delu 1881, 1886. Šamšalović v nem.-hs. in hs.-nem. delu; Đisalović ima samo v srb.-nem. delu, Ristić v srb.-nem. delu; vsi samo v pomenu *Allée*. Maretić je besedo sprejel tudi v Jez. savj. 19: „drvored, *Allée*, može podnijeti“, dasi tvorba ni pravilna. Beseda se v srbohrvaščini splošno rabi.

Trabant (*astr.[ologija]*) družica, vzlet iz *Cigaleta*: *Trabant*; *Nebenplanet* družica kake premičnice. Odtod Filipović 1870: *Trabant*, (*astr.*) družica; 1875: Družica (u zvezdarstvu) *Nebenplanet*, *Mond*, *Trabant*; Parčić: družica (*astr.*) *satellite*. ARj nima besede v tem pomenu.

Langweilig dugočasen, iz *Janežiča*: *Langweilig* dolgočasen. ARj nima. Iz Šuleka Filipović 1869, 1875, 1878; drugi niso sprejeli, vendar je v hrvaščini beseda še toliko živa, da se borita proti njej oba purista; Rožić ima: dugočasno (*langweilig*)... mi je; ali je dugočasno; — bolje: napala me čama; ala je dosadno. Enako Maretić, Jez. savj. 20.

Langwierig dugotrajan, *Langwierigkeit* dugotravnost, iz *Janežiča*: *Langwierig* dolgotrajen. Odtod Filipović 1869, 1875, 1878. Đisalović *дуготрајан langwierig* in v nem.-srb. delu. Maretić se mora proti njej še vedno boriti, Jez. savj. 20: *dugotrajan langdauernd*, bolje: *dug*.

Musik glasba; sodim, da je prišla beseda v srbohrvaščino iz slovenščine. ARj. ima: „U naše vrijeme načinjeno“ in navaja samo Šuleka 1860 in rječnik znan. naz. 1875. Prvi je zabeležil besedo Slovenec Drobnič (1846—1849): glasba *Musik*. *Janežič* jo ima v obeh besednjakih 1850 in 1851, odkoder jo je vzlet Šulek. Iz Drobniča jo je prepisal Veselić 1853, toda v nem.-ilir. delu 1854 nima te besede, ker je ni našel pri svojem glavnem viru, Mažuraniću. Iz Šuleka se je razširila v druge. Maretić, ki gleda pismeni jezik skozi romantične naočnike in mu je vse neprijetno, kar ni ljudsko, se zaletuje tudi v to besedo. V Jez. savj. 23, pod *glazba* pravi: „... mislim, da nije potrebno bilo tu riječ skovati kod svjetske riječi muzika; tako su isto nepotrebne i riječi izvedene od *glazba*: *glazbenik* (mjesto: *muzik*), *glazbilo* (mjesto: *muzička sprava* [!]), *uglazbiti* (mjesto: *komponirati*).“ Besedo je skoval naš Pohlín v svojem besednjaku 1781: *Glasbe pl. die Laute*, testudo. Prvi vir v našem pomenu pa še ni pojasnjen.

Stimmriße glasiljka, vzel iz Janežiča, ki je besedo naredil: Stimmriße glasivka. Odtod Filipović 1870, 1875, 1878; Šamšalović nem.-hs.: Stimmriße glasiljka (hs.-nem. nima). Parčić: glasiljka *glottide*. Budmani je sprejel besedo tudi v ARj: „Glasiljka glottis . . . u Šulekovu rječniku: ‚Stimritze‘.“

Lautirmethode glaskovanje, Lautiren glaskovati, vzel iz Janežiča, ki je besedo naredil: Lautirmethode glaskovanje; iz Šuleka: Filipović 1875, glaskovanje daš Lautiren, Lautirmethode; glaskovati, ujem. lautiren; ima tudi 1878.

Profodie glasomerje, profodisch glasomeran, naredil po Cigaletu: Profodie zlogomerje, stopomerje, odtod Filipović 1870, 1875: glasomerje Profodie; Parčić. Ima tudi ARj: U Šulekovu rječniku.

Klavier glasovir, vzel iz Janežiča: Klavier glasovir. Odtod Filipović 1869, 1875, 1878. Popović v srb.-nem. delu 1886: гласовир (v nem.-srb. 1879, 1886 nima), zato ima tudi Šamšalović le v hs.-nem. delu, v nem.-hs. nima, enako tudi: Disalović. Ristić ima v srb.-nem.: гласовир Klavier, Flügel (nem.-srb. dela jaz nimam). Maretić, ki mu ni znan vir premnogim Šulekovim besedam, misli, da je besedo skoval Šulek. V Jez. savj. 23 piše: „glasovir, Klavier, vrlo rđava riječ, koju je skovao Š.[ulek] uzevši *vir* iz njem. riječi i složivši je s imenicom: glas, kao da je glasovir instrumenat, u kojemu je vir glasova, a to nema smisla, jer klavir nije ni vrtlog ni izvor (to dvoje znači *vir*) glasova, a ako tko kaže, da jest, ja mu kažem, da bi se s istim pravom glasovir mogle zvati i gusle, flauta, trublja itd. Da se njem. riječ ne svršuje na *-vir*, ne bi nikad Šulek posve dobru riječ klavir pretvorio u glasovir . . . Vrijedno je dodati, da drugim Slavenima nije palo na um za taj svjetski instrumenat graditi svoju riječ.“

Stimmzettel glasovnica, enako pod Wahlzettel glasovnica, vzel iz Janežičevega slov.-nem. 1851: Glasovnica Stimmzettel (l. 1850. še nima in tudi nima nemške poimenovanke). Iz Šuleka ima Filipović 1870, 1875: Glasovnica Stimmzettel, Wahlzettel, ima tudi 1878. Dalje: Ristić, Disalović: гласовница Stimmzettel. Parčić: glasovnica *ballota per votare*. Beseda je prišla tudi v ARj: Glasovnica . . . U Šulekovu rječniku: ‚stimmzettel‘.

Kopfschein, Kopfschmerz glavobol, izraz je Šulek dobil v Janežiču: Kopfschmerzen glavobol, Janežič ima iz Murka in ta iz Gutsmanna, ki je naredil več takih sestavljenk. Gutsmann: Kopfschmerz, Kopfschmerz glavobol; Bauchschmerz zhrevobol; Leberjucht jetrobol; Zahnschmerz sobobol.

Treibmittel gonilo enako pod Treibwerk, iz Cigaleta: Treibmittel gonilo, Treibwerk gonilo. ARj navaja samo Šuleka.

Mistkäfer govnač, vzel iz Janežiča: Mistkäfer govnjač. Da je vzel iz Janežiča, dokazuje ARj, ki navaja samo to mesto iz Šuleka; v slov. je pa beseda izpričana že za staro dobo: ima že Kastelec 1680 pod scarabeus, Hipolit 1711, Diction. I. 588;

II. 125. Iz Šuleka ima Filipović 1870, 1875, 18878: govnač *Wistkäfer*.

Iz Cigaleta ima izraze: *Raupenfeser* guseničar, *Raupenstein* guseničnjak, *Raupentödter* guseničar najezdnik. Cigale: *Raupenfeser* goseničar; *Raupenstein* goseničnik; *Raupentödter* osa goseničarica, *russ.* najezdnik. ARj nekaterih besed od teh nima, za druge pa navaja edini vir Šuleka. Vse te izraze je vzel iz Šuleka tudi Filipović 1870, 1875, 1878.

Schnellschrift hitropis, enako pod *Stenographie*, vzel iz Cigaleta ali Janežiča; Cigale: *Schnellschrift*, *Stenographie* hitropis. ARj pravi: „Hitropis . . . bolje bi značilo: onaj koji hitro piše . . . U Šulekovu rječniku znanstvenoga nazivlja“, torej Šuleka 1860 niti ne navaja.

Rühmen hvalisati, pod *Prahlen* hvalisati se; vzel iz Janežiča: *Rühmen* hvalisati se (Cigale pod *Prahlen* nima, pod *Rühmen* pa pravi: *serb. [isch]* hvalisati). Janežič ima pod *Lobhudehn* hvalisati, kar je Cigale prepisal, pa pristavil: *serb.* hvalisati, odtod vzel tudi Šulek: *Lobhudehn* hvalisati. Ironija je, da moramo priznati slovenski vir besedi, ki smo jo tolikokrat šibali kot srbskohrvatsko izposojenko, z grškim aoristnim -s-om (prim. moje nezrele mladostne „Slovanske besede v slovenščini“. Pوناتisk iz „Časa“ 1909, 46; glej tudi moj Slovenski pravopis pod: hvalisati). Budmani pravi o tej besedi v ARj.: Hvalisati . . . U Šulekovu rječniku . . . kod ‚rühmen‘. Sa se, refleksivno . . . kod ‚prahlen‘. — Enako Maretić v Jez. savj. 27: „hvalisati se, prahlen; najprije u Š.[uleku]; bolje: hvaliti se, hvastati se“. Šulek je dobil besedo pri Janežiču, ki jo je pač skoval kakor toliko drugih. Narediti jo je utegnili po Mažuraničevih izrazih *hvalisav*, *hvalisava* (oboje samostalniki!), ki jih ima pod *Prahler* in *Prahlerin* (Mažuraniča je Janežič pridno rabil ob svojem besednjaku). ARj. pa pravilno primerja *hvalisav* s *hvalislav*, tako da je tu grški aoristni -s- izključen. (Pomanjkljivo pa je pri ARj, da navaja za ta dva izraza kot edini vir Šuleka, Šulek sam je oboje prepisal iz Mažuraniča.) Janežič je imel *hvalisav* za pridevnik (kakor *maja v* — *majati*) in je naredil *hvalisati* in po zgledu hvaliti *se*: hvalisati se; Popović nem.-srb. 1879, 1886 besede ni sprejel (ima pa jo v srb.-nem. delu). Sprejeli pa so jo Filipović 1870, 1875, 1878. Šamsalović, Đisalović, Ristić: хвалисати ce prahlen, aufschneiden.

Reiter jezdec, iz Janežiča ali Cigaleta, ki imata oba: *Reiter* jezdec. Odtod Filipović 1870, 1875, 1878; Parčić. ARj pravi: U Šulekovu rječniku.

Steinmeß klésar, kamenar; Cigale: *Steinmeß* kamenar, klesar (*V.[odnik]*). Šulek: *Steinhauer* kljesar, kamenar; *Steinmeßerei* klésarstvo (to vzel iz Cigaleta; ARj nima), klésarija (to sam naredil): Cigale: *Steinhauer* kamenar, klesar (*V.?*); *Steinmeßarbeit* klesarstvo. Šulek je te izraze gotovo vzel iz Cigaleta, dasi je klesar tudi hrvatska beseda. O tem se je že veliko pisalo.

ARj. pravi: „Klesar . . . U pisaca našega vremena po novoslov. klesar . . . Šulek, rječn. znanstv. naz.“ „Klesati . . . U pisaca našega vremena po novoslov. klesati . . . Šulek, riječn. znanstv. naz.“ Nasprotno pa jo Pleteršnik zaznamuje kot „*hs.*“ (= srbskohrv.). Maretić pravi v Jez. savj. 41: „klesar, klesati . . . riječi najprije se nalaze u Š.[uleka], koji ih je uzeo iz čakavskoga narječja, kako se govoru na ostrvu Krku, dakle su te riječi prov.[incijalne], ali su se u književnom jeziku već tako udomaćile, da bi ih teško bilo izagnati iz njega.“ V predgovoru pa piše (XXIV): „U članku štampanom u ‚Jugoslav. Njivi‘ uzeo sam među navedene reči [t. j. čudne reči, što im se ne zna podretlo, prim. XXIII.] još: klesar, klesati . . . držeći, da se nigdje ne govore, ali mi g. učitelj P. Matanić iz Vrbnika na Krku pisa, da se i klesar i klesati . . . onamo govori.“ Da je klesar v teh krajih v rabi, imamo tudi potrdilo v Megiserjevem Thesaurus Polyglottus iz l. 1603., kjer ima pod Croat. chleffar Lapidica 776 (prim. moja razpravo Slovenski slovarji, RZDHV v Ljubljani 1926, III. 114), toda Šulek ni vzel besede iz teh narečij, ampak iz Cigaleta, kakor dosti očitno kažejo paralele pri poimenovankah. Slovenska beseda pa je izpričana za Kras.

Schließeramnt ključarstvo, iz Cigaleta: Schließeramnt ključarstvo. Odtod Filipović 1875; ARj. nima.

Kalender koledar, Kalendermacher koledarnik, Kalendergebüht koledarina, vzel iz Janežiča: Kalender koledár, Kalendermacher koledárnik. Slov. oblika se je precej razširila, čeprav pravi Maretić (Jez. savj. 42: „koledar, Kalender; nije potrebno kalendar mijenjati u koledar, koje se najprije nalazi u Š.[uleka].“ Zašla je celo v ARj: Koledar . . . *vidi* Kalendar. Načinjeno u naše vrijeme . . . U Šulekovu rječniku: ‚kalender‘. — Koledarnik . . . Načinjeno u naše vrijeme. U Šulekovu rječniku. Đorđe Popović, v srb.-nem. besednjaku 1881, 1886: коледар Kalender. Iz Šuleka: Filipović 1869, 1875, 1878, Đisalović: Коледар и колендар (v srb.-nem. delu; v nem.-srb. delu nima); Parčić. — Pod Taschenkalender ima koledarac, kar je sam tvoril in je za njim sprejel tudi Filipović 1875: koledarac Taschenkalender.

Kartoffel korun, iz Janežiča: Kartoffel korun. ARj. navaja neki poznejši Šulekov vir: Korun . . . B. Šulek, im. 161. [t. j. Jugoslavenski imenik bilja. 1879]. Iz Šuleka Filipović 1869, 1875, 1878; Parčić.

Metall kovina, vzel iz slov. dela Jur. pol. Term. (Metall kovovina [hs.]; КОВОВИНА [srb.]; kovina [slov.]) ali pa iz Janežiča: Metall kovina. Budmani misli v ARj: „Kovina . . . Riječ su načinili u naše doba pisci“ in navaja že imenovanega Pavlinovića iz l. 1871. in Šulekov rječ. znan. naz. Beseda se je splošno sprejela. Popović 1879, 1886 (nem.-srb.) ima še КОВОВИНА, toda novejši srbski imajo že kovina: Ristić, Đisalović (v nem.-srb. delu): Filipović 1870, 1875, 1878.

Reffträger krošnjar, —in krošnjarica, iz Cigaleta: Reffträger krošnjar [i.[iehe] a.[uch] Hausfirer in tam ima Cigale tudi krošnjar, Šulek pa še ne, ker takrat še ni bilo Cigaleta, Janežič pa nima te besede. ARj. nima besede v tem pomenu. Iz Šuleka Filipović 1870, 1875, 1878.

Peſthof kužnica, vzel iz Janežiča: Peſthauß kužnica; Cigale ima pod: Peſthauß, Peſthof (v eni vrsti pisano) kužna hiša. ARj nima besede v tem pomenu.

Typhuß legar, vzel iz Cigaleta: Typhuß legar. Janežič besede na tem mestu in v tem pomenu nima, ima pa pod Nervenſieber legar (tako tudi v slov.-nem. 1851: Legar Nervenſieber, hitige Krankheit), kar je prepisal iz Murka: Nervenſieber, in [St.[eiermar] gem.[ein]in] légar. Toda Šulek nima na tem mestu in v tem pomenu, torej je vzel iz Cigaleta. Iz Šuleka Filipović 1870, 1875, 1878; Parčić. ARj nima.

Schönſchreibung lépopis, iz Janežiča: Schönſchreibungſt lépopis. Cigale nima. ARj te besede in besede lepopisje, ki jo ima že Mažuranić, ni sprejel, ima pa pusto skovanko: „Ljepopisanje... Načinjeno u naše vrijeme. Zbornik zak. 1853, 381“; to besedo ima že tudi Mažuranić 1842.

Menſchenfreund ljudmío, vzel iz Janežiča: ljudomil, kar ima iz Murka, ki je naredil več takih sestavljenk. Murko: Menſchenfreund ljudomil; Kinderfreund détomil; Schulfreund ſholomil; Patriot domomil. V rječn. znanstv. naz. 1874 je Šulek vzel to besedo v pomenu: Humanift ljudomil. Parčić ima: ljudmío *adj.* filantropo.

Salbſtube mazaonica, iz Cigaleta: Salzſtube mazavnica, Janežič nima. ARj nima.

Zwiſchenreich medjuvladje, iz Cigaleta: Zwiſchenreich medvladje; odtod Filipović 1870. ARj nima. Popović 1879, 1886 je po tem naredil Zwiſchenreich межувлдање; toda novejši imajo Šulekov izraz: Šamſalović Zwischenreich međuvlađe.

Monatsſchrift mësećnik, iz Janežiča: Monatsſchrift mësećnik, Mažuranić ima še: Monatsſchrift dnevnik (!) mësećni, enako Šanta 1847: Monatsſchrift мѣсечный дневникъ in Veselić 1854. Jur. pol. Termin.: Monats-Schrift mjesećni list [hrv.]; мѣсечный листъ [srb.]; *mesećnik* [slov.]. ARj nima tega pomena. Popović 1879 nem.-srb. še nima; v 2. izdaji pa že: Monatsſchrift месечник. Zdaj imajo tudi srbski slovarji: Ristić, Đisalović: месечњак (v nem.-srb. in srb.-nem.); Filipović 1870, 1875, 1878.

Senſal mešetar, mešutar. Da je mešetar iz slov., je Maretić ugotovil že v ARj in v Jez. savj. 54. Toda vprašanje je, odkod je dobil obliko *mešutar*, Cigale ima samo: Senſal mešetar, enako pod Mäfler. Meni je ta oblika popolnoma neznan (v slov. se rabi le kot lastno ime; pišejo se tako in pri hiši se pravi, n. pr. v Jaršah pri Ljubljani) in jo je Šulek dobil ustno. Ima jo tudi Filipović, Šamſalović.

Milchader mlčnica, iz Janežiča: Milchader mlčnica. Odtod Filipović 1875; ARj nima tega pomena.

Müllerhandwerk mlinarija, mlinarstvo, iz Janežiča: Müllerhandwerk mlinarija, mlinarstvo (obe besedi v istem redu kot Šulek); prvega izraza ARj nima; glede mlinarstvo pravi: „Između rječnika samo u Stuličevu.“ Iz Šuleka obe besedi: Filipović 1870, 1875; l. 1878. ima samo: mlinarija.

Leichenkammer mrtvačnica, vzel iz slov. oddelka Jur. pol. Termin.: Leichen-Kammer mrtvačka komora [hrv.]; мртвачка комора [srb.], *mrtvašnica* [slov.]. Maretić pravi v ARj: Mrtvačnica . . . tako se danas u Hrv. zove zgrada, u kojoj leže mrtvi u sanducima, prije nego se sahrane, njem. Todtenkammer, Leichenhalle. V Jez. savj. 57: mrtvačnica, Leichenhalle, dobra riječ; u ARj ima za to i narodna riječ: mrtvica. V slov. je beseda že stara; že Hipol. 1712, Dict. II. 161 ima: Sčedelstatt mertvázhniza. Iz Šuleka ima Filipović 1869, 1875, 1878; Šamšalović. Popović ima še v nem.-srb. 1879 pod Todtenkammer: mrtvačka komora (ker ima tako Veselić 1854), enako 1886; toda pod Leichenhaus (l. 1879. te nemške poimenovanke še ni imel) ima mrtvačka kuha. Tudi v srb.-nem. nima; toda novejši srb. slovarji so že sprejeli: Ristić: мртвачница Leichenhalle, Đisalović Totenkammer мртвачница in v srb.-nem. delu; Parčić.

Philosoph mudroslovac, Philosophie mudroslovje, philosophisch mudroslovan, vzel iz Janežiča: Philosophie mudroslovce, Philosophie mudroslovje, philosophisch mudrosloven (Cigale ima drugačne izraze). Janežič je dobil nekaj izrazov že v pisnem jeziku, druge je sam stvoril. Pri Vrtovcu, Kmet. kemija 1847, IV. (na tej strani je dobil veliko besed za svoj slovar: kislic, vodenc, gnjilic itd.) je dobil mudroslovje („Kdor si le z mudroslovjem glavo belí“). Od Šuleka ima vse tri izraze Filipović 1870, 1875, 1878. Šli so tudi v ARj, samo da se navajajo poznejši viri: Mudroslovac . . . Samo u Šulekovu rječn. zn. naz. — Mudroslovlje . . . U Šulekovu rječn. zn. naz. i u Popovičevu. — Mudroslovan . . . Samo u Šulekovu rječn. zn. naz. i u Popovičevu. Vse te izraze ima že Šulek 1860 i Popović nem.-srb. 1879, 1886. V Jezič. savj. jim pa isti Maretić, ki jih je sprejel v ARj, napoveduje vojsko: „ . . . mudroslov, mudroslovan, mudroslovlje, nepotrebne riječi pored svjetskih: filozof, filozofički“ itd.

Neigung (Inclination) nagib, iz Cigaleta: Neigung nagib. Iz Šuleka ima Filipović 1870: Neigung (Inclination) nagib, odtod tudi Parčić. ARj pripominja pomanjkljivo: „u Šulekovu rječn. zn. naz. . . za njem. Neigung, tal. inclinazione i u Popovičevu (Neigung . . . Inclination).“

Unbestand napaka, iz Cigaleta: Unbestand napaka (Janežič nima te besede). Da je vzel iz slov., je sam priznal v Rječn. znanstv. naz. 1874, kjer ima: Napaka *sl[ovenski] Mißbrauch, Unordnung, Unbestand*. Od takih izrazov, katerim je Šulek v Rječn.

znanstv. naz. 1874—1875 pripisal slov. vir, Maretić ni nobenega sprejel v ARj, kakor bomo to pozneje videli.

Reactionär nazadnjak, natražnjak, Reaction natražnjaštvo, vzel iz Cigaleta ali Janežiča: Reactionär nazadnjak; po slov. izrazu je naredil natražnjak. ARj navaja pod obema izrazoma samo Šuleka in Popovića, torej je gotovo Šulek naredil natražnjak po slov. primeru. Pod nazadnjak pravi ARj: U Šulekovu rječn. zn. naz. . . i u Popovićevu (Reactionär). K temu imamo pristaviti, da ima besedo že Šulek 1860, Popović ima le srb.-nem.; v nem.-srb. 1879, 1886 nima. Slov. izraz se je splošno sprejel. Filipović 1870, 1875: nazadnjak, Popović назадњаштво. Ristić: назадњак Rückschrittler, назадњачки, назадњаштво. Šamšalović nazadnjak Rückschrittler, Reactionär in v nem.-hs. delu; pod Reaktion: nazadnjaštvo. Đisalović: назадњак Rückwärtsler, назадњаштво Rückschlag; Parčić.

Unschuld nedužnost, iz Janežiča ali Cigaleta. Odtod Filipović 1870, 1875, 1878; Parčić. ARj pravi: „Između rječnika samo u Šulekovu“ [!].

Mineral neraslina, Mineralien pl. neraslina, Mineralreich neraslinstvo (toda pod Pflanze je rabil slov. obliko rastlina), vzel iz Janežiča: Mineral nerastljina, Mineralreich nerastljinstvo (Cigale nima teh izrazov). Janežič sam je naredil to po češčini. Konečný, Janežičev češki vir, ima: Mineral nerost, Mineralreich nerostinstvo. Zanimivo je tudi, da Šulek, ki je bil po rodu Slovak, ni vzel čeških oblik, ampak Janežičeve. Iz Šuleka je vzel samo Parčić: nerastlina *minerale*.

Pod Fledermaus ima netopir; ker je imel Janežiča stalno pri roki, je pač po njem vzel besedo (Janežič: Fledermaus netopir). Maretić pravi v ARj: „Po svoj prilici uzeli su Šulek i Popović ovu riječ iz češkoga ili iz ruskog jezika.“ Šulek je kot Slovak besedo poznal in ko jo je pri Janežiču bral, jo je sprejel; zato je ruščina tu izključena. Pripomniti pa je, česar ne izkazuje ARj, da ima ta izraz v podobni (dialektski) obliki že Mažuranić: Fledermaus, medopir; od njega so prepisali: Drobnič (ki ga je pogosto rabil): Medopir Fledermaus, iz tega Veselić 1853; enako ima Veselić 1854 v nem.-ilir. delu; odtod imata še Popović 1879, 1886 v nem.-srb.: Fledermaus медопир in Parčić. Mažuranić je dobil besedo v svojem narečju. V Jez. savj. 67 Maretić še ponavlja: „netopir, Fledermaus, iz rus. . . ili iz češ.; nepotrebno, jer imamo svoje reči: ljljak itd.“

Peripherie obod, peripheriĭ obodan, vzel iz Cigaleta: Peripherie obvod, obod (Janežič: Peripherie obod), peripheriĭ obvoden. Odtod tudi Filipović 1870, 1875 in Parčić. ARj ima: „Obod . . . U Šulekovu rječn. zn. naz. uzima se *obod* kao izraz iz područja matematike za njem. . . Peripherie.“ „Obodan . . . samo u Šulekovu rječn. zn. naz. (periphericus)“; videli smo že, da ima tudi l. 1860.

Nachaffen oponašati (koga), vzel iz Cigaleta: Nachaffen oponašati koga. ARj ne navaja tega Šulekovega besednjaka, ampak pravi: „U Šulekovu rječn. zn. naz. (nach äffen, nach machen) i u Popovičevu (äffen, nachahmen). Jamačno je Šulek uzeo iz Bjelostjenca ili iz kajkavskoga kojeg pisca, a Popović iz Šuleka.“ V rječn. zn. naz. je Šulek vzel iz Cigaleta, kar dokazujejo isti nemški izrazi; Cigale ima pod: Nachaffen oponašati koga, pod Nachmachen koga oponašati, enako Šulek: Oponašati nachaffen... oponašati koga nachmachen. Popović ima iz Veselića 1853 (le-ta ima iz Drobniča) in Filipovića 1875. Iz Veselića ima tudi Parčić: „oponašati (*slav.*) beffeggiare“, Veselić: oponašati (*slav.*) außspotten, nachaffen. Drobnič: oponašati (*slav.*) außspotten, nachaffen, beffeggiare. V Jez. savj. 79 pravi Maretić: „oponašati, nachahmen, ako i jest kajkavska riječ (vidi u ARj) mogla bi podnijeti u književnom jeziku, ali kajkavski taj glag. upravo znači njem. karikieren, a ne nachahmen.“ Torej se rabi beseda v shr. pismenem jeziku v slov. pomenu.

Bestand obstanak, iz Janežiča: Bestand obstanek, le-ta ima iz Murka: Bestand obštánik. Beseda je ljudska in v rabi tudi pri starejših pisavcih. ARj pripominja: „Opstanak... Između rječnika samo u Šulekovu njem.-hrv. (obstanak Bestand) i u Popovičevu (Bestehen, Bestand)“. Imajo tudi drugi: Filipović 1869, 1875, 1878. Đisalović опстанак Existenz, Dasein. Maretić (Jezič. savj. 80) ni vedel, da je beseda slov., zato je ne zameta: *opstanak*, Dasein, može podnijeti. Rožiču je pa ta beseda češka: „opstanak... češke su riječi [naštava dve besedi], koje možemo vrlo često zamijeniti riječima: život, živjeti; n. pr. borba za opstanak... bolje je reći: borba za život (življenje)“ itd.

Žuľšader *pl.* žile - odvodnice, vzel iz Cigaleta: Žuľšader... nadj Vertovec žila odvodnica. ARj: Odvodnica... žila, koja kuca. U Šulekovu njem.-hrv. rječniku... i u Popovičevu (odvodnica žila, Arterie)“, t. j. v nem.-srb. 2. izd. 1886. Imajo še: Filipović 1875, 1878 in 1869 pod Arterie; Parčić. Ristić одводница Arterie.

Berrihtung opravak, iz Cigaleta ali Janežiča: Berrihtung opravak. Otdot Filipović 1870, 1875, 1878. ARj ima: Opravak... Ausfertigung einer Schrift Jur. pol. term. 46... Drukčije u Šulekovu njem.-hrv. riječniku (eine erledigte Sache, t. j. svršena stvar). Riječ nije ušla u književni jezik.

Berpfleger oskrbnik, iz Janežiča: Berpfleger oskerbnik (enako Cigale). Janežič ima tudi: Berpflegšamt: oskerbništvo, kar so porabili pri Jur. pol. Term.: Berpflegšmesen (objektiv) oskrbništvo [hrv.]; оскрбничтво [srb.]. Po Janežiču je jur. pol. odbor naredil izraze: Berpflegš- oskrbni, Berpflegš-Magazin oskrbnica, Berpflegš-Wesen (subjektiv) oskrbstvo; vse te izraze je vzel iz Jur. pol. Term. tudi Šulek. Dalje ima Šulek: Berfjorger o(b)skrbnik; —in obskrbnica; Berfjorgungšanstalt o(b)skrbionica, Berfjorgungšhaus o(b)skrbište; Berfjorgung o(b)skrba. To je vzel nekaj iz Janežiča, nekaj iz Jur. pol.

Term., kar je po Janežiču narejeno. Janežič ima: *Versorger* oskerbnik, — in oskerbnica; *Versorgungshaus* oskerbnišnica, oskerboválnica. Jur. pol. Term.: *Versorgungs-Anstalt* oskrbionica [hrv.]; oskrbivnica [sl.]; *Versorgungshaus* oskrbna kuća [hrv.]; oskrbovališče. ARj navaja za oskrbnik edini vir: samo u Šulekovu njem.-hrv. rječniku (*Versorger*). Pri nas je beseda znana že iz 18. stoletja: Japljev prevod sv. pisma; Škrinjar 1798, 167: ofkerbniki, Gutschmann *Verwalter* ofkerbnik; *Versorger*, ofkerbnik; *Versorgerin* ofkerbniza; *Verpfleger* ofkerbnik. ARj: Oskrba. Između rječnika samo u Šulekovu njem.-hrv. (*Versorgung*). Potvrda je još: oskrba *Dotation*, *Stiftung* Jur. pol. term. 136, 484. Iz slovenščine imam zapisano: Ravnikar, *Male* pov. 1816, 128: Ofkèrba. Te izraze vzel iz Šuleka tudi Filipović 1870, 1875, 1878. Popović nem.-srb. 1879: *Versorger* оскрбитељ, *Versorgungsanstalt* кућа оскрбионица.

Geschwulst oteklina, iz Janežiča: *Geschwulst* oteklina. Odtod Filipović 1869, 1875, 1878. Šamšalović: oteklina *Geschwulst* (hs.-nem.; v nem.-hs. pod to besedo nima, ima pa pod *Anschwellung*); Ristić: отеклина *Geschwulst*; Parčić. Maretiću se je zdela beseda toliko sumljiva, da je ni vzel v ARj; zato pravi v Jez. savj.: oteklina, *Geschwulst*, nema ARj; bolje otok. Med barbarizme jo je vzel tudi Rožić: oteklina je kovanica mjesto narodne riječi: otok.

Secretärfaſten pisaonik, iz Cigaleta: *Secretär* . . . *Schreibfaſt* pisavnik. Odtod Filipović 1870: *Schreibtiſch* pisaonik; 1875, 1878. ARj nima. Iz Cigaleta je najbrže tudi vzel: *Schreibfaſt* pisaonica; Cigale ima to besedo pod *Schreibſtube*: pisavnica; v slov. je ta beseda v rabi še izza Vodnika, ki jo ima prvič: *Kerfh. navuk* 1811, 3: piſavnize (*Kanzlei*). Vredno je pripomniti, kar pravi o tej Šulekovi besedi ARj: *Pisaonica* . . . U rječniku nijednom. Takih nenatančnosti ima ARj jako mnogo, kar je pri tako velikem delu razumljivo.

Seſtfaſten pismenik, naredil po Janežiču: *Seſtfaſten* pismenik. Odtod Filipović 1870, 1875, 1878 *Seſtfaſten* pismenik. ARj besede v tem pomenu nima.

Lawine plaz; da je vzel to besedo iz slov., je pripomnil že Maretić v ARj, kjer stoji: „Plaz . . . lavina; samo u Šulekovu njem.-hrv. rječniku (*Rutschlawine*). Uzeto iz slov. jezika . . . U istom Šulekovu rječn. ima i značenje: ledeni brijeg (*Gletscher*), koje nije pouzdano.“ Ali ta sumnja je prazna. Šulek je besedo v obeh pomenih vzel iz Janežiča; Šulek: *Lawine* plaz, Janežič: *Lawine* pláz; Šulek *Gletſcher* plaz; f.[ieſh] *Eiſberg* in pod to besedo ima: plaz, lednjak; Janežič: *Gletſcher* sněžnik, ledena gora, pláz. Šulek je v rječn. zn. naz. 1875 slov. izvor sam pristavil: *Plaz* . . . *Rutſchlawine* . . . plaz *sl.[ovenski] min.[eralog.]* *Flöſſſſicht*, *Flöſſ*. V tem zadnjem pomenu je izraz vzel iz Cigaleta: *Flöſſ* . . . in *Bergbau* sklad, plaz. Iz Šuleka sta šla oba pomena v srbskohrv. slovarje. Filipović, nem.-hs. 1869: *Gletſcher* plaz, *Lawine* plaz; tako še 1875, 1878. Iz njega ima Popović, srb.-nem. 1881, 1886:

плаз Gletscher (toda v nem.-srb. 1879, 1886 nima, ker nima Veselić). Iz Šulekovega rječn. zn. naz. ima Šamšalović: Flözgestein plaz in v hš.-nem. Đisalović ima pod Gletscher že novo srbsko besedo: глечер (!). Ima tudi Parčić: plaz *valanga*.

Танцплаз plesalište, iz Cigaleta: Танцплаз plesališče; od-tod Filipović 1870, 1875. ARj pravi: samo u Šulekovu njem.-hrv. rječniku (Tanzsaal). — Танцџуле plesaonica, Cigale Танцџуле plesavnica; ARj navaja nekoliko nenatančno: Plesaonica . . . samo u Šulekovu rječn. zn. naz.

Ballgeber plesovnik, enako pod Ballunternehmer; čudno besedo, ki je Pleteršnik ni sprejel v slovar, je vzel Šulek iz Janežiča, ki jo ima pod Ballgast: plesovnik. Po tej tvorbi je naredil Šulek pridevnik: plesovni red Ballordnung, plesovna haljina Ballkleid,

Bleč pločevina, Janežič: Bleč pločevina; iz Šuleka so vzeli Filipović 1869, 1875, 1878: pločevina Bleč. Parčić: pločevina *lamiera*. Šulek je izraz pogosto rabil: Eisenblech željezna pločevina, Eisenblech-Walzwerk valjaonica pločevine, Röhreblech pločevina za cevi. ARj nima.

Запфенбир подčepina, Запфенwein подčepina, iz Cigaleta, ki ima Запфенбир подčepina (tudi Janežič), Запфенwein подčepina. Filipović: Запфенбир подčepina 1870. 1875, 1878. ARj nima.

Тrieb pogon, iz Cigaleta: Триeb pogon, ali iz Janežiča: Триeb pogon; ima tudi под Betrieb pogon. V Jez. savj. 93 je objavil Maretić besedo za češko: „pogon, Betrieb, Triebkraft (u tehnicu), iz češ. pohon.“ Štiri leta pozneje (1929) je v ARj opustil to misel: „Pogon . . . vođenje kakvoga posla, zanata, obrta; u građi za ovaj rječnik sabranoj nije se našlo nikakve potvrde [torej so Šuleka prezrili], ali se u novije vrijeme govori i piše, na pr. u našoj tvornici je električki pogon. Riječ je načinjena prema njem. Betrieb.“ Beseda ni ne češka (Janežičev češki vir Konečný nima niti под Триeb, niti под Betrieb tega izraza) niti nemška, temveč je metaforično rabljen domač izraz *pogon*. Iz Šuleka ima Filipović 1870, 1875: Pogon Триeb. Đisalović pogon Betrieb, Ristić погон Antrieb.

Bermiffen pogrešiti (što), iz Cigaleta: Bermiffen pogrešiti, pogrešati, enako Janežič. V Gramatici l. 1899., 693 je Maretić pisal o tej besedi: „*pogrješavati* za njem. vermischen rđava je i narodu nerazumljiva riječ; bolje je: ne vidjeti.“ Te besede je sprejel tudi Rožić v Barbarizme: *pogrješavati* za njemačko <vermischen> rđava je i narodu nerazumljiva riječ, bolje je: ne vidjeti“. V Jez. savj. 93 ima besedo za slov.: „*pogrešavati, pogriješiti, vermischen*, iz slov. *pogrešati, pogrešiti*.“ V ARj je to mnenje nekoliko omejil: „Šulek je glag. *pogriješiti* u navedenom značenju [t. j. vermischen] uzeo iz jezika slovenskog (pogrešiti) ili iz češkog (pohřešiti), a iz Šulekova rječnika prodro je i u jezik gdje kojih hrv. pisaca.“ Da je dobio izraz tudi pri Cigaletu, je gotovo.

Tanzlied poskočnica, Cigale Tanzlied poskočnica. Janežič ima besedo v slov.-nem. besednjaku l. 1851.: Poskočnica Tanzlied; prepisal jo je iz Drobniča: Poskočnica Tanzgefäng, Kolofied. Drobnič je besedo prikrojil po Vuku 1818, ki ima: Поскочица die Tanzweise, das Kolofied. Odtod Filipović 1875, Parčić.

Ғаҷ ... (Abtheilung) preděl, iz Janežiča: Ғаҷ preděl, predal, kar ima iz Murka: Ғаҷ preděl, predal. Šulek je na tem mestu pozabil slov. obliko spremeniti v hrvatsko; storil pa je to pri poimenovanki: Abtheilung ... (Ғаҷ) predio, kar pa je v Zufüge und Berichtigungen (1693) popravil: a.[dde] preděl. Filipović te poprave ni opazil in je pridržal prvotne Šulekove oblike: 1869: Abtheilung (Ғаҷ) predio, pod Ғаҷ pa ima: prediel; l. 1875. ima: Predio, prediela Abtheilung; pod Ғаҷ ima l. 1878.: prediel. Srbi slov. izraza niso sprejeli in imajo rajši фаж (n. pr. поштански фаж). Pri nas je beseda stara; ima jo že Dalmatin v Bibliji 1584, I, 5: sturi v njej [t. j. v Barkil] predele.

Ғубриф (Spalte) predělak, vzel iz Cigaleta: „Ғубриф... eine Spalte predelek“ ali pa iz Jur. pol. Term., kjer je v slov. delu: Ғубриф (eine Spalte) predelek. Pri nas ima besedo že Pohlinov besednjak 1781. Odtod Filipović 1870, 1875, 1878: predjelak Ғубриф; Parčić: predjelak *rubrica*.

Ворstellung predstava; iz Cigaleta: Vorstellung predstava ali pa iz Jur. pol. Termin., kjer je v srb. in slov. delu: Vorstellung predstavka, predstavljanje [hrv.]; представа [srb.]; predstava [slov.]. Beseda se je med Srbi in Hrvati splošno sprejela. Maretić jo v Gramatiki 1899, 687 šteje med „rđave germanizme“ (za njim tudi Rožić), v Jez. savj. 104 pa jo že dopušča: „može podnijeti.“

Regeneration prerod, iz Cigaleta: Regeneration prerod. Besedo je naredil Ravnikar, Zgodbe 1817, 282. Odtod Filipović 1870, 1875: Prierod Regenerazion, Parčić: prerod *rigenerazione*.

Меierhof pristava, iz Janežiča: Meierhof pristava. Odtod Filipović 1870, 1875, 1878; Parčić.

Рпланзе rastlina, iz Cigaleta ali Janežiča: Рпланзе rastlina. Dalje pod Gewächß rastlina, iz Janežiča: Gewächß rastlina. Odtod Filipović 1869, 1875, 1878. Pod Gewächßreich rastlinstvo. Maretić, Jez. savj. 122: ras(t)lina, ras(t)linstvo, Pflanze, Pflanzenreich, iz češ. rostlina, rostlinstvo [ker ima na istih mestih kot Janežič, moremo sklepati, da je vzel iz Janežiča]; nepotrebno, kad mi imamo svoje riječi: biljka, biljno carstvo [takega germanizma bi Maretić ne smel zapisati!]. Enako Rožić: rastlina je nepotrebna češka riječ, kad imamo narodnu riječ: biljka ... rastlinstvo ... Treba reći: biljno carstvo [!]. Parčić ima: rastlina *vegetabile*, rastlinstvo *regno vegetale*.

Entwickelung razvoj, vzel iz Janežiča: Entwickelung razvoj. V rječn. znanstv. naz. 1874 je sprejel Šulek to besedo tudi za Abwickelung, Entfaltung. Enako Filipović 1869, 1875, 1878. Iz Šuleka se je splošno razširila: Šamsalović: Entwickelung razvoj in

hs.-nem.; Đisalović: развој Entwicklung (nem.-srb. nima). Ristić srb.-nem. Všeč je tudi Maretiću (Jez. savj. 124): razvoj . . . nijesu loše riječi.

Witdſtraße rimska cesta, iz Janežiča: Witdſtraße rimska cesta. Odtod Filipović 1870, 1875, 1878: rimska cesta Witdſſtraße; drugam ta slov. rečenica ni prišla, niti sam Šulek je l. 1874.—1875. ni več sprejel.

Witroſtop sitnokaz, naredil po Janežičevem: Witroſtop drobnokaz. Janežič je besedo sam tvoril: nima je nobeden njegovih virov. Filipović 1870, 1878: Witroſtop sitnokaz; Parčić.

Žuđer sladkor, naredil po slov. sladkor, kar je našel pri Janežiču. Slov. besedo ima prvi Gutschmann: Žuđer sladkor, flahkor; Žuđerfladkoriti. Šulek je besedo pogosto rabil: Be-žuđerfladkoriti; Bežuđerfladkoriti, presladkoriti itd. V slovarje so sprejeli: Filipović 1870, 1875, 1878; Ristić, srb.-nem.: сладор в.(види) шeћep; Đisalović, srb.-nem.: sladkor Zucker (v nem.-srb. delu nima). Maretić se v Jez. savj. 134 bori zoper njo: sladkor, Zucker, najprije u š.[uleka]; bez potrebe skovana riječ"; vendar se je beseda v srb.-hrv. splošno sprejela.

Šneeſfloče sněžinka, vzela iz Cigaleta: Šneeſfloče snežinka, enako Janežič. Šulek jo je vzela tudi v rječn. zn. naz. 1875: Šneeſfloče snježinka. Odtod se je beseda širila dalje. Filipović 1870, 1875 itd. — Pleteršnik jo je zaznamoval kot rusko, menda po pomoti, ker je bral pri Cigaletu: „Šneeſfloče . . . snežinka (*M./urko*) a.[uč] russ.).“ Pleteršnik se je pri določanju slovanskih izposojenk opiral na Cigaleta; toda pripomniti je, da pravi tu Cigale: auch russ. In res Murko ni vzel besede iz ruščine. Murko je jemal ruske besede iz Heymovega slovarja, toda te besede ni ne v nem.-ruskem, ne v rusko-nem. Heymovem slovarju.

Šlafgemach spavnica, iz Cigaleta: Šlafgemach spavnica. Besedo je pridržal kar v Cigaletovi obliki (kakor tudi Zeigefinger kazavec, Cigale: Zeigefinger kazavec; pod Zeiger pa ima kazalac (kakor Mažuranić in Veselić), dasi bi bil lahko našel pri Janežiču etimološko obliko; Janežič ima: Šlafgemach spavnica in spalnica; Murko ima: Šlafzimmer spalnica; enako Gutschmann: Šlafgemach spalnica.

Geſchlechtsorgan spolovilo, Janežič ima to pod: Geſchlechts- theile *pl.* spolovila. Da je vzeto iz slov., je ugotovil že Maretić, Jez. savj. 140: „spolovilo . . . iz slov. jezika“; toda vira ni navedel. Beseda se je splošno sprejela. Filipović 1869, 1875, 1878: Spolovilo Geſchlechtsorgan. Šamšalović Geschlechtsorgane *pl.* spolovila *pl.*, toda v hs.-nem. delu: spolovilo Geschlechtsorgan; Ristić: споловило männliche Rute. Naravnost iz Janežiča ima Parčić: spolovila *npl.*

Žigſtern stavnica, iz Janežiča: Žigſtern stavnica. Besedo je napravil Janežič najbrže iz Mažuranićevega pridevnika, ki

stoji zraven: Fix stavan, ein fixer Punkt piknja stavna. Besedo je sprejel samo Parčič: stavnica, zvezda, stella fissa.

Сchießen strělba, Schießgarten strělnica, Schießhaus strělnica, vzal deloma iz Janežiča, deloma iz Cigaleta. Janežič ima: Schießen strělba (Cigale nima), toda Cigale ima: Schießhaus strělnica, kar ima že Gutschmann: Schießhaus, Schießhütte (v eni vrsti tiskano) ftrelniza. Pri Pleteršniku stoji: strělnica — russ.[kega izvora]. Cigale je pripomnil: strělnica (a.[ud] poln. u. böhm.) in tako je najbrže Pleteršnik pozabivši namesto tega napisal rus. Pri Gutschmannu je ruski vpliv popolnoma izključen.

Lampe svetiljka, vzal iz Janežiča, ki je besedo naredil: Janežič: Lampe svetilka (tvorba iz *svetilo*, kakor *številka* iz *število*, *vezilka* — *vezilo*); Janežič ima besedo tudi pod Jačel: svetilka. Popović v nem.-srb. delu 1879, 1886 in srb.-nem. 1881, 1886 besede ni sprejel; Filipović ima že l. 1869.: Lampe svjetiljka in l. 1878.; pozneje se je med Srbi in Hrvatitako razširila, da jo je Pleteršnik razglasil za srbskohrvatsko besedo in jo je zato v srbskohrv. obliki pisal: svetiljka. Po Pleteršniku sem tudi jaz sprejel to obliko v Slov. pravopis. Ker je zdaj dognano, da je beseda slovenska, jo kaže pisati v domači obliki: *svetilka* (kakor *številka* itd.).

Weltfarte svetovid, iz Cigaleta: Weltfarte svetovid, enako ima Janežič v nem.-slov. delu; besedo je naredil Janežič (Konečny je nima). Iz Šuleka je sprejel Filipović 1870, 1878 v nem.-hrv. delu: Weltfarte svietovid ter Parčič: svjetovid *mappamondo*.

Wlei svinac, iz Janežiča: Wlei svinc. Te besede niti Filipović ni sprejel, pač pa Parčič.

Licht svetloba, iz Janežiča: Licht světlóba; da je vzal besedo iz slov., je v rječn. zn. naz. 1875 sam priznal, kjer ima: Svjetloba *sl.fovenski* Licht. Besedo je sprejel tudi Filipović 1875: Svjetloba Licht, Lichtglanz. L. 1878. jo ima v nem.-hrv. delu pod Licht; Parčič: svjetloba.

System sustav, Systemal, Systematisch sustavni. Maretić navaja besedo kot češko: Rad CVIII. 96: sustav System Š[ulek], P[opović]: č. soustav; enako v Jez. savj. 148. Ali stvar ni tako gotova. Šulek je bral pri Janežiču: System sostav, Systematisch sostáven; enako ima Cigale. V slov. je beseda v rabi izza Vodnika; Vodnik ima v Pilmen. 1811, 185 (slovarček): softáv, systema, softáven systematicus; Pozhetki franz. Gram. 1811, 109: system softáv; po njem ima Grabnar, Kranj. čbel. 1831, 9: foftav telefa. Po teh virih ima besedo Janežič in torej ni odvisen od svojega češkega pomočnika, Konečnega, ki ima besedo v ženskem spolu: System soustawa. V ženskem spolu jo ima tudi Jur. pol. Terminol.: System sustava, kar je sprejel tudi Veselić 1854: System sustava. Iz teh podatkov je čisto jasno, da je napačna Pleteršnikova pripomba, češ da je beseda vzeta iz češčine ali hrvaščine (Pleteršnik: sostav... hs. sustav, češ. soustav). Iz hrvaščine ne more biti, ker je

pred Šulekom niso pisali. Tudi iz češčine ni vzeta, ker je pred Vodnikom nima noben češki slovar (ne Tham, ne Tomsa), ima jo šele Dobrovskega slovar 1821: *Сystem faustawa*, torej v ženskem spolu. V moškem spolu jo ima prvi Jungmann: „*saustaw*, u *m*, *saustawa*, y *f*. . . . *rus.* sostav = *Zusammensetzung*, *Vermischung*, *Composition* . . . *Сystem*.“ Šulek jo je mogel dobiti torej ali pri Janežiču in Cigaletu ali pa pri Jungmannu. Od Šuleka dalje imajo vsi obliko moškega spola: Popović 1879, 1886 *Сystem* *сустав*, enako v srb.-nem. delu; Filipović 1870, 1875, 1878; Ristić: *сустав* (y *Хрватској*) *System*; Šamšalović: *sustav System* in v nem.-hs. delu pod *systematisieren*; Đisalović: *сустав System*, v nem.-srb. nima.

Armenanstalt ubožnica, iz Janežiča: *Armenanstalt*, [i.ije] *Armenhaus* in pod to imenovanko ima: *vbožnica*. Le-ta jo ima iz Murka: *Armenanstalt*, *Armenhaus* *vbožnica*; Murko jo je dobil pri Ravnikarju, *Zgodbe* 1817, 180. Beseda se je splošno sprejela: Filipović 1869, 1875, 1878. Ristić: *убожница Armenhaus*; Šamšalović: *ubožnica Versorgungsanstalt*, *Armenhaus*, v nem.-hs. delu ima samo pod *Versorgungsanstalt*. Sprejel jo je tudi Broz-Iveković s pripombo: „. . . . riječ u novije vrijeme (dobro) načinjena.“

Logif umoslovje, *Logifer umoslovac*, *Logič umoslovan*, vzel iz Janežiča: *Logif umoslóvje*, *Logifer umoslóvec*, *Logič umoslóven*. Odtod Filipović 1870, 1875: *Umoslovac Logifer*, *umoslovan logisch*, *umoslovje Logif*; enako 1878; Parčić: *umoslovje logica*: *umoslovac logico*.

Čindruč utis, *utisak*, obe besedi vzel iz Janežiča: *Čindruč* *vtisek*, *vtis*. Janežič je vzel iz Murka: *Čindruč vtifk*, *vtifk*; le-ta ima iz Gutsmana: *Čindruč vtifk*, *vtifs*; in ta ima iz Pohlina 1781: *Utis*, *Utisk der Druč*. V ženski obliki je beseda tudi ljudska: *vtiska na nogi*. Iz Šuleka je šla beseda v srbhrv. knjiž. jezik. Filipović 1869, 1875: *Utis*, *Utisak Čindruff*; l. 1878., *hs.-nem.*: *Utis*, -ak *Čindruč*, enako v nem.-hs. delu. Popović 1879, 1886: *Čindruč утисак*; Ristić: *утисак Eindruck*; Šamšalović *hs.-nem.*; toda nem.-hs. nima; Đisalović. Maretić je, ne da bi poznal to zgodovinsko pot, razmišljal takole v *Jez. savj.* 168: „. . . utisak, *Eindruck*; njem. je riječ načinjena prema franc. (i engl.) *impression*, a to je iz lat. *impressio* . . . tako je i rus. *впечатлѣние*.“ Krajše ima Rožić: „. . . utisak je germanizam prema: *Eindruck*; bolje dojam“ (iz češčine). Ima tudi Parčić: *utis*, *utisak impressione*.

Flur . . . (*Hausflur*) *veža*, iz Janežiča: *Flur veža*; Šulek ima tudi pod: *Hausflur veža*. V Gramatici i stilistici 1899, 684 šteje Maretić ta izraz med kajkavske besede, toda v *Jezič. savj.* 174 piše: *veža*, *Hausflur*, iz slov. jezika. Besedo je sprejel Šulek tudi v rječn. zn. naz. pod *Atrio veža*, *Vestibolo veža*. Odtod Filipović 1869, 1875, 1878; Šamšalović v nem.-hs. in *hs.-nem.* itd.

Ščraube vijak, iz Cigaleta: *Ščraube vijak*. Šulek je imel *a* v končnici za zastopnika polglasnika in sklanja: *vijak*, *vijka* (!): *Ščraubentopf* *glavica* od *vijka*. Beseda se je precej razširila;

Filipović 1870, 1875: Vijak Šhraube; 1878 ima v nem.-hs. delu pod Šhraube, v hs.-nem. nima. Šamšalović: vijak Schraube, toda v nem.-hs. delu pod Schraube nima. Maretiću se v Jez. savj. 175 zdi še vedno toliko tuja, da priporoča namesto nje rajši nemški in turški izraz: vijak, Schraube, bolje: burma, šaraf (!).

Šcharmauš voluhar, iz Cigaleta: Šcharmauš voluhar; enako pod Wafferratte vodeni voluhar, iz Cigaleta: Wafferratte, f.[iehe] Wafferrmauš in pod to besedo ima: voluhar. Janežič nima. Odtod Filipović 1870, 1875, 1878. Maretić, Jez. savj. 178: voluharica, Ratte . . . iz slov. jezika.

Frühstück zajutrak, iz Janežiča: Frühstück zajterk, enako pod Morgenbrod zajutrak, iz Janežiča: Morgenbrod zajterk. Tudi Murko ima pod obema besedama: Frühstück in St.[eiermar]k sájterk (d. i. sajúterik), Morgenbrot in St.[eiermar]k sajúterik oder gem.[ein]in] sájterk. Odtod Filipović 1869, 1875, 1878: Zajutrak, zajutarka Morgenbrod, Šamšalović zajutrak Morgenbrod. Maretić v Jez. savj. 181: zajutrak, Frühstück, nema ni Iv.[eković] i nijedan stari rječnik, a mislim, da se i u narodu nigdje ne govori; bolje: doručak.

Danf zahvala. Maretić v Jez. savj. 181 pravi: „zahvala, Dank, Dankbarkeit, t. j. zahvalnost; toga značenja nema ni Iv.[eković] i nijedan stari rječnik; bolja je dakle riječ: zahvalnost.“ Zanimivo je, kako se je slov. izraz prepisoval iz slovarja v slovar, dokler ni prišel v Šuleka. Šulek: Danf hvala, zahvala, vzel iz Janežiča: Danf hvala, zahvála; le-ta je vzel iz Murka: Danf hvála, auč sahvála; Murko ima iz Gutmanna: Danf hvala, sahvála. Iz Šuleka je prepisal tudi Filipović 1870, 1875: zahvala Danf, enako l. 1878. v hs.-nem. delu. Iz Filipovića je vzel tudi Popović v srb.-nem. del 1881: захвала Danf. Parčić: zahvala *ringraziamento*.

Schaftgeld zakladni novac, Schaftammerschein zakladnica, Schäßschein zakladnica, dobil pri Cigaletu: Schaftgeld zakladni dnarji, Schaftammer zakladnica, Schäßschein zakladni list. Tudi slov. del v Jur. pol. Termin. ima izraze: Schaft-Kammer zakladnica; Schaft-Schein zakladni list. Cigale je dobil pri Janežiču: Schaftammer zakladnica. Le-ta je prepisal iz Murka: Schaftgeld sakladni dnárje, sakladnina, Schaftammer sakladniza; Murko ima iz Gutmanna: Schaftgeld sakladni denar, Schaftammer sakladna hranva. Sprejel ni teh besed nihče, niti Filipović.

Landfarte zemljokaz. Da je besedo prepisal iz Janežiča, se vidi iz besedne paralele. Šulek ima: Landfarte zemljovid, zemljokaz, mapa. Janežič ima besede v isti vrsti: Landfarte zemljovid, zemljokáz, mapa. Besedo *zemljovid* je naredil Janežič po češkem. Konečný ima: Landfarte mapa země, zeměvid. Besedo *zemljokaz* je naredil Janežič po Gutsmannu, katerega je pogosto rabil (glej mojo razpravo: Slovenski slovarji RZDHV III, 171). Gutsmann ima: Landfarte deshelni perkas, semlokashezha tabla. Iz Šuleka je sprejel Filipović v nem.-hs. delu 1870: Land-

farte zemljokaz, zemljovid; dalje 1875: Zemljokaz Landfarte, Karte itd.; odtod je naredil: zemljokaznik Углаш; l. 1878. ima v nem.-hs. delu: Landfarte zemljokaz, zemljovid. Glede poslednje besede pravi Maretić v Jez. savj. 187: „zemljovid Landkarte, iz češ. zeměvid“, toda iz podanega je očitno, da je Šulek vzel češki izraz prek Janežiča. Ima tudi Parčić: zemljokaz *mapa (del catastro)*.

Šulek je vzel iz Janežiča in Cigaleta tudi veliko čeških in ruskih besed. Romantično navdušeni mladi, šele 22 let stari Janežič je napolnil slovar z ruskimi, češkimi in srbskohrv. besedami; Cigale pa je pristavljajal k slovenskim besedam pogosto tudi druge slovanske in tako je imel Šulek v teh virih te izraze na uporabo. Iz Janežiča in Cigaleta je pobral skoro vse češke in ruske izraze. Tu omenjam samo tiste, katerim Maretić in Akademski rječnik niso navedli tujega vira.

Iz češčine so izrazi:

Urlaubniß dopust, enako pod Urlaub; vzel iz Janežičevega slov.-nem. besednjaka 1851: Dopust Zulassung, Erlaubniß; ali pa je vzel iz Jur. pol. Term., kjer se nahaja izraz v srbskem delu: Erlaubniß dopuštenje [hrv.]; допустъ [srb.]; hrv.-srb. odbor je iz tega naredil tudi: dopustnica, допустница Erlaubnißschein, kar je sprejel odtod že Veselić 1854, odtod tudi Šulek, Filipović, Popović itd. Janežič je vzel izraz iz češčine, to dokazuje njegova nemška imenovanka: Zulassung, Erlaubniß, ki kaže na Jungmanna, Slownjak česko-něm. 1835: dopust Zulassung, Erlaubniß, Fügung... Urlaub. Maretić ni opazil češkega izvora te besede in je ne omenja v Radu, CVIII, 86 in tudi ne v Jez. savj. 17, kjer pravi samo: „dopust je dobra riječ za njem. Urlaub, t. j. dopuštenje, da tko može neko vrijeme ne vršiti svoju službu; dopust bi upravo imalo da znači svako dopuštenje, ali je značenje steguuto na osobiti slučaj dopuštenja.“ Če bi bil vedel za češki vir, ne bi bil napisal tega filozofiranja. Iz Šuleka je šla beseda dalje: Filipović, nem.-hs. 1869—1870: Erlaubniß dopust; Urlaub dopust, enako 1875, 1878. Ker besede Veselić 1854 nima, je tudi Popović 1879, 1886 nima; ima pa jo v srb.-nem. 1881, 1886, ker jo ima Filipović 1875; dalje imajo: Đisalović, Šamsalović. — Lagerbier ležak, iz Janežiča: Lagerbier ležák, le-ta ima iz Konečného Lagerbier ležák. Odtod Filipović 1869, Lagerbier ležak, enako 1875. Popović srb.-nem. 1881: лежак Lagerbier; nem.-srb. 1879, 1886. ARj piše premalo natančno: „Ležak... U naše vrijeme (po češ. ležák i polj. ležak) u Šulekovu rječniku: ‚lagerbier‘.“ Iz povedanega je očitno, da nima poljski vir tu nič opraviti. — Sežteich nasadnik, iz Cigaleta: Sežteich nasadni ribnik; nasadnik (*böhm.*). Odtod Filipović nem.-hs. 1870: Sežteich nasadnik; enako 1875. Ima tudi Parčić. — Himmelstarte nebovid, iz Janežiča: Himmelstarte nebovid, le-ta ima iz Konečnega: Himmelstarte nebewid. Odtod Filipović nem.-hs. 1869: Himmelstarte nebovid, enako 1875.

ARj nima. — *Himmelhoch* nebotičan, vzel iz Janežiča: *Himmelhoch* nebotičen, Konečny: *Himmelhoch* nebotičny. Odtod Filipović 1869: *Himmelhoch* nebotičan, enako 1875, 1878. Popović, nem.-srb. 1879, 1886 nima, ker tudi Veselić nima; toda v srb.-nem. 1881, 1886 ima: *неботичан* in *die Wolken reichend*. Iz Popovića ima Šamšalović: *nebotičan* in *die Wolken ragend*. Maretić ni opazil, da je beseda češkega izvora. V ARj ima: „*Nebotičan . . . Samo u Popovićeveu rječniku (in die Wolken reichend) [t. j. v srb.-nem. Popovićeveu 1881, 1886]. Gdjekoji pisci pišu n. pr. nebotične planine.*“ Isto ima še v Jez. savj. 64: „*nebotičan, in die Wolken reichend, na pr. nebotične planine; može podnijeti.*“ — *Beisteuer* prispěvak, enako pod *Beitrag*; iz Janežiča: *Beisteuer* prispěvek, *Beitrag* prispěvek; iz Konečnega: *Beisteuer* prispěwek, *Beitrag* prispěwek. Odtod Filipović nem.-hs. 1869: *Beisteuer* prispjevak; hs.-nem. 1875: *Prispjevak* *Kontribution*, *Beisteuer*, enako 1878. Popović ni sprejel. — *Widerstand* odpor, vzel iz Janežiča, kar se vidi iz besedne paralele; Šulek: *Widerstand* opreka, upor, odpor; Janežič ima vse te izraze: *Widerstand* vpor, odpór, nasprotje, ověra (Cigale kot purist besede *odpor* nima, zato je tudi srb.-hrv.-slov. odbor pri jur. pol. term. ni sprejel pod *Widerstand*). Pred Šulekom je imel izraz že Šanta 1847: *Widerstand* *одпоръ*, kar je vzel lahko iz Murka: *Widerstand* *odpór*. V slov. je beseda v rabi že izza Pohlina 1781, ki jo je vzel iz češčine; iz njega so jo vzeli Gutschmann, Debevec, Vodnik, Murko itd. (glej mojo razpravo: *Slov. slovarji r. t. 159*). ARj pravi glede izvora: „*Otpor . . . Riječ u tome značenju [t. j. suproćenje] je uzeta u novija vremena iz ruske riječi istoga značenja (отпоръ) ili iz češke.*“ Iz povedanega je očitno, da je prišla po slov. posredovanju iz češčine. — *Büchsenwärter* puškownik, iz Janežiča, pod *Büchsenpanner* puškownik (Šulek je za izraz *Büchsenpanner* pridržal Mažuranićev puškonoša), iz Konečnega: *Büchsenpanner* puškownik. Odtod Filipović nem.-hs. 1869: *Büchsenwärter* puškownik, enako 1875, 1878. Popović ni sprejel. — *Schnitz* rezbar, *Schnitzkunst* rezbarstvo, enako pod *Bildschnitzer*; iz Janežiča ali Cigaleta: *Schnitzer* rezbar, *Schnitzkunst* rezbarstvo. Pri nas je vzel besedo iz Dobrovskega že Danjko v slovnici 1824, 51: *rezbár* *Bildhauer*, Dobrovskega *Lehrgebäude* 1809, 41: *rezbar* *Bildhauer*; iz njega ima Murko, Janežič itd. (glej mojo razpravo: *Dobrovskega vpliv r. t. 7*). Odtod Filipović, nem.-hs. 1869—1870, 1875, 1878. Popović nima; pač pa Đisalović, Šamšalović, Ristić. — *Flöhen* samolet, odtod naredil *Flöhenswärmer* samoletac, iz Cigaleta: „*Flöhig, bei M.[urko] nach dem Böhm. u. Poln. samolet; Flöhenswärmer* neka večša.“ Cigaletova opomba je pomanjkljiva, ker je besedo vzel že Danjko 1824 iz Dobrovskega: *Samolét der Flöhig* (77), Dobrovský, *Lehrgebäude* 60: *šamolet der Flöhig* (glej mojo razpravo r. t. 8). Filipović, nem.-hs. 1870: *Flöhig* samolet; *Flöhenswärmer* samoletac. Parčić: samolet *fenice*. — *Legende* sveta priča, iz Janežiča:

Legende sveta pověst, Konečný: Legende swatopowěst. Iz Šuleka ima Filipović nem.-hs. 1869: Legende sveta priča; 1875 pod: Priča, sveta priča Legende, enako 1878. — Munition strelivo, iz Janežiča: Munition strélivo, Konečný: Munition strelivo. Šulek je k temu naredil še: Munitionär strelivnjak; Munitionšmagazin strelivnik; Munitionšwagen strelivnjača. Vse te izraze je sprejel tudi Filipović v nem.-hs. delu 1870; toda od 1875 dalje ima samo še streljivo; besedo so sprejeli Popović, Šamšalović itd. Maretić ni opazil češkega vira in piše v Jez. savj. 146: „streljivo, Schiessmunition, može podnijeti.“ — Schwerpunkt težište, Cigale, Janežič: težišče; Konečný: Schwerpunkt težišče. Odtod Popović, Filipović itd. — Schiffšrofe (tako!) větrnica, nem. oblika po Cigaletu: Schiffšrofe [i. jehel] Windrofe in tam stoji veterna roža, toda Janežič ima: Schiffrofe (tako!) vēternica; Konečný: Schiffrofe (tako!) vētrnice. Odtod Filipović nem.-hs. 1870: Schiffrofe vjetrenica (!), Šulekovo obliko pa ima pod Windrofe vjetrnica; enako 1875: Vjetrenica Schiffrofe; Vjetrnica Windrofe, tako še 1878. — Sonett znělka, iz Janežiča: Sonnet (tako!) znělka (Cigale nima te češke besede), Konečný besede nima, je pa češka, glej Jordanov češko-nem. slovník, 2. izd. 1865: Znělka Sonett. Odtod Filipović 1870: Sonett znjelka. Pozneje je ni več sprejel. Ima pa še Parčić: znielka *sonetto*.

Iz ruščine so izrazi:

Raupentödter najezdnik, guseničar; da je vzel iz Cigaleta, dokazuje beseda guseničar; Cigale: Raupentödter, osa goseničarica, russ. najezdnik. ARj ima pomanjkljive podatke: Najezdnik . . . U Šulekovu rječn. zn. naz. ima *pl.* najeznici za neke ose . . . njem. Schlupfwespen. I to značenje ima rus. riječ. — Thürband petlja, iz Cigaleta: Thürband russ. petlja. Odtod Filipović nem.-hs.: Thürband petlja, enako 1875. Parčić: petlja *arpione*. ARj besede v tem pomenu ne beleži. — Röhrtasten vodojam, iz Cigaleta: Röhrtasten vodnjak, russ. vodojem. Odtod Filipović, nem.-hs.: Röhrtasten vodojam, enako 1875. Dalje beseda ni šla.

Ima pa Šulek še nekaj slovenskih besed, ki jih ni dobil iz besednjakov, ampak iz kakih ustnih virov. Tak primer smo omenili že pri mešutar. Pod Giftarznei ima trovilo, o katerem pravi Maretić v Jez. savj. 158: „trovilo, Gift, Giftstoff, t. j. otrov, uzeto iz slov. jezika.“ Besede ni mogel najti v nobenem dotedanjem slov. besednjaku, dasi je beseda slovenska. — Pod Hohlkehle ima žlebič, pod Hohlkehlenhobel žlebičnjak; da je beseda slovenska, je v Rječn. zn. naz. 1875 sam pripomnil: Žlebič *sl./ovenski* Hohlkehle, Hohlkeiste (bei Gefimš). Jaz besede nisem našel v nobenem dotedanjem viru.

Maretić omenja v Jez. savj. 34 tudi, da je izlika vzeta iz slov. jezika: „izlika . . . Vorwand, iz slovenskog jezika; svakako je to bolja i ljepša riječ nego je u Iv.[ekoviću] vent, koja

je valjada pokvarena iz njem. Vorwand.“ Šulek ima res pod Vorwand izlika, toda izraz je prepisal iz Veseliča 1854: Vorwand izlika, le-ta ga ima iz Mažuranića: Vorwand izlika. Ker je beseda znana med Belokranjci (glej Pleteršnika), je najbrže znana tudi čakavcem, med katerimi je bil Mažuranić rojen. Čudno je sodil o besedi Budmani v ARj: „Izlika . . . Načinjeno u naše vrijeme od pisaca“; kot vir navaja Pavlinovića iz l. 1876. in Petranovića iz l. 1862.; izmed slovarjev pa edino Šulekov rječn. zn. naz. Iz Šuleka je vzel besedo Filipović 1870, 1875 in 1878, iz njega jo je sprejel Popović, toda jo je samovoljno spremenil v obliko moškega spola; v nem.-srb. delu 1879, 1886 ima: Vorwand излик, вент; v srb.-nem. delu 1881, 1886 pa ima obe obliki: излика, излик Vorwand, Эchein. Popovićeve spremembe ni nihče sprejel. Ristić ima: излика, Ѓisalović srb.-nem. in nem.-srb.: Vorwand излика. Ta zgled nam zopet kaže, kako neznanstveno ravna ARj, ker ne čisla novejših slovarjev.

Maretić navaja kot slovensko besedo tudi presenetiti, toda nahaja se tudi v kajkavščini in je od tam šla v shrv. slovarje. V Jez. savj. 106 piše: „presenetiti se, betroffen werden, erstaunen, iz slov. jezika (ako nije iz kajk. narječja).“ Maretić teh izrazov ni sprejel iz kakega srbskohrv. slovarja, ampak jih je povzel iz Pleteršnika, ki dobesedno tako pravi: „presenetiti se, erstaunen, betroffen werden.“ Da se beseda nahaja tudi v kajkavščini, nam je dokaz Filipović, ki beleži v nem.-hs. besednjaku 1869: Frappiren presenetiti, presunetiti; obe obliki ima tudi 1875: Presenetiti frappiren, enako: Presunetiti frappiren; tako tudi l. 1878. Filipović teh besed ni mogel dobiti v slov. besednjakih, ker jih pišejo v nekoliko drugačni obliki. Janežič 1851 ima n. pr.: Presenétiti se fidj táuschen, erfárechen, fidj entfegen. Janežič nem.-slov. 1867: Entfegen fidj: presenetiti se. Maretić se na omenjenem mestu besedi upira, ker ve, da je slov. ali kajk., zato priporoča: „začuditi se, prepasti se, ubezeknuti se“, ali ti glagoli ne izražajo tega, kar presenetiti. Beseda je šla tudi v srbske besednjake. Iz Filipovića jo je vzel Popović v srb.-nem. 1881 in 1886: пресенетити úberrašchen.

Tudi srh šteje Maretić med slov. izposojenke. Jez. savj. 141 piše: „srh, Schauder, n. pr. prolaze me srsi, iz slov. srhovi me prolaze; štokavski se to kaže: koža mi se ježi, ili: podilaze me mravi (mravci).“ Te zglede je prepisal Maretić iz Filipovićevega nem.-hs. besednjaka 1870: „Schäuder . . . ein Sch [auder] ergreift mich srhi me prohode . . . eš schaudert mir koža mi se ježi, mravi me podilaze.“ Filipović je besedo srh tu res vzel iz Janežiča 1867 (pod: Schäuder serh . . . eš schaudert mich serh me spreide, spreha), toda to besedo rabi tudi pod Ralt (eš lief mir f.[alt] úber die Haut srsi me uhvatiše), kjer besede ne rabita ne Janežič ne Cigale, zatorej jo moramo imeti pri Filipoviću pač za kajkavsko, ker jo tudi kajkavski pisatelji pišejo (bral sem jo

pri Đalskem). Naravnost iz slovenščine pa jo imajo neki drugi slovarji. Drobnič piše: Sàrh Ščauder, odtod ima Veselić 1853: Sèrh Ščauder.

5. Nekaj slovenskih besed je prišlo v srbskohrv. besedni zaklad tudi po Šulekovem Rječniku znanstvenoga nazivlja (I. del 1874; II. del 1875). V ta slovar je Šulek na novo vzel kakih 50 slov. besed; veliko od teh je sprejel Filipović v hs.-nem. besednjak 1875, toda nadaljnji slovniki so vzeli iz Filipovića in Šuleka le kakih 10 besed, ki so po ARj, Popoviću, Ristiću, Šamšaloviću in Đisaloviću prišle v srbskohrvatski pismeni jezik.

Viri, iz katerih je zajemal Šulek tu slov. besede, so mnogoteri. Največ jih je vzel iz Cigaleta, Janežičevega nem.-slov. 1867 in iz slov.-nem. dela 1851. Nekaj jih je dobil po Trdini in Erjavcu, ki sta mu pri sestavi pomagala (glej str. XXV.), nekaj pa jih je dobil iz drugih, neznanih ustnih virov.

V tem slovarju je Šulek pri večini slovanskih izposojenk označil njih izvor in tako je pogosto zaznamoval tudi slovenske, n. pr. Muhast *sl.* [ovenski] launenhaft; Jedrnik *sl.* Mastbaum; Kosmač *sl.* Schrohobel; Kras *sl.* dürrer Boden; Natis *sl.* Auflage, Abdruck; Vrv *sl.* Tau, Seil; Zadržba *sl.* Beschlag, Verbot; Zaloga *sl.* Dotation, Verlag; Zapah *sl.* Schieber; Zdravnik *sl.* Sanitätsbeamte itd. Pripomniti pa je, da je slov. izvor označil le pri tistih besedah, ki jih je v tem slovarju na novo vzel iz slovenščine. Besede, ki jih je že l. 1860. sprejel, nimajo te oznake, n. pr. mešetar, napad, spolovilo, veža itd.

Največ besed je vzel iz Cigaleta, n. pr. Bezvodje Wassermangel (v rečniku iz l. 1860. ima pod tem nem. izrazom: bezvodnica), Cigale: Wassermangel brezvodje. Lava *sl.* Ramin, iz Cigaleta: Ramin leva, nach Linhart lava; iz Šuleka vzel Filipović v hs.-nem. rečnik 1875: Lava Camino (arch. [aistifč]). Loputa *sl.* Fallthür (l. 1860. pod tem nem. izrazom še nima te slov. besede), Cigale: Fallthür loputa; odtod vzel Filipović 1875, 1878: Loputa Fallthür. Lučnik *sl.* Abtheilungszeichen (l. 1860. ima tu: razstavka), Cigale: Abtheilungszeichen ločnik. Nadpisalac *sl.* Adressant; Nadpisanac *sl.* Adressat, iz Cigaleta: Adressant nadpisavec; Adressat nadpisanec. Oboknice *sl.* Fensterfutter, iz Cigaleta: Fensterfutter oboknice; odtod Filipović 1875, 1878: Oboknice Fensterfutter. Oprhnuti se *sl.* ausblühen, auswittern, sich beschlagen (1860 še nima), iz Cigaleta: pod Beschlagen: das Leder, Brot beschlägt operhne, operhuje. Pomolak *sl.* Erter; izraz je nekoliko spremenil; Cigale in Janežič 1867 imata: Erter pomoli *pl.* Potvrdba *sl.* Bejahung, Cigale: Bejahung poterdba. Rabljivost, Rabnost *sl.* Gebräuchlichkeit, Cigale: Gebräuchlichkeit rabnost. Razkaz *sl.* Ausweis, Tafel, Cigale: Tafel... Tabelle razkazek; odtod Filipović 1875: Razkaz Ausweis, Tafel, enako 1878 v hs.-nem. delu; v nem.-hs. nima. Rezalo *sl.* Messerflinge, Cigale: Messerflinge rezalo;

odtod Filipović 1875: Rezalo Messerflinge, enako 1878 v hs.-nem. delu; v nem.-hs. nima. Siromašnica *sl.* Armenanstalt, Armeninstitut, Cigale: Armenanstalt, Armeninstitut (tiskano v eni vrsti) siromašnica; odtod Filipović 1875: Siromašnica Armenanstalt, Armenhaus, Armeninstitut, enako 1878 v hs.-nem. delu; v nem.-hs. nima. Sviž *sl.* Flugsand, Cigale: Flugsand sviž; odtod Filipović 1875: Sviž Glühsand, enako 1878 v hs.-nem. delu; v nem.-hs. nima. Škripci *sl.* Fläschenzug, Cigale: Fläschenzug škripci; odtod Filipović 1875: Škripci pl. Fläschenzug, enako 1878 v hs.-nem. delu; v nem.-hs. nima slov. izraza, ampak ima: Fläschenzug paranak, čuture, kluba, kar je prepisal iz Šuleka 1860: Fläschenzug kluba, paranak, čuture. Filipović obeh delov (hs.-nem. in nem.-hs.) ni izgladil, ampak je kar odkraja iz svojih virov prepisoval. — Teč *sl.* Angewäge... Anwelle (daß Holz, worauf daß Zapfenlager liegt); Cigale: Angewäge... in den Mühlenwerten, die Hölzer, worauf die Zapfenlager liegen teč f; odtod Filipović 1875: Teč Angewiege, Anwelle; 1878 nima. Uledeniti se *sl.* Ulediti krysfallifiren, Cigale: Krysfallifiren nach V.[odnik] ledeneti... nach Vert.[ovec] vledeniti se; odtod Filipović 1875: Ulediti se (uledeniti se) řič krysfallifiren.

Na par mestih je pogledal Janežiča, n. pr. Riesan *cs.* [crkveno-slavenski, glej kratice str. XXV.] *sl.* real, wirklich. To ima iz Janežičevega slov.-nem. besednjaka 1851: Rösen wahr, wahrhaftig, wirklich. Janežič je prepisal ta pomen iz Miklošičeve knjige: Lexicon linguae slovenicae veteris dialecti 1850: рѣсьнѣ verus (ta leksikon je Janežič za svoj besednjak rabil), v slov. ima beseda pomen: ernst. Iz Janežičevega nem.-slov. 1867 ima: Naglasiti betonen, accentuiren (l. 1860. Šulek še nima tega izraza); pred Janežičem 1867 se ta izraz še ne nahaja; ima ga pa tudi Parčič 1874: Naglasiti (gram.) accentuare; sodim, da je izraz vzel iz Šuleka 1874, ker je vzel iz njega še nekaj izrazov (gl. odstavek o Parčiču). ARj pravi: Naglasiti... Samo u Šulekovu rječn. zn. naz. za njem. betonen, akzentuieren... i u Popovičevu. Iz Cigaleta pa ima naglas. Cigale: Accent naglas, naglasak. Šulek: Naglas, Naglasak Accent. (Pri nas ima besedo naglas že Janežič 1850.) ARj pravi: Naglas... Samo u Šulekovu rječn. zn. naz. Glede naglasaka pravi ARj: Naglasak... U Šulekovu njem.-hrv. rječniku i u Popovičevu, toda izraz se nahaja že pri Mažuraniću: Accent naglasak.

Nekatere slov. besede je dobil od Trdine, n. pr. Crna vojska *Trd.[ina]*; poleg te kratice piše tudi *Td*, glej XXV *Td* = Trdina] Landsturm (l. 1860. Šulek še nima tega izraza). Trdina je nasvetoval znani slov. izraz, ki ga je pa dobil lahko tudi v besednjakih, n. pr. Janežič 1850: Landsturm črna vojska. Ilovina *Trd.* Lehmbooden, Lehmerde. ARj te besede nima, dobimo jo pa v slovensčini, Cigale ima: Lehmwerf ilovina. Okrajina *Trd.* Landschaft; srbohrvaščina besede v tem pomenu ne pozna (prim. ARj pod tem izrazom), torej je predlagal Trdina Šuleku znano

slov. besedo v tem pomenu. Plazina (*Trd.*) abjhüßiger Abhang; ARj tega ali podobnega pomena nima, torej smemo trditi, da je izraz slovenski, prim. Pleteršnik: *plazina*, kraj, kjer se zemlja plazi. Rebar *Trd.* Thalhang, Thalgehänge; Abhang, Abfall, Seitenabfall des Berges (l. 1860. nima Šulek pod nobenim teh nem. izrazov). Trdina je našel to lahko v Cigaletu, n. pr. Abhang reber, ali pod Abdachung... reber (daher vielleicht in Laibach die steilen Gassen unter dem Schloßberge von Altersher Reber heißen); iz Šuleka je sprejel Filipović 1875: Rebar Thalhang, Abhang, Thalgehänge, Abfall, Seitenabfall des Berges (torej vse Šulekove izraze); l. 1878. ima v hs.-nem. delu: Rebar Thalhang, Thalgehänge; v nem.-hs. nima. Vapnenina *Trd.* Kalkboden in Kalkerde, dobil pri Cigaletu: Kalkerde apnenina; odtod Filipović 1875: Vapnenina Kalkboden, enako 1878 v hs.-nem. delu; v nem.-hs. nima. Vlastina *Trd.* allodium Alleinbesitz, Allein-Eigenthum (l. 1860. še nima). Trdina je nasvetoval znano slov. besedo *lastina* „kar je k zemljišču prikupljeno“, t. j. alodij v nasprotju z dedino (fevdom); izraz je znan tudi v Trdinovem rojstnem kraju (kamniški okraj); odtod Filipović 1875, enako 1878 v hs.-nem.; v nem.-hs. nima. Vodnjak *Trd.* Bassin, Wasserbecken, Wasserbehälter. Trdina je nasvetoval znano slov. besedo, ki jo pa ima tudi Cigale pod enim teh izrazov: Wasserbehälter vodnjak. Izraz je napravil M. Ravnikar v Zgodbah 1815, 46: vodnák ali fhtirna; prišel je v rabo po teh-le možeh: Vodnik ga je rabil v Babihovu 1819, 41; Cigler v Kranj. Čbel. 1832, 72; Novice 1844, 22 itd. Iz Šuleka ima Filipović 1875: Vodnjak Wasserbecken, Wasserbehälter, Bassin.

Nekaj besed je moral dobiti iz ustnih virov, ker jih ni najti v nobenem tedaj pristopnem slovarju, n. pr. Piškutina *sl.* Wassergalle; te besede nima noben slov. besednjak. Rubnik *sl.* Prišma, Eßsäule; besede nimata ne Janežič ne Cigale, ne kdo drugi. Iz Šuleka ima Filipović 1875: Rubnik Eßsäule, Prišma, enako 1878 v hs.-nem. delu, v nem.-hs. nima.

Več slov. besed je našlo pot v Akademski rječnik. Značilno pa je, da sta urednika (Budmani in Maretić) jemala samo tiste izraze, pri katerih ni označbe *sl.* Kjer je ta označba, beseda ni bila sprejeta, čeprav se je med Srbi in Hrvati splošno sprejela, n. pr. *lednik*, *navor*, *obnebe* itd.

Grbavina *Trd.* Unebenheit (l. 1860. besede Šulek še nima). Trdina je našel besedo v Cigaletu: Unebenheit gerbavina (*V.[odnik]*). ARj je iz Šuleka dobesedno prepisal: „Grbavina... U naše vrijeme. Grbavina *Trd.* ggr. unebenheit (des bodens)... B. Šulek, rječn. znanstv. naz.“ Ker v ARj ni nikjer razloženo, kaj pomeni kratica *Trd.*, ne bo tega mesta nihče razumel, razen tistega, ki bo šel gledat Šulekov rječnik in bo spoznal pomen kratice. Za znanstven slovar se to ne spodobi. Iz Šuleka ima tudi Filipović 1875: Grbavina Unebenheit des Bodens, enako 1878 v hs.-nem. delu, v nem.-hs. nima.

Obarak Абсуд. ARj pravi: „Obarak. Samo u Šulekovu rječn. zn. naz. kao izraz iz područja kemije za njem. Absud.“ Šulek je dobio izraz v slov. besednjakih. Janežič slov.-nem. 1851: Obarek Абсуд, Cigale: Абсуд obarek, enako Janežič nem.-slov. 1867 itd. Iz Šuleka ima tudi Filipović 1875: Obarak Абсуд, enako 1878 v hs.-nem. delu, v nem.-hs. nima (kakor tudi l. 1869. v nem.-hs. še nima).

Obhodnica *Td v. (ide)* Priehodnica in pod to besedo ima: Planet, Wandelstern. V ARj stoji o tej besedi zmotno: „u Šulekovu njem.-hrv. (obhodnica v. prehodnica, t. j. Planet, Wandelstern).“ Šulekov njem.-hrv. rečnik l. 1860. nima tega, ampak rječn. zn. naz. Iz Šuleka ima Filipović 1875: Obhodnica (zvezda) Planet, enako 1878 v hs. nem. delu, v nem.-hs. nima. Besedo je sprejel tudi Šamšalović v hs.-nem. delu: ophodnica Wandelstern, Planet, isto ima v nem.-hs. delu pod Wandelstern.

Oboj, Obojnik *sl. (Fenster=)Verkleidung, (Fenster=)Einfassung.* Šulek je vzel oba izraza iz Cigaleta: „Fenstereinfassung oboj, obojnik.“ Oba izraza sta šla v ARj: „Oboj... u Šulekovu rječn. zn. naz. za njem. Fensterverkleidung, Fenstereinfassung.“ In pod obojnik ima: Obojnik isto što oboj; samo u Šulekovu rječn. zn. naz. za njem. Fensterverkleidung, Fenstereinfassung.

Oporište Stützpunkt. Šulek vzel iz Janežiča nem.-slov. 1867: Stützpunkt, Cigale ima ta izraz pod Anhaltspunkt. ARj pravi: Oporište... točka, gdje se što podupire; samo u Šulekovu rječn. zn. naz. kao izraz iz područja mehanike za njem. Stützpunkt. Odtod tudi Filipović 1875: Oporište Stützpunkt, enako 1878 v hs.-nem. delu, v nem.-hs. delu ima drugačno besedo (podoporište).

Ozračje Atmosphäre (tako!), Dunstkreis, Luftkreis. Ozračni atmošfäriřđ. L. 1860. Šulek še ni imel teh izrazov. *Ozračje* je naredil Cigale 1860: Atmosphäre ozračje, Janežič 1850 ima še: zračje (pod Atmošfäriřđ). ARj: „Ozračje... samo u Šulekovu rječn. zn. naz. (Atmosphäre, Dunstkreis, Luftkreis, atmosfera).“ Filipović 1875 ima samo adj. ozračni atmošfäriřđ; v nem.-hs. 1878 niti tega nima, ampak ima še stare izraze prejšnjih besednjakov: uzdušni, parokružni.

Padavina Niederschlag (atmošfäriřđer); l. 1860. te besede še nima; vzel iz Cigaleta: Niederschlag... der atmošfäriřđe Niederschlag padavina. ARj piše: Padavina, ono, što iz neba pada... samo u Šulekovu rječn. zn. naz. (Niederschlag). Odtod ima Šamšalović v nem.-hs. delu: Niederschlag *padalina*, enako v hs.-nem. delu; ker te oblike ARj nima, smemo trditi, da je obliko samovoljno spremenil.

Nekaj slov. besed se je splošno sprejelo, n. pr.: Lačnik č.[eško] *sl. [ovensko] intestinum jejunum* Leer Darm. Besedo in nemško poimenovanko je vzel Šulek iz Cigaleta: Leer Darm lačnik. Odtod Filipović 1875: Lačnik Leer Darm; iz njega

ima Popović v srb.-nem. 2. izd. 1886 (v 1. izd. 1881 še nima): лачник *Leerbarm*, toda v nem.-srb. delu 2. izd. nima. Proti pričakovanju dobimo besedo pri Parčiću: Lačnik intestino digiuno. Ker Parčić sicer ni jemal čeških besed in ker oni slov. vir, iz katerega je Parčić jemal slov. besede (Janežičev slov.-nem. besednjak 1851) nima te besede, bi mogli sklepati, da jo je vzel iz Šuleka; na to bi kazal tudi isti latinski in italijanski izraz. ARj nima besede.

Lednik *Gletscher*, besedo je dobil pri Janežiču ali Cigaletu, ki imata oba enako. Iz Šuleka ima Popović v srb.-nem. delu 1881: ледник *Gletscher* (v nem.-srb. delu 1879 še nima); enako v 2. izd. srb.-nem.: ледник *Gletscher*, toda v nem.-srb. 2. izd. je obliko samovoljno spremenil: *Gletscher* леденик. Šamšalović je pa naredil narobe, pod *Gletscher* ima: lednik, v hs.-nem. delu pa: ledenik *Gletscher*. — Po slov. besedi je Šulek že 1860 prikrojil obliko lednjak, pod *Gletscher* ima: [i]eš *Geisberg* in pod tem izrazom stoji: lednjak; iz Šuleka je vzel Filipović 1869: *Gletscher* lednjak, enako 1875 in 1878. Odtod je sprejel izraz tudi Parčić, a mu je spremenil pomen: Lednjak serbatjo di gelo.

Navor *sl. v. (ide) Poluga*, in pod tem izrazom ima: *Ĥebel*, tal. leva; ima iz Cigaleta ali Janežiča 1867: *Ĥebel* navor; enako Janežič 1851. Iz Šuleka je vzel Popović v srb.-nem. 1881: навор *Ĥebel*, *Ĥebelbaum* (tako!), enako ima v 2. izd. 1886; toda v nem.-srb. delu nima ne v 1. ne v 2. izdaji. Ker Popović nima v nem.-srb. delu, tudi Šamšalović nima v nem.-hs. delu, ima pa v hs.-nem. delu: navor *Hebebaum*. Parčić ima besedo ali iz svojega slov. vira (Janežič 1851) ali iz Šuleka: Navor. ARj je ni sprejel.

Obneblje *sl. Ĥirmament*; vzel iz Janežiča 1851, 1867 ali iz Cigaleta: *Ĥirmament* obnebjje; besedo je naredil že Ravnikar, Sv. Mafha 1813, 236; Zgodbe 1815, 19; 1817, 18 itd. Filipović je pomen nekoliko spremenil: 1875: Obnebjje *Ĥimmelshaut*, *Ĥaumenhaut*. Parčić je izraz nanovo vzel iz Janežiča 1851, Parčić: Obnebjje orizzonte, Janežič 1851: Obnebjje Ĥorizzont.

Razvodje *Wasserŕheide*, Šulek je vzel izraz iz Cigaleta: *Wasserŕheide* razvodje (l. 1860. Šulek še nima). Odtod Filipović 1875: Razvodje *Wasserŕheide*, enako 1878 v hs.-nem. delu; v nem. hs. nima in ima še stare Šulekove izraze iz l. 1860. Šamšalović, nem.-hs.: *Wasserŕheide* razvođe, enako v hs.-nem. delu. Ristić-Kangrga, srb.-nem.: развође в(иди) вододелница. Beseda je vŕeč tudi Maretiću, Jez. savj. 124: Razvođe *Wasserscheide*, najprijе ima Ŗ.[ulek] u svome rječn. zn. naz., moŖe podnijeti.

Srčnik *sl. (Zimmerl.) MaŖt* (l. 1860. še nima), dobil pri Cigaletu: *MaŖt... bei Zimmerleuten der groŖe Ŗentŕeŕte Baum* srčnik. Odtod Filipović 1875: Srčnik *MaŖt* (b. *Zimmerl.*), iz Filipovića ima Popović srb.-nem. 1881: срчник *MaŖt* (bei *Zimmerleuten*), enako v 2. izd. 1886 (v nem.-srb. 1879, 1886 nima).

6. Med slovarskimi viri Filipovičevimi dobimo tudi slovenski pripomoček. V nem.-hs. besednjaku iz l. 1869.—1870. je rabil Janežičev nem.-slov. besednjak 2. izd. (1867). Zajemal ni veliko iz njega; vzel je nekaj slov. besed, pogosto pa ga je rabil pri določevanju srbskohrv. besedišča. Iz njega je jemal izraze, ki jih ni imel njegov glavni vir, Šulek 1860.

Nekateri zgledi naj pokažejo, kako je po njem prirejal srbskohrv. besedišče. Filipovič: *Elite izbor, cviet, jezgra*. Besedišče je posnel po Janežiču 1867: *Elite cvet, jedro, izbor* (Šulek je imel pod *Elite* samo: izbor, jezgra. — Filipovič: *Drüſe ... (bei Pferden) smolika*, iz Janežiča: *Drüſe ... (b. Thier.) smolika* (Šulek nima tega izraza). — *Amphibium dvoživac*, iz Janežiča, ki ima prvi ta izraz: *Amphibium dvoživka*. — *Extemporane Rede* govor bez priprave, iz Janežiča: *Extemporieren* brez priprave govoriti. — *Gehörneru sluhovnik (živac)*, naredil po Janežiču: *Gehörneru sluhovni živec*. Ta izraz ima tudi v hs.-nem. delu 1875: *Sluhovnik Gehörneru*. Iz Filipoviča 1869 je prepisal Parčić: *Sluhovnik ... živac, nervo acustico*. — *Kirchfahrt božji put, hodočašće*, iz Janežiča: *Kirchfahrt božji pot*. — *Interimſrecognition* začasno priznanje, iz Janežiča: *Interim začasno; začasen* itd. — Filipovič: *Zeus (myth.) Perun*, vzel iz Janežiča: „*Zeus Zevs; (slav.) Perun*.“ Parčić, ki se je na Filipoviča močno naslanjal, ima odtod: *Perun Giove* (presso gli Slavi).

Iz Janežiča je vzel tudi nekaj slov. besed, od katerih so nekatere prišle v splošno rabo. Našteti jih morem le malo, ker sem slovar le mestoma pregledal.

Anthologie cvjetober, izraz vzel iz Janežiča 1867: *Anthologie cvetobér*.

Lojung geslo, iz Janežiča: *Lojungſwort geslo*. Da je izraz res vzel iz Janežiča, se vidi iz tega, ker ga ima tudi pod *Werkwort* kakor Janežič. Filipovič je sprejel tudi v slovarje iz l. 1875. in 1878. Šulek je za rječnik znanstv. nazivlja rabil tudi ta Filipovičev slovar in tako je vzel iz njega tudi geslo, ki ga doslej ni najti v srbskohrv. slovarjih. Iz Filipoviča ima tudi Parčić: *geslo parola d' ordine, motto*. V slovenščino je uvedel ta izraz iz češčine že Pohlin 1781. Budmani v ARj ne izkazuje za to besedo niti enega vira in tudi ugiba, ali je „načinjena po češ. heslo ali po rus. gaslo, malorus. haslo“ (njegova izvajanja je prepisal Pleteršnik); s tem je dognano, da je beseda prišla preko slov. virov iz češčine.

Bewegungſwerkzeug gibalo, Janežič ima pod *Triebwerk* gibalo, Cigale pod *Bewegungſurfaſche*. Odtod Šulek rječnik zn. naz.: *Gibalo Bewegungſapparat*. Filipovič ima tudi 1875: *Gibalo Bewegungſwerkzeug* (kakor l. 1869), *Bewegungſapparat* (Šulekov izraz). enako 1878. Iz njega ima tudi Parčić: *Gibalo organo motore*. ARj navaja samo Parčića: *Gibalo ... U Parčićevu rječniku*. Kakor nam ta zglede kaže, bi ARj tudi Filipoviča ne smel prezreti, če hoče določiti neologizmom prvi vir.

Ausdunst hlap, Janežič: Ausdunstung hlap; enako pod Dunst hlap (oba). Filipović ima tudi 1875 in 1878 v hs.-nem. in nem.-hs. delu. Iz njega ima Šulek rječn. zn. naz.: Dunst hlap. Parčić: Hlap evaporazione. ARj besede nima, zato sklepamo, da je prišla v te slovarje iz slov.

Invalid izsluženik, iz Janežiča: Invalid izsluzenec; odtod 1875, 1878. ARj nima.

Bahnhof kolodvor. ARj pravi o tej besedi: „Načinjeno u naše vrijeme“ in navaja edino Šulekov rječn. zn. naz. Izmed slovarjev ga ima prvi šele Filipović 1869, nato 1875 in 1878. Če sem besedo tu navedel, ne mislim, da bi jo bili vzeli Hrvati od Slovencev; ali k njeni zgodovini naj dostavim, da se je pri nas prvič zapisala že v Novicah 1843, 72: „koladvor (Bahnhof)“; pozneje vedno v obliki: kolodvor; imajo jo pod Bahnhof vsi slov. slovarji; v hrvaščini je nimajo ne Drobnič, ne Veselić, ne Šulek itd.

Simberwein malinovac, iz Janežiča: Šimberjaft malinovec; odtod tudi 1875 (l. 1878. nima). Ilešič je v Južnoslov. filologu (V. 189) priporočal Hrvatom, ki zahtevajo po kavarnah „Himbersaft“, naj sprejmejo slov. malinovec, ne vedoč, da se je to v slovarjih že zgodilo. „U zagrebačkom ‚Nastavnom Vjesniku‘ XXXIII, sv. 3. in 4. debatuje se o tome, je li hrvatsko-srpski bolje reći: ‚malinov sok‘ ili ‚malinin sok‘... Taj se ‚problem‘ mogao istom sada ispoljiti zato što se u kafanama, barem u Hrvatskoj, obično čuje samo ‚Himbeersaft‘.“

Dreschhaus mlaticonica, Dreschmaschinen mlatilo, vzel iz Janežiča pod izrazom Dreschmaschiene mlativnica. Šulek besede ni sprejel, zato jo je 1875 tudi sam opustil.

Kai nabrežje, iz Janežiča: Kai nabrežje; enako 1875. ARj nima.

Gaßanstalt plinarnica, iz Janežiča: Gaßanstalt plinárnica; enako 1875; iz Filipovića je vzel tudi Šulek: Plinarnica Gaßfabrik. Odtod je prišla beseda tudi v ARj: Plinarnica... samo u Šulekovu rječn. zn. naz.

Masse... (Materie) tvarina, vzel iz Janežiča: Masse tvarina in pod Materie. Besedo je naredil šele Cigale 1860. Filipović ima tudi 1875. Iz njega je vzel Šulek, rječn. zn. naz.: Tvarina Materie, Masse, Material. Iz Filipovića ima tudi Parčić: Tvarina massa di un corpo.

Horizontal vodoravan, vzel iz Janežiča: Horizontal vodoraven; le-ta izraz je prikrojil po češčini Cigale 1860 (pod Wasserrecht). Filipović ima tudi 1875, 1878. Iz njega ima Popović srb.-nem. 1881, 1886: водораван horizontal, водоравница Horizontalé; enako v nem.-srb. 1879, 1886: horizontal водораван.

7. Iz slov. vira je zajemal tudi Parčić: Rječnik slovinsko-talijanski (Zadar 1874). Parčić ima od vseh srbskohrv. slovarjev največ slov. besed, ker jih je prepisal iz Veselića 1853, Šuleka

in Filipovića 1869—70; poleg tega je rabil na novo še Janežičev slov.-nem. besednjak iz l. 1851. Veselića, na katerem sloni ogrodje njegovega besednjaka, je prepisoval tako natančno, da je celo njegove slov. izraze sprejemal v njegovi obliki; le-ta pa jih je dobesedno prepisoval iz Drobniča.¹ Nekaj zgledov:

Parčić: Mikanica (*slov.*) pennechio di lino o lana. Veselić 1853: Mikanica (*slov.*) ručica lana mikanoga, Flachshaar, ein Bund gehechelten Flachs. Drobnič: Mikanica (*slov.*) ručica lana mikanoga, Flachshaar, ein Bund gehechelten Flachs conocchia di lino pettinato. — Parčić: Ladati (*slov.*) governare, reggere. Veselić: Ladati (*slov.*) [i. i. e.] Vladati. Drobnič: Ladati (*slov.*) [i. i. e.] Vladati. — Parčić: Osupnuti se (*slov.*) restar attonito. Veselić: Osupnuti se (*slov.*) erstaunen. Drobnič: Osupnuti se (*slov.*) erstaunen rimaner attonito. Takih zgledov je brez števila. Mnogokrat je označbo „slov.“ izpustil, n. pr.: Parčić: Fantiti se vendicarsi. Veselić: Fantiti se (*slov.*) [i. i. e.] Osvetiti se. Drobnič: Fantiti se (*slov.*) [i. i. e.] Osvetiti se.

Iz Janežiča je jemal besede bolj redko; ker njegove slov. besede niso šle v nadaljnje besednjake in v srbskohrv. besedni zaklad, sem ga pregledal precej površno. Da pa je jemal iz njega, se da zagotovo dokazati. Nekaj zgledov. Dimlje basso ventre, inguine. Po ARj se v srbohrvaščini ta oblika ne nahaja, ampak le *dimje*, torej jo je vzel iz Janežičevega slov.-nem. besednjaka 1851, ki ima: Dimle Schamseite. — Ježica riccio di castagna; ARj besede nima, torej smemo trditi, da jo ima iz Janežiča 1851: Ježica die stachelige Schale von Kastanien. — Lačnik, o tej besedi sem govoril že pri Šulekovem rječn. zn. naz., odkoder jo je najbrže dobil. Ne moremo si misliti, da bi jo bil iskal v Cigaletovem nemško-slov. besedišču pod Leerdarm. — Migavac colui che ammicca; besede nima noben srbskohrv. besednjak; ima iz Janežiča: Migavec der einen Theil des Körpers fortwährend bewegt. — Obnebjje orizzonte; besede v tem pomenu ni mogel dobiti v nobenem srbskohrv. besednjaku; imata jo le Murko in Janežič 1850, 1851. — Perilo biancheria da lavarsi; po ARj beseda v srbohrvaščini nima tega pomena; vzel iz Janežiča: Perilo Wasche. — Spolovila *n. pl.* organi sessuali. Množinske oblike ni mogel dobiti v nobenem srbskohrv. besednjaku, ima jo naravnost iz Janežiča: Spolovila *n. pl.* die äußeren Geschlechtstheile.

Popravki in pristavki.

Izmed izposojenk črtaj naslednje besede:

str. 26: nadev (beseda je srbhrv., ker jo ima Jambrešić s. v. Fartura); — str. 33: pomor (ima Jambrešić s. v. Pesti-

¹ Drobnič pa je mnogo izrazov z označbo *slov.* prepisal iz Belostenca, n. pr. Fantiti se (*slov.*) [i. i. e.] Osvetiti se, Belostenec ima: Fantimfze Vindico me, ulciscor. — Anda (*slov.*) [i. i. e.] Dakle, Belostenec ima: Anda (Scl.[avonice, gl. Prologus, 6]). — Fačuk (*slov.*) [i. i. e.] Kopile, Belostenec: Fachuk (Scl.[avonice] Kopile itd.

lencia; — str. 64: cvetober (ima Jambrešić s. v. Florilegus). Str. 57. omenjam Maretica, ki pravi, da je trovilo vzeto iz sloven. jezika; Šulek je lahko dobil besedo pri Jambrešiću s. v. Venenum.

Našel pa sem nekaj novih slov. izposojenk v srbhrv. jeziku: nacrt (v Šulekovem Rječn. zn. naz.), dobil pri Janežiču; besedo je naredil Murko po Ravnikarjevem izrazu očrt (Ravnikar, Zgodbe 1815, 201: tempelna ozhert [= načrt], odtod Murko: Plan ozhert, nazhert); — na d g l e d n i k (Jur. pol. term. 42), iz Janežiča 1851, izraz izvira iz Novic 1848, 159 sl.; — oblik (Šulek s. v. Form oblik, odtod Popović); Šulek je povzel pomen po slov. izrazu *oblika* (Janežič 1850: Form oblika; beseda se je naredila v Novicah l. 1848, 141, 146 itd.) — p e r o v o d a (Jur. pol. term. 115 Concipist odtod Šulek, Concipist, Schriftführer), iz Jan. 1851: Concipist perovodja; izraz je naredil Andr. Einšpieler, Slovenija 1849, 139. — z a p i s n i k (Jur. pol. term. 402, v uvodu str. V. se izreka hrv. odbor proti izrazu zapisnik in je nam. te oblike naredil napisnik, pozneje se je to opustilo; zapisnik so sprejeli Šulek, Popović itd.); izraz je naredil Cigale, Novice 1848, 128: zapisnike (protokole) *acc. pl.*; str. 206 itd; Slovenija 1848, 18 itd. Beseda je šla tudi v češčino, n. pr. Rank, Nový slovník jaz. česk. i něm. 1863: zapisnik (*z chrv.*) [= chorvatekého] baš Protokoll; torej je šla slov. beseda v češčino preko hrvaščine; dalje Jordan, Slovník jaz. česk. i něm. 1865; A. Kunz, nem.-češ. in češ.-nem. slovar itd. — Tukaj lahko pripomnim, da je šla tudi slov. beseda prvopis (ki jo omenjam na str. 33) v češčino. Po Cigaletovem posredovanju jo je sprejel češki odbor v zbirko Právnícké názvosloví 1850; odtod jo ima Rank 1863: prvopis Original, Určrift P (= Právnícké názvosloví), dalje Jordan 1865 itd. V češčino je šlo še več slov. besed.

Naj pristavim še:

drevored (str. 39) ni naredil Janežič po češčini, ampak že pred njim neki dopisnik v Sloveniji, 1849, 11: drevored (Allee); — hvalisati se (str. 42) je naredil M. Majar, Slovenija 1848, 13: sami se (Nemci) hvalisajo, enako 185 itd.; zemljok az (str. 54) je naredil Cigale v Sloveniji 1849, 193: zemljokaz (zemljopisna mapa), odtod vzel Janežič 1850.

Ivan Grafenauer:

Poglavje iz najstarejšega slovenskega pismenstva.

I. Celovski rokopis.

Letos 1. marca je minilo 50 let, kar je priobčil profesor dr. Gregor Krek v Kresu prvo poročilo »O novoslovenskem rokopisu zgodovinskega društva koroškega« (Kres, 1881., št. 3., str. 173—190); razprava je izšla tudi v ponatisku in je opremljena s čednim, a malo točnim faksimilom (citiram RZDK). Od tedaj se ni nihče več podrobneje bavil s tem »Celovškim rokopisom« in njega vsebino. Pa bi bilo potrebno. Krekove opomnje k tej dragoceni objavi so bile po tedanji starofilološki metodi skoraj izključno paleografsko-pravopisno-lingvističnega značaja in so se le mimogrede in nejasno doteknile vprašanja o postanku rokopisa in njega vsebine, ne glede na to, da Krekova jezikoslovna razmotrivanja že tedaj niso bila prav brezhibna in so danes skoraj vsa že zastarela. Osporavajo pa se danes tudi navidezno popolnoma trdni rezultati Krekove razprave, deloma v zelo lakonični obliki s komaj označeno utemeljitvijo ali pa tudi brez nje.

Tako sem trdil na primer jaz v nasprotju s Krekom (ki je dejal, da je naš očenaš res oslonjen na nemškega, RZDK, 10, Kres, I, 182), da je napaka »yno« v pomenu »tudi« nastala pod dojmom latinskega et : etiam (et in terra); iz tega sem nato izvajal, da so molitve v celovškem rokopisu prirejene po latinskem in nemškem (Slovenska čitanka za višje razrede sr. in njim sor. šol, II, 16, 227).

Tako je univ. prof. Fr. Kidrič o Celovškem rokopisu lapidarno zatrdil: »gorenjski ali koroški duhovnik si je priredil okoli 1450. očenaš, avemarijo in vero« (K., Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do marčne revolucije, 1929, 13), v nasprotju s Krekom, ki je dokazoval, da celovski rokopis ni prvopis, ampak prepis, in da ga je oskrbel celo človek, »ki (slovenskega) jezika ni umel« (RZDK, 6, Kres I, 178).

Slovenski rokopis zgodovinskega društva koroškega nam je postal torej zopet problem in skušati moramo, da ta problem rešimo. Ne domišljam si, da bom v naslednjem izrekel o Ce-

lovškem rokopisu poslednjo, končoveljavno sodbo, saj je vsak cilj znanstvenega raziskovanja relativen, izhodišče za nadaljnja raziskovanja, a upam, da bom pokazal, kako je problem Celovškega rokopisa neznansko bolj zapleten in dosti težji in globlji kakor pa smo si to doslej mislili, da pa nam odpira tudi mnogo širši in določnejši pogled v našo preteklost.

Lotimo se najprej vprašanja, ki se nanaša na ves rokopis: ali ima prav prof. Fr. Kidrič, ki trdi, da si je očenaš, avemarijo in vero CR-a priredil neki duhovnik o. l. 1450. (to je pač tiskarska pomota m. 1430) nekako za svojo osebno porabo, ali pa ima prav prof. Gr. Krek, ki je domneval, da je nekdo, menda Nemeč, ta rokopis prepisal.

Krek izvaja svojo trditev kot logični sklep iz vrste pisnih napak, ki jih našteva po rokopisu, ki ga je imel sam v rokah (njegovi razpravi priloženi snimek namreč ni dovolj točen). Vendar pa se moramo zavedati, da ni vsaka pisna hiba že zadosten dokaz za to, da je kdo prepisoval po tuji predlogi; saj se pogosto motimo tudi pri prepisovanju svojih konceptov. Popolnoma prepričevalne so take hibe, v katerih se javlja neumevanje predloge; tehtne so tudi težje površnostne hibe, manjše pa le tedaj, če so nenavadno številne.¹

Oglejmo si s tega stališča pisne hibe, ki jih navaja Krek (RZDK, 5—6, Kres, I, 177—8); lahkih nočem naštevati, glej jih v RZDK, 6, Kres, I, 178). Med težje napake, ki nastajajo le redko pri prepisovanju svojega koncepta, bi štel to, da je pisec v 8. vrsti »vere« napisal *kch* »in zopet prečrtal, opazivši da je pisar za vrsto previsoko bil pogledal«, nadalje, da je v v. 5. »vere« namesto »martaw« (mortuus: umrl) najprej zapisal *martraw* (v prejšnji vrstici stoji »Martran«) in nato z majhnim, križcu podobnim *t* nad črkama *r*-a to hibo popravil,² da je v 10. v. »vere« m. *fwetikow* napisal *fwettkow*, da je v 6. v. očenaša m. *od(flega)* najprej zapisal *ob*.

¹ Prim. za naslednje priloženi snimek rokopisa. Na obratni strani, ki je tu prvič objavljena, bi opozoril, da je v levem stolpcu prof. Krek napačno čital okrajšavo »proxima« za »decima«; tisti stavek naj se bere torej: *Paulus qui fuit pastor in Wurzen obiit proxima die post Blasys quae erat secunda feria LXXI°*. Sv. Blaž, 3. februar 1471, je bil res v nedeljo, naslednji dan je bil ponedeljek (secunda feria); nedeljska številka l. 1741. je bila namreč f. Za pravilno čitanje gre zahvala prof. dr. Jos. Mantuaniju.

² To hibo je čital Krek drugače, ker pravi: »Prav tako je (III, 5) v izvorniku najbrž stalo *martuw* (kar se vé da tudi nima tú pravega smisla) ali on je po *t* pisal *m*, potem prečrtal in nad vrsto zapisal *t* in mu je nastalo *marttw*. RZDK, 7, Kres, I, 179.

Neumevanje besedila, če ne celo neznanje jezika pa kaže pisec v 2. v. očenaša: *ynne* m. yme, v 5. v.: *dalnykom* m. dalnikom, v 6. v. najprej zapisani in potem v le ostrgani b e, v 7./8. v. »vere« *defnuttczy* m. defniczy.

Že to bi kazalo dovolj jasno, da je imel Krek prav, ko je zatrdil: »Gotovo je, da ni pisal pisar po narekovanju ali po spominu, ampak da je prepisoval«, prav tudi, ko je pripomnil še: »Marsikaj kaže celo, da jezika ni umel«.

Imamo pa za to domnevo Krekovo še popolnejši dokaz, ki čisto pozitivno ugotavlja, da gre za prepisovanje po tuji, slabo pisani in popravljeni predlogi, najbrže celo za napake, ki so se večale od predloge do predloge v daljši vrsti.

Gre namreč za odstavek »*Yajt ueruyo wufwetiga ducha, Swetiga kar fchanftwu*«. Krek premišlja o tem mestu v RZDK, 15 (Kres, I, 187); na osnovi kesnejših stvn. obrazcev »an die kristanhait gotlich unt allich«, »in dy heillig gelaubig cristenhait«, »in dy heilige cristenhait«, zlasti pa pod dojmom staročeške variante »w cyerkew swatu« (in enake staropoljske) ter staropoljske »*w swyątą czyrkew krescianską*« pravi: »Ker torej ne stoji v rokopisu, v sveto karšanstvo, a to kar stoji nima smisla, ker so srednja o-debla v tožilniku vedno enako se glaseča z imenovalnikom, bi sodil po onem, kar nam nudijo poljske varijante, da je prvotno stalo, v svetiga karšanstva cirkev ali kakor bi že bil zasuknol pisec slednjo besedo.«

Krek ima nedvomno prav, da je tu pravi zmišlel porušen, a njegov poskus, da bi vzpostavil prvotno besedilo, se mi ne zdi uspel. Prezrl je namreč, da gre tu zaradi pridevnika »svet«, ki stoji tu dvakrat, najbrže ali za ditografijo ali pa tudi za haplografijo. Oglejmo si prvo možnost: V besedilu stoji pred našim pogrēškom: »*Yajt ueruyo wufwetiga ducha*«, sledila mu je v predlogi druga oblika istega pridevnika, in sicer ali »sveto« (tož. ed. ž.), če je sledila beseda »cerkev«, ali »svetu« (tož. ed. sr.), če je sledila beseda »karščanstvu«. Pisec pa je m. prave oblike še enkrat zapisal »svetiga« (ditografija) in napaka je bila tu. Druga možnost bi bila, da je v predlogi m. sedanjega »svetiga duha« stala še prvotnejša latinska stava besedl »*duha Svetiga*« in je to kdo popravil v običajnejšo povrstnost »svetiga duha«, drugi »Svetiga« (za katerim je sledil nov »sveto« ali »svetu«) pa premalo energično prečrtal. Prepisovavec pa bi bil potem prepisal samo prvo (prečrtano) obliko besede, drugo (pravilno) pa izpustil (haplografija). Katerakoli teh dveh možnosti nam razloži hibo »Swetiga« preprosteje kakor pa precej prisiljena Krekova konstrukcija »svetiga karšanstva cerkev«, ki nima analogije prav nikjer. Vsekako pa kaže ta ali ona rešitev, da prepisovavec slovenski ni znal ali vsaj zelo slabo.

Gre pa še za pojasnitev čudne razstavitve *kar fchanitwu*. Latinsko besedilo »in ... sanctam Ecclesiam catholicam« (grški tekst ima prav tako „εις . . . ἁγίαν Ἐκκλησίαν καθολικὴν“) dodaja k pojmu Ecclesia (vidno občestvo vernikov in hierarhije) dve lastnosti, svetost in vesoljnost; oboje izražajo tudi vsi dobri prevodi, zlasti nepotvorjeni stari. Tako so nekateri staronemški prevodi ohranili grško-latinska izraza *κριακόν* in *καθολικός*, n. pr. sanktgallenska »vera« (G)¹ »Kilaubu ... in uuiha khirihhūn catholica« (Braune, n. m.), drugi pa imajo zelo spretno, pristno domače prevode, n. pr. weißenburški katekizem (Wk) »in ... uuiha ladhunga allîcha«, t. j. v sveto vesoljno skupščino (Braune, n. m.), Notkerjev katekizem (N) »Keloubo hêiliga dia állichun sámenuņa, diû christianitas hêizet« (Braune, n. m.); iz te Notkerjeve katehitične razlage je prišla potem v mlajše inačice parafraza cristanhait m. kiricha, ladhunga, samenuņa, n. pr. Notker B: »Gloube die heiligen allîchun christenheit« in alemanska »vera in izpoved« »an die kristanhait gotlich (m. heilig) unt allîch«, kar navaja Krek (n. m.) po Massmannu (Die deutschen Abschwörungs-, Glaubens-, Beicht- und Betformeln vom 8. bis zum 12. Jahrh., Quedlinburg u. Lpz., 1839; prim. Denkm. I.³, št. 93, Sprachdenkm., št. 57.) Pozneje se je razširil pomen besede kristanhait tako, da je obsegala tudi še lastnost vesoljnosti, torej kristanhait = kiricha catholica, oz. ladhunga allîcha, ki potrebuje

¹ Za stvn. besedila mi je v Ljubljani dostopen samo W. Braune, Althochd. Lesebuch, 1875. — Knjiga Müllenhoff-Scherer, Denkmäler se je v ljublj. štud. knjižnici neznano kam založila. Ko je bil rokopis že v tiskarni, se mi je vendarle posrečilo, da sem dobil iz dunajske državne (prej dvorne) knjižnice še knjigi Denkmäler deutscher Poesie und Prosa aus dem VIII.—XII. Jahrhundert, hrsg. v. K. Müllenhoff und Scherer, 3. Aufl. v. Steinmeyer, Berlin, Weidmann, 1892, in H. F. Massmann, Die deutschen Abschwörungs-, Glaubens-, Beicht- und Betformeln, Quedlinburg u. Leipzig, 1839. Oskrbel sem si tudi 9. izdajo Braunejevega Altdeutsches Lesebuch (predelal K. Helm), M. Niemeyer, Halle, 1928, in E. v. Steinmeyer, Die kleineren althochdeutschen Sprachdenkmäler, Berlin, Weidmann, 1916.

Glavne stvn. inačice apostolske vere, ki prihajajo za nas v poštev, so šentgallenska veroizpoved (G) s konca 8. stl. (Braune⁹, št. 2., Massmann, št. 4., Denkm.³, I. št. 57., Sprachdenkm. 5.), weißenburška veroizpoved v Weißenburškem katekizmu (Wk) z začetka 9. stl. (Braune⁹, št. 9., Massmann, št. 3., Denkm.³, I., št. 56., Sprachdenkm., št. 6.), Notkerjeva veroizpoved (N) iz Notkerjevega katekizma, A (šentgallenski rokopis iz 12. stl., Braune⁹, 23, 17. Massmann, št. 6., Denkm., I.³, 79. A), B (ambraški rokopis iz Wessobrunna, 11. stl., Massmann, št. 5., Denkm. I.³, št. 79. B).

samo še pridevka za svetost; prim. »in dy heilige cristenhait« ali z nekako podvojenim izrazom za svetost (vernost) »in dy heilig gelaubig cristenhait«, kar oboje navaja Krek na n. m. po Massmannu (oboje iz Cod. Vind. 2749, 15. stl., fol. 16a, oz. 8b); »di heiligen christenhait« ima tudi linški rokopis iz 14. stl. (Denkm.³, II., 458).

Če sledimo tej razvojni črti prevoda za latinski izraz »in sanctam Ecclesiam catholicam«, vidim dve rešitvi uganke naše izkvarne. Prva bi bila, da bi smatrali »Swetiga kar fchanftwu« za ostanek treh besed, izmed katerih bi prva predstavljala pridevek svetosti (napačno obliko, mislim, smo si zadovoljivo razložili), druga pridevek veseljnosti, tretja pa izraz, ki je nadomestil besedo ecclesia — cerkev. V okrnku kar bi se bil ohranil potemtakem ostanek besede katoliškí, v okrnku fchanwu pa ostanek besede karftfchanftwu, oz. karftfchanftwu. Prepisovavec, bodisi ta, ki je prepisoval CR, ali kak predhodnik njegov je bral okrajšavo kat za kar¹ in izpustil v naslednji besedi karftfchanftwu ves prvi zlog in še začetni črki drugega zloga, t. j. dve črki soglasniške skupine *ltfch* (šč); to je bil pisec okrnil že enkrat v očenašu za eno črko *t* (odpuffchamo), dočim jo je eno vrstico niže v »veri« napisal pravilno (odpuftfchenye). Po tej domnevi bi se bil glasil tekst pred izkvaro (prvoten je bil bržkone drugačen, točnejši) nekako takole: Yaft ueruyo wu ducha Swetiga Swetu kat. karftfchanftwu«. Ali je mogoče vso to kopico pomot izvršiti en sam površen pisec, je zelo dvomljivo, poslednji pisec je po moji sodbi zagrešil vsekako zmedo z napačno obliko besede svet.

Druga možnost v tej razvojni črti glede pomena »kristenhait« bi se naslanjala na mlajšo nemško inačico »in dy heilige cristenhait«,² čemur bi odgovarjalo v predlogi CR nekako tole preprosto besedilo: »svetu karftfchanftwu«, a v tem primeru bi bilo težko razložiti, zakaj bi se bila beseda karftfchanftwu raztrgala in okrnila še v sredi za dve pismenki.

Drugačno smer razvoja vidimo v tem členu »vere« v drugih spomenikih, med drugim ravno v slovanskih, čeških, poljskih in — slovenskih. Posredovala je to smer pač kaka nemška inačica, ki pa je žal zaradi ljubljanskega knjižniškega siromaštva ne morem dokazati.³ V teh inačicah izraz k r š č a n-

¹ Poglej podobno zmedo v »veri«, kjer je pisec najprej zapisal martraw m. marrtaw, kar pa se je nato popravilo. Ali pa je to storil prepisovavec, se ne ve.

² Massmann, str. 80. Denkm.³, II. 458.

³ Taka inačica se nahaja po Massmannu v Cod. Monac. 735. Fol. 117 a iz časa po l. 1478.: »in dy heilig kristenlich kirchen«.

s ki ni nadomestil besede cerkev, ampak pridevek *vesoljnosti*; prim. poljsko inačico, ki jo navaja Krek na n. m. po Wypisih polskih, Lwów, 1857, I, 18, oz. po Maciejowskega Pismiennictwu polskem, I, Warszawa, 1851, 46.: „*w swyąthą czyrkyew krescianską*“. Prav isto besedilo imata pri nas Trubar in Alasia da Sommaripa: T(Ta celi Catehismus, 1567, obj. E. Berneker, AfsPh, 24, 162) »Ieft ueruiu v ... Ena fueta Kerfzhanska Cerku«, A (LMS, 1891, obj. V. Oblak, 99) »Veriem u ... fuetu Kerftianico Circuu«. Iz te inačice pa po goli pomoti ali tudi po vrsti pomot ni moglo nastati sedanje okrnjeno besedilo v CR, ker gre tu za pravo, drugače se glasečo inačico, ki je plod dolgega samostojnega ali vsaj po največ samostojnega tekstnega razvoja.

Mislím, da po vsem tem ne more biti prav nikakega dvoma, da je nekoliko preskopa formulacija prof. Kidriča glede CR napačna in da treba — ne glede na nekatere podrobnosti — ostati pri mnenju prof. Kreka, da CR ne obsega nove prireditve, ampak prepis, in sicer precej pogrešen prepis po človeku, ki slovenski ali vobče ni znal ali pa vsaj zelo površno.¹

A. Očenaš Celovškega rokopisa.

Drugo vprašanje, ki sem se ga zgoraj doteknil, se glasi, je li predloga očenaša v CR prirejena samo po nemškem očenašu, kakor je mislil prof. Krek, ali pa ga je prevedel kdo, ki je znal tudi latinski in je razen nemškega očenaša upošteval tudi latinski izvornik, kakor sem to z navedbo le enega dokazila čisto na kratko omenil jaz v Slovenski čitanki za v. r., II., 16, 227. To vprašanje ni tako malenkostno, kakor se zdi na prvi pogled. Zvezano je s sklopom drugih dejstev in z njimi vred odloča, kako treba poskusiti rešiti problem, kje in kdaj je nastal prvi prevod slovenskega očenaša, t. j. tista inačica, iz katere je potekel tudi prepis v Celovškem rokopisu.

Poglejmo najprej, kako dokazuje svojo misel prof. G. Krek. Najprej govori o drugi prošnji očenaša, ki se glasi v

¹ Zelo skopa in zato premalo jasna je tudi formulacija prof. Kidriča glede Stiškega rokopisa (n. d. 13.). Beseda, da sta si neki češki in nek drugi cistercijan to in ono napisala, ne pove vse resnice, ki bi jo bravec smel zvedeti; ne zve namreč tega, da sta si zapisala bodisi po sluhu bodisi s prepisovanjem po starejših predlogah tekste, ki so bili prevedeni in pri službi božji v rabi že preden sta rabila prepjse naša dva meniha. Le prim. čehizme v slovenskem besedilu in docela pokvarjeni prvi prepis očitne izpovedi. Gl. o tem mojo razpravo o Stiškem rokopisu, DS, 1917, 239, 311 sl. Več o Stiškem rokopisu gl. spodaj v III. članku. 16

celovškem rokopisu: pridi bogaftwu twoye: »Za bogastvo (I, 2) ima Truber (op. cit. [t. j. Cat. s dveima isl., 1575, ki se tu prvič omenja v naši znanstveni literaturi], 24; Novi testament, v Tibingi, 1582, str. 20) in vse za njim kraljestvo (kraljevstvu), kakor stoji že v grškem tekstu *ἐλθάτω ἡ βασιλεία σου* ali v vulgati adveniat *regnum* tuum. To je cesarstvijske staroslovenskih spomenikov, **rihhi**, **riche** staronemških, ... in tako ali podobno povsod¹ v različnih slovanskih in neslovanskih spomenikih. Tem bolj čudno je, da ima naš rokopis sam in edini besedo, ki se z nobenim drugim ne sklada. Mislim, da se je »bogastvo« po *pomoti* vrinolo v očenaš. Stgnem. (stvn.) **rihhi**, **richi**, **riche**, srgn. *riche*, *rich* (subst. n.) je namreč isto kar današnji n. reich regnum, imperium; ali onde imajo tudi prilog stgn. **rihhi**, **richi**, **riche**, srgn. *riche*, *rich* in zdaj reich v pomenu dives bogat... Ki je naš očenaš prevel, se je toliko spozabil, da je vzel iz enako se glasečih nemških besed ono, katere bi ne bil smel in tako so že davno pred časom našega rokopisa, mogoče že za brizinskih spomenikov ali še prej, utegnoli naši predniki prositi po bogastvu in ne po kraljestvu božjem.« RZDK, 8—9, Kres, I, 180—181.

Tu je treba najprej nekoliko popraviti Krekovo razlago stvn. *rihhi*. To namreč nista dve razni, le enako zveneči besedi, ampak ena sama, le da ima več pomenov. *Rihhi* ne pomeni samo regnum in dives, ampak vsot sledečo vrsto pomenov: rex, regnum, potestas regia, potentia, potens,¹ divitiae, dives. Po običajnem mnenju je to izposojenka iz keltskega (staroirsko *rī*, *rīg*, lat. *rēx* *rēgis*, sti. *rājan*-kralj); od Keltoev imajo namreč Germani celo vrsto besed, ki zaznamujejo *državne* in pravne uredbe, verstvo in vojaštvo. Prvotni pomen besede je »kralj« in to pomeni tudi še v gotščini reiks; tudi kot pridevnik pomeni ta beseda v starem jeziku še »mogočen«. Tega razvoja v pomenu se čisto nič ne dotika dejstvo, da v novejšem času nekateri osporavajo, da bi bila beseda izposojenka in spravljajo germ. **rikaz* in **riks*, stvn. *rich*. got. reiks »kralj« kot nomen agentis v zvezi z domnevnim glagolom **rikan* »vladati« od korena ide. **reig*, ki ga domnevajo vzporedno z dokazanim korenem reg v lat. regere in s preglašnim **roig* v germ. raikjan »reichen«. Naumann, Altdeutsche Grammatik, S. Göschen, 1914, 9. Ta logična zveza pomenov je za razumevanje prevajavčevega prevajalnega »pogreška« *rihhi*: bogastvo zelo važna.

Kot drugi znak, da je naš očenaš preveden iz nemščine, navaja Krek besedico *edneri* v 6. prošnji: yno nafs ne wuppel-

¹ Prim. za ta izraz »thie riceo Crist« (mogočni Kristus) v staroslovaški prepisni evanġelijev Heliand (Braune⁹, št. 44., A, v. 3.).

lay wednero yffkuľbo. Ta besedica, ki jo pozna tudi rokopis mesta Kranja (eneri) in Gutschmannov slovar (odniri) v pomenu *noben*, pravi Krek, da »je na tem mestu nepotrebna, vsled prvotnega gr. *εις περιουσιών*⁴ in lat. *in tentationem* kakor tudi stslav. *vu napast*⁴, stn. *in khorunka*⁴ in vseh meni znanih starejših slovanskih tekstov. Ker se je pri nas najrajši po nemškem prevajalo, nam more znabiti kakova nemška formula očenaša tudi tu pomoči. V Massmannovi knjigi (*Die deutschen Abschwörungs-, Glaubens-, Beicht- und Betformeln vom achten bis zum zwölften Jahrhundert, Quedlinburg u. Leipzig 1839*) natisnjeni očenaši se od drugih ne razločujejo glede tega mesta ali v nekem spomeniku (XIII. stol.) benediktinskega samostana v Št. Pavlu na Koroškem je pisano z našim *in ednero iskusbo*⁴ v soglasju *in dehein cholung*⁴ (m. *chorung*) in nam je to porok, da je oslonjen naš očenaš res na nemški.« RZDK, 9—10, Kres, I, 181—182.¹

Besedna razlaga stn. *dehein* in etimološki poskus s slovenskim *edneri*, ki nato sledi, sta napačni. Stvn. *dehein* namreč ne pomeni samo ullus katerikoli, ampak v zvezi z *nikalnico*, ki stoji pred glagolom, tudi *nullus*, srvn. ne pomeni samo *nullus* (časih tudi *sam zase*), ampak razen tega kakor v stvn. tudi ullus katerikoli. Prav tako se mi zdi tudi vse široko razpredeno izvajanje besede *edner* iz **edinre* **edenre* **enre* **edenr* **enr* (po primeru vendar: *vem-da-re*) z vstavkom samoglasnika *e* v zadnjem zlogu (*enér*) malo verjetno. Mislim, da gre tu preprosto za ločilni števnik: *ni ... ednêr*, ker je glas in naglas prav tisti potisnjeni kakor pri *četoêr*, *petêr* itd. in ker *ni* (*ne*) — *edner* tudi po zmislu točno odgovarja stn. *ne ... dehein*. Prīm. A. Musić, Slov. nobeden, Rad, 224, str. 214.

S tema dvema nedvomno prepričevalnima zgledoma za odvisnost od nemških vzorcev se je Krek zadovoljil. Zavedal se je sicer, da je prevod *regnum : rihhi : bogastvo* izredna, prav nenavadna napaka; a ni se vprašal, kako naj bi mogel ustreliti takega kapitalnega kozla človek, ki je le nekoliko razumel latinski, in rimskokatoliški duhovniki so znali v vseh vekih vsaj nekaj latinščine, niti se ni vprašal, zakaj naj bi bil prevedel očenaš recimo kak cerkvenec ali samostanski brat brez znanja latinščine, tisti očenaš namreč, ki ga je duhovnik moral po službeni dolžnosti ob določenih prilikah glasno moliti pred ljudstvom in jih tako učiti moliti. Niti se ni vprašal, kako to, da duhovnik, ki je očenaš v tem primeru vsaj prečital, preden ga je prvič rabil, napake ni spoznal in popravil. Krek

⁴ Podobno beremo tudi v kodeksu linške javne knjižnice iz 14. stl. (sign. I. 13): »und verlaite uns niht in chein bechorunge.« Denkm.³, II., 458.

je videl, da tudi molitevni obrazci drugih narodov niso brez hib in se s tem zadovoljil. Videl je n. pr. »da se je nekaj enakega nemškemu prestavljavcu (G) v ‚veri‘ ponesrečilo z latinščino. Passus sub Pontio Pilato je namreč prevel ‚kimartrot in kiuualtiu Pilates‘, kar ni sub Pontio Pilato no sub potentia Pilati.¹ Prav tako je pisal ‚kiscraft himiles enti erda‘, t. j. creaturam mesti creatorem coeli et terrae.« Cit. Müllenhoff und Scherer, Denkmäler deutscher Poesie und Prosa aus dem VIII.—XII. Jahrh., 2. Ausg., 1873, 164, 519. Dodati mi je po Kreku navedenima napakama še eno. G ima za lat. »remissionem peccatorum« prevod »urlâz sunticero« m. suntôno (Wk. sundeôno).² Krek nato nadaljuje: »Da so enake napake bile tudi slovanskim prestavam lastne, nam priča poljska varijanta ‚pod pylutowim‘ ali ‚pylotowim sundim‘ (pylatowym sadem).« Cit. Maciejowski Pismiennictwo polskie, t. I. Warszawa, 1851, 47, in Hanuš, Malý výbor ze staročeské literatury, v Praze, 1863, 67. A Krek pri tem ni premislil, da gre tako pri šentgallenski »veri« kakor pri poljskem zgledu za napako v latinski predlogi ali za napačno čitanje in umevanje te predloge (creatura m. creatorem — potentia, oz. iudicio m. Pontio, oz. Poncio (gen. pl. peccatorum v dvojnem pomenu od peccatum in peccator). V našem primeru pa gre preprosto za »neznanje« latinščine.

Razen tega gre pri težkih hibah šentgallenske »vere« za docela osamljen primer, ki je nastal zaradi nejasno pisane predloge in vsekako zelo površnega pisca, a napake se nikakor niso razširile preko samostanskih zidov; zakaj te hibe so med vsemi staronemškimi inačicami docela osamljene, ne ponovijo se v prav nobenem drugem rokopisu.

O naši varianti očenaša pa vemo, da gre za razširjen, res med ljudmi udomačen molitevni obrazec. O tem Krek ob objavi celovškega rokopisa res še nič ni vedel, a bi bil mogel vedeti, ker knjigo, v kateri se nahaja dokaz za to, je imel kot prvi slovenski znanstvenik v rokah in jo tudi citiral, Trubarjev Cat. s dveima islagama namreč, a žal je ni vse pregledal. To je storil šele V. Oblak in objavil iz nje (str. 106) v LMS, 1891, 139, tudi tole Trubarjevo modrovanje: »Nerpoprei ty preprofti fe ne imaiio na tih beffedah imotiti, kir eni molio latinski veniat regnum tuum, eni pag adueniat, ty eni Nemci khomme dein Reich, Ty eni zukhomme, tu ie slouenski, pridi tuie kraleuftuu inu pridi k nom tuie kraleuftuu, Sakai pridi oli

¹ Ta prevod more značiti tudi samo *sub* Pilato (z izpuščenim Pontio).

² Tudi v očenašu ima G slično netočnost. Prva prošnja se glasi tu: »uuihi namun dinan« (posvečuj svoje ime). Prireditelj je čital okrajšavo »sanctific &-« kot sanctifica. Gl. Sprachdenkm. str. 28.

pridi k nom obei beffedi imate en faftop. Ampag kir ty eni molio, pridi k nom tuie bogaftuu, ta beffeda bogaftuu tukai ne slishi, eden kir nei faftopil Latinski ne Nemshki, ie to beffedo kraleuftuu na bogaftuu preobernal, bogaftuu inu kraleuftuu ne imata eniga faftopa.« Trubar tudi ni bil prvi, ki je opazil, da je prevod regnum : bogastvo napačen, tudi ni bil prvi, ki ga je izkušal odpraviti, zakaj sicer pred Trubarjem ne bi bilo med ljudmi inačic pridi, oz. pridi k nam tvoje kraljevstvo. A vsaj do l. 1575. to prizadevanje ni imelo popolnega uspeha.

Zato se po pravici vprašujemo, kako se je mogel prevod očenaša, ki ga je priredil človek, ki baje še latinski ni znal, tako razširiti, in to nedvomno po duhovnikih in cerkvi, ne da bi bil kdo izmed njih pravočasno opazil napako in jo kratko in malo popravil.

To nas sili, da si vprašanje nekoliko natančneje ogledamo, pred vsem vprašanje prevajavčevega jezikovnega znanja. Prav gotovo je, da je pri prirejanju slovenskega očenaša imel pred seboj nemško besedilo. To kaže razen dveh Krekovih zgledov tudi še prevod l. prošnje očenaša; »poſſweticſhenu body twoye ynne (ime)« odgovarja doslovno po pomenu in obliki nemškemu besedilu:¹ F (Wk) Kauuihit si namo din, T si giheilgot thin namo, N Din namo uuerde gehéiligot (G ima drugače: uuihi namun dinan = posvečuj ime tvoje). Tudi *dovršni* pomen je mnogo bolj čutiti v nemškem prevodu (saj se je iz »giuihit si«, »ist g.« počenši z 9. stoletjem začel razvijati trpni pretekli čas, a sedl. čas iz wirdit g.) kakor pa v latinskem sanctificetur; temu odgovarja mnogo bolj nedov. glagol stesl. prevoda: *da svetitū se ime tvoje*, dasi ima grški original aorist *εγιασθήτω*.

A z dokazili o vplivu nemških predlog, naj so še tako prepričevalne, še ni dokazano, da prevajavec ali prireditelj ni rabil vzporedno tudi še drugih in drugojezičnih virov, tu n. pr. latinkega očenaša. Treba, da besedilo tudi glede tega pregle damo.

¹ Glavne inačice stvn. očenaša so: šentgallenski očenaš (G) s konca 8. stl. (Braune⁹, št. 2., Massmann, št. 48., Denkm.³, I. št. 57., Sprachdenkm., št. 5.), starobavarski (freisinški) očenaš (F) z začetka 9. stl. z varijanto iz svetoemmeramskega samostana v Regensburgu, poteklo iz skupnega izvirnika (Braune⁹, št. 8., Massmann, št. 49 do 50, 58, Denkm.³, I. št. 55., Sprachdenkm., št. 8.), očenaš Weissenburškega katekizma (Wk, Braune⁹, št. 9., Massmann, št. 45, 55, Denkm.³, I. št. 56., Sprachdenkm., št. 6.), očenaš Tacijanove evangeljske harmonije (T), Braune⁹, št. 16., 14., Massmann, št. 51., očenaš Notkerjevega katekizma A, B (N, A B: Braune⁹, št. 23, 16, Massmann, št. 47, 46, 57.; Denkm.³, I. št. 79, A, B. Vseh pet, brez inačic, ima tudi H. Naumann, Althochd. Lesebuch, S. Göschen, 1914, 53—55.

In glej, prav toliko znakov imamo za uporabo latinskega ko nemškega besedila. Najprej tisti yno, ki sem ga omenil že v Slov. čitanki, a ni povsem prepričevalen. V 3. in 5. prošnji očenaša se rabi čisto v pomenu latinskega *et = etiam*: kakor *wnebeffich yno nafemly* — *sicut in coelo et in terra*; kakor *yno my odpuffchamo naffen dalnykom* — *sicut et nos dimittillus debitoribus nostris*. Najstarejši nemški očenaši tu sploh nimajo izraza za *et*: tudi, n. pr. G *sô* in *himile sôsa* in *erdu*, F *sama sô* ... *sama*, T *sô* ... *sô*, N *din willo gescêhe* in *erđ*, *alsô* in *himile*; le edini Wk (prvopis je iz 8. stl!) ima tu prav tisti prevod ko naš celovški rokopis: *sama sô* in *himile endi* in *erthu*. Na drugem mestu imajo vsi najstarejši očenaši zgolj izraze za primerjanje (*so, sama so*) brez prevoda za *et*, Notkerjev katekizem (o. l. 1000.) ima pa prvi pravilno nemški *ouch*: *alsô ouh wir belâzen unserên sculdîgên*.

Vendar bi bila ta beseda prepričevalen znak za uporabo latinskega besedila le za 15. in recimo še za 13., 14. stoletje — Stiški rokopis že ima besedo *tudi* — ne bi bil pa prepričevalen za prejšnja stoletja, za čas pred l. 1000. bi pa sploh ne dokazala ničesar; Freisingški spomeniki namreč besede »tudi« ne poznajo in imajo namesto nje starejšo »i«, ki pomeni *et* in *etiam*; potemtakem ne bi mogli določiti, je li ta »i« prevod lat. *et* ali nem. *ouh*. »Yno« bi dokazoval v tem primeru kvečemu, da se je suženjsko ravnal po latinskem očenašu tisti poznejši pripisovavec, ki je nadomestil starejši »i« z novejšim »yno« in ne s »tudi«. ¹

A oglejmo si kar začetek očenaša: *Pater noster, qui es in coelis*. Izmed nemških prevodov niti eden ni tak, da bi čisto točno odgovarjal latinskemu izvirniku, dasi so sicer docela dobesedni in ne preminjajo niti besednega reda: G *Fater unseer, thû pist in himile* [F *himilun*], Wk ... *thû in himilom bist* (N *himile*), T ... *thû thâr bist in himile*.² Naš prevod pa odgovarja do zadnje pičice točno latinskemu besedilu.

Isto velja za 4. prošnjo očenaša: *panem nostrum quotidianum da nobis hodie*. Staronemški prevodi imajo: G *prooth unseer emezzihic* (po Naumannu: *emezziich*) *kip uns hiutu*, Wk *broot unseraz emezziġaz* ..., F *Pilipi unsraz emizzigaz kip*

¹ In še to je mogoče storiti tudi po nemškem vzorcu. Cod. Vindob. 2749, fol. 8 b (Massmann, št. 53 b) iz 15. stl. ima namreč tudi *und* za lat. *et*: »Dein will gescheh als in dem himel und in der erden«, »vergib uns unser schuld als und wir vergeben unseren schuldigern«. Prim. Denkm.³, II., 336. Sicer pa to besedilo ne odgovarja točno CR-u.

² Podobno poznejši rokopisi do 15. stl. Tudi današnji »der du bist in dem Himmel«, ki sega v 15. stl., latinskemu (in slovenskemu) tekstu ne odgovarja dobesedno (du).

uns eogawanna. V vseh teh prevodih je ohranjen sicer točno latinski besedni red, a zmisel je podan zelo netočno; saj ne prosijo vsakdanjega kruha (grški izvornik prosi kruha za drugi dan), ampak trajnega, stalnega kruha, F celo ne le za danes, ampak za eogawanne = io-gi-hwanne, t. j. za »vedno kadar koli«. Šele prevod Tatianove harmonije evangelijev ima pravilno: unsar brôt tagalihhaz gib uns hiutu, a z izpremenjenim besednim redom; enako tudi N, le da je besedni red še bolj izpremenil: unsar tágelícha brôt... Enako v poznejših besedilih.¹ Naš rokopis pa sledi točno in od besede do besede latinskemu očenašu: kruch nafs wfedanny day nam dannafs.

In končno si oglejmo še enkrat 6. prošnjo: et ne nos inducas in tentationem. Staronemški prevodi se glase: G entí nî unsih firleiti in khórunka (F nî princ),² Wk nî gileidi unsih in costunga (T gileitêst), N Unde in chórunga ne léitêst dû únsih. **Za inducus** imajo torej izraze »ne zavedi, ne zapelji«, »ne spremljaj«, »ne vodi, ne pelji«; niti eden teh izrazov ne odgovarja popolnoma latinsko-grškemu izvorniku »ne inducas, „μη̄ εἰσενέγκης“ (stsl. »ne vūvedi«). Tudi Luther ima še »führe uns nicht in Versuchung« in prav tako današnji nemški očenaš. Naš prevod pa ima točno isti glagol ko latinska predloga: *yno ne wuppellay* nafs wednero yfikufbo. Pripomnim pa že tu, da smatram tako besedo vpelji za poznejšo premembo prvotnega vvedi, kakor besedo ednero za poznejši dostavek.

Vsekako torej vidimo, da je prevajavec slovenskega očenaša, ki se nam je ohranil v CR, uporabljal razen nemškega tudi latinsko besedilo očenaša, ne glede na to, je li prevod iz 14./15. stoletja ali pa, kakor dvomeče meni Krek, že »za brizinskih spomenikov ali še preje«.

V tej luči pa se nam kaže prevod regnum : rihhi : bogastvo še kot dosti težja uganka, kakor pa se nam je zdela že dozdej. Ako je slovenščina le poznala besedo za regnum, se nam zdi čisto nemogoče, da bi človek, ki je znal latinski in se sicer oziral tudi na latinsko besedilo očenaša, da bi tak človek mogel zagrešiti tako napako, kakršna je prevod regnum : bogastvo = divitiae. In vendar vidimo, da je prevajavec znal latinski, da je pri prevajanju uporabljal tudi latinsko besedilo, in kljub temu — prevod regnum : bogastvo je tu pred nami. Zdi se nam nemogoče, če je slovenščina le imela izraz za regnum, bodisi že kraljevstvo ali cesarstvo, da bi se mogel tak pogršen očenaš širiti od cerkve do cerkve, od

¹ N. pr. Cod. Vindob. 2749, fol. 8 b (Massmann, št. 53 b): Unser täglich prot gib uns heut (prim. N); enako linški očenaš iz 14 stl. (Denkm.³, II., 458).

² F (var. B) ima: »niuerleiti unsih in die chorunga«.

duhovnika do duhovnika, od družine do družine, od človeka do človeka, rekel bi skoraj, da po vsem krščanskem Slovenskem, ne da bi bil kak duhovnik vendarle še pravočasno opazil napako in preprečil, da bi se bila napačna inačica tako razširila. In vendar vidimo, da se je le razširila, da so jo zaradi tega rabili celo v cerkvah in da je bila v rabi še v drugi polovici 16. stoletja.

Vsekakor si torej niti prevajavec niti vsa duhovščina po širnih pokrajinah niso bili v svesti napačnosti ali vsaj neprimernosti prevoda regnum : bogastvo, vsaj toliko časa ne, da se je mogel v tem ta očenaš med ljudstvom že tako popolnoma udomačiti, da ga ni bilo več mogoče popolnoma izkoreniniti. Kakor trdno se drži slab prevod v trdno udomačenem molitvenem obrazcu, čeprav vsi vedo, da ni točen, nam kaže slabi prevod angelskega pozdrava »češčena Marija«, ki se je držal v oficialnih knjigah do l. 1930. in se bo držal med ljudmi še kdo ve kako dolgo kljub šoli in molitvenikom, ki jih pa v srednjem veku za prsto ljudstvo še ni bilo.

Kaj bi mogli biti krivo temu čudnemu dejstvu?

Mislím, da je mogoča iz te miselne zagate samo ena pot. Le pomislimo na izvor besede *kralj* in *kraljevstvo*! Bil je čas, ko Slovenci še nismo poznali besede in menda tudi ne pojma kralj!

Beseda kralj je nastala namreč šele v zadnji tretjini 8. stoletja iz imena frankovskega vladarja Karla Velikega (Karl — karl'ъ) in se konec 8. stoletja po metatezi izpremenila v králj (gl. Ramovš, ČJKZ, VI, 22—26).

Z imenom Karlovim so se mogli Slovenci seznaniti že od l. 768., ko je postal frankovski vladar in s tem tudi vrhovni gospodar bavarski in posredno tudi slovenski; prav gotovo pa so si njegovo ime dobro zapomnili, ko je prisilil l. 787. bavarskega vojvodo Tassila II. k pokorščini in ga l. 788. zaradi zopetne upornosti odstavil. Slovenci so bili od tedaj neposredno pod Karlovim vrhovnim gospostvom in se v njegovih vojskah borili zoper Obre. Beseda »Kralj« kot vladarjevo ime je bila torej konec 8. stol. Slovincem vsekako že znana in domača.

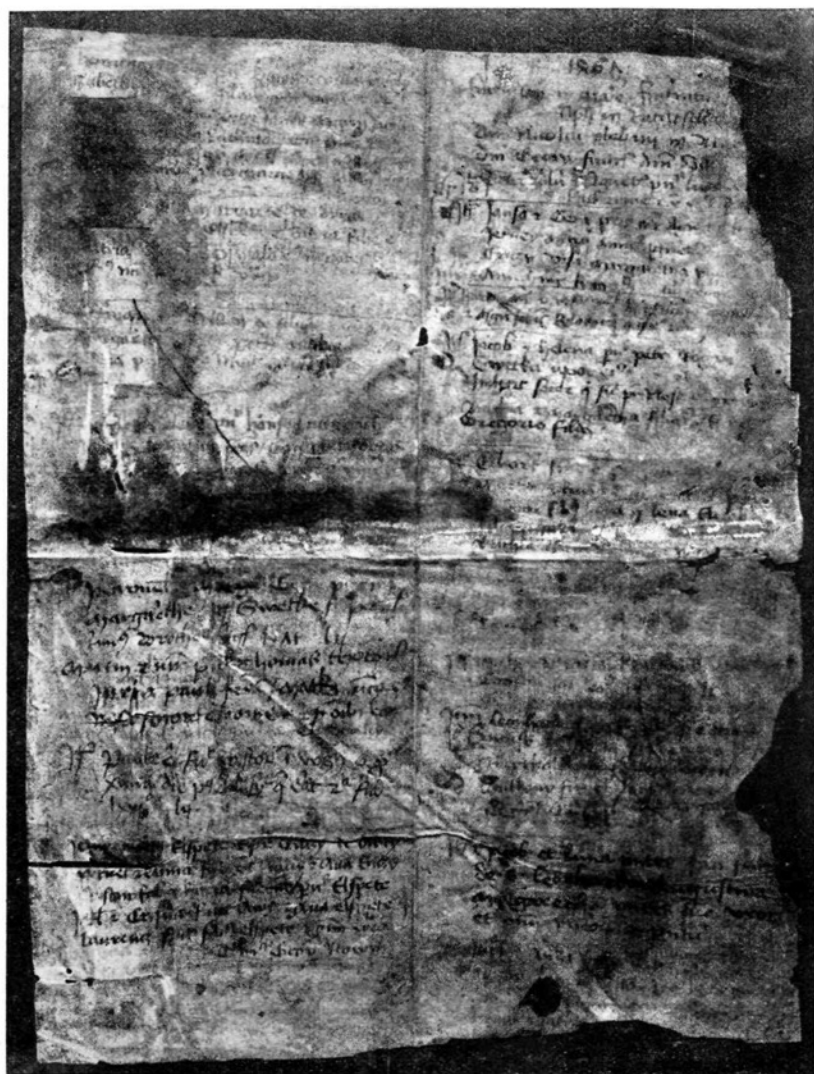
Težko pa, da bi se bila rabila že tedaj tudi v zmislu občega imena »rex : kralj«. Reklo »naš kralj Karl« je bilo tedaj jezikovno nemogoče, raba rekla »zamorski kralj (t. j. Karl) Harun Arrašid« skrajno neverjetna. Pač pa je beseda morala dobiti ta pomen takoj po Karlovi smrti ob nastopu njegovega naslednika: »Naš novi Kralj Ludovik« se je moralo takoj izpremeniti v reklo: »Naš novi kralj«. Pozneje bi se bilo to težko še zgodilo. Prim. s tem sijajno mesto v Shakespearejevem Juliju Cezarju (III, 2.) kjer zakliče po Brutovem govoru

klaga nako hie sy wneheslich postwechenn tode
raope yute pridi tognstwi twore lody wola
twoyn kakor wueheslich yno uafemly ke rich nako
wledumy cy uani dimaly yno odpuhly uani
dage lude kakor yno my odpustschanno nassen dany kom
yna nako ne wupellay wednero yskustu le nako rest ob
odlegu amen.

O zesschena sy maria gnale pallna gospod italo
seguana sy mer semmy yno segnan ye sad twoy
za wlehu ihu xps amen.

ist uerwa wa daga adstcho wsemogarschann imer
nika nebeis yno senleer. rno wn ihesilla arstilla
nega hruy edyniga nalliga gospodi hie ye wceit
do swetiga ducha toyeu ye deiwitire marie marian po
ponno wlatusseu na hiey mshper marmay yno wu
gamb polidseu tolu yite kchpaklu na netyi dan gort
wina od martweh. Gory yite wuehesla serdi kchtesl
muyey luga onshe wsemogotshiga od tody kch yma
prid lodyu syue ynomartwe. **V** ast uerwa wulswetiga
ducha swetiga hie shtulicwa ubrichyuo swetkay
odpuhshenye grechow wisanpe ziwom yno wchichny
lelen amen.

Kärntnerischer
Geschichts-Verein

Celovski rokopis, str. 2.

1/2 resnične velikosti.

Fotografiral Anton Schöpf v Celovcu. Objavljeno z dovoljenjem društva „Kärntnerischer Geschichtsverein in Klagenfurt“, ki hrani tudi fot. plošče.

3. meščan: »Let him be Caesar!« in mu 4. meščan odgovarja: »Caesar's better parts — Shall be crown'd in Brutus.«

Težko tudi, da bi bil ostal tedanjim alpskim Slovencem v Karantaciji v spominu še izraz »cesarji« iz časov, ko jim je bila soseda še bizantinska država; zopet se je udomačil ali nastal naziv pač šele, ko je Karel Veliki l. 800. v Rimu od papeža prejel cesarsko krono. Freisinški II. spomenik zato pozna namesto našega kraljestva božjega *cesarstvo božje* (dožda ny [Bog] tamoje vsedli v cesarstvo svoje); Vondrak misli sicer, da kaže ta beseda na vpliv stsl. svetopisemskih tekstov, a to se ne da dokazati. Beseda cesar pa tudi pozneje ni posebno globoko prodrla med ljudstvo, zlasti ne v Karantaciji. Kako naj bi se bila mogla sicer na Koroškem ta stara izposojenka izgubiti in se nadomestiti z novo, »kájžar«, ki se od kájžarja-kočarja loči le po potegnjenem naglasu. Izposodila se je menda za prvih Habsburžanov. V nemščini se je začel namreč že v 2. polovici 13. stoletja izgubljeni glas z, ki se je dotlej govoril za pisani s pred vokali in v južni nemščini tudi še pred l, m, n, w (prim. žlak, žmah, žnabel, žverca.)

Bil je torej čas, ko smo imeli sicer že besedo »Kralj« kot osebno ime, pa ne še v pomenu občnega imena »kralj«, t. j. pred l. 814.; bil je tudi čas, ko smo bili že pozabili staro izposojenko cesar in se je šele po l. 800. zopet občeneje spomnili. V tem času torej tudi besede kraljevstvo in cesarstvo nismo mogli poznati. Pač pa smo bili tedaj že nekaj časa pokrščeni, vsaj v stari, Obrom nepodložni Karantaciji. L. 789. pa je razen tega Karel Veliki izdal zakoniti ukaz (kapitularij), da morajo duhovniki pridigati ljudem o veroizpovedi, očenašu, svariti jih pred grehi, ki zaslužijo kazen v peklju, in jih učiti Gloria patri. Tedaj so se začeli zapisovati po vsej frankovski državi, kolikor ni bila romanska, obrazci vere, očenaša, očitnih izpovedi v narodnem jeziku,¹ in to povsem naravno tudi pri nas. Naša inačica očenaša je temu priča.

¹ Admonitio generalis »cap. eccl.« a. 789 c., 32 In concilio Cartaginense. Primo omnium ut fides sanctae trinitatis et incarnationis Christi, passionis et resurrectionis et ascensionis in celos diligenter omnibus praedicaretur. c. 60 Primo omnium, ut fides catholica ab episcopis, presbyteris diligenter legatur et omni populo praedicaretur... c. 69. Ut episcopi — discutiant — praesbyteros, eorum fidem baptisma et missarum celebrationes, ut et fidem rectam teneant... et dominicam orationem ipsi intelligent et omnibus praedicent intelligendam, ut quisque sciat quid petat a deo et ut »gloria patri« cum omni honore apud omnes cantetur... c. 81 Idem cum omni diligentia cunctis praedicandum est pro quibus criminibus deputentur cum diabolo in aeternum supplicium. Legimus enim apostolo dicente (Gal. 5, 19—21) »Manifesta autem sunt opera carnis quae sunt: fornicatio.

Prevajavec te očitno prve prireditve očenaša v slovenskem jeziku ni bil le v majhni zadregi, ko je šlo za to, da bi poslovenil besedo *regnum-rihhi*, bodisi da je bil Nmec, ki se je le površno naučil slovenščine in si je moral v potrebi pomagati s tolmačem, bodisi da je bil slovenskega rodu in seveda iz šole znal razen latinščine tudi nemški. Vojevodstvo, vladychstvo, vlasti in kar je podobnih starih slovenskih besed, so imele vse zelo bližnji, nazorno-realni pomen, a so bile premalo izrazite, premalo vzvišene za — božje kraljestvo. Nič boljša ni bila nemška izposojenka **kneži**; saj stvn. *kuning-König* pomeni prvotno vobče potomca iz imenitne rodbine, ne samo resničnega vladarja; prim. G. Freytaga zgodovinsko povest iz 11. stoletja »Das Nest der Zaunkönige«, zaplotnih kraljev, t. j. malih, samosvojih plemičev. Za označitev kraljestva božjega je bila izpeljanka iz te besede očitno premalo vzvišena.

Iz tega nerodnega položaja je bila Nemcu ali nemško vzgojenemu Slovencu v 8. stoletju odprta le ena pot — druga, da bi bil kratko in malo pridržal nemško besedo, je bila ob splošnem neznanju nemščine še zaprta. S pojmom german-

inmunditia [*impudicitia*: Gal. 5, 19], *luxoria*, *idolorum servitus*, *venificia*, *inimicitiae*, *contentiones*, *aemulationes*, *animositates*, *irae*, *rixae*, *dissensiones*, *haereses*, *sectae*, *invidiae*, *homicidia*, *ebrietates*, *comessationes* et *his similia*: quae praedico vobis, sicut praedixi, quoniam qui talia agunt, regnum dei non possidebunt.« Ideo haec eadem quae magnus praedicator ecclesiae dei singillatim nominavit cum omni studio prohibete intelligentes quam sit terribiles illud quod dixit ‚Qui talia agunt, regnum dei non consequentur.‘ Iz ponovnega poziva frankfurtske sinode iz leta 794., c. 33., p. 74., se vidi, za kateri obrazec veroizpovedi je veljal že tudi prvi poziv: »Ut fides catholica sanctae trinitatis et oratio dominica atque symbolum fidei omnibus praedicaretur et tradatur«, velja namreč za *Symb. Athanasianum*, ki ga n. pr. *Wk* imenuje *fides catholica* in za *Symb. apostolorum*. O teh dveh, o očenašu in o smrtnih grehih naj bi duhovniki pridigali, seveda v narodnem jeziku. Zato je bilo zdaj treba vse prevesti v narodni jezik in se tudi naučiti. O tej vzročni zvezi priča posebno *Wk*, v katerem se naštevajo smrtni grehi domalega kakor v *kapitularju*, v obeh pa je izpuščena »*impudicitia*«. Gl. *Denkm.*³, II., 339—340. — *Steinmeyer* (*Sprachdenkm.*, 37—37) pravi glede zadnjega razloga, da letnica 789. morda le ni brezpogojno trden terminus post quem za sestavo *Wk-a*, ker se *kapitular* in *Wk* le ne skladata prav docela.

V novembru 801. so sklenili »*electi sacerdotes*« (cap. *Aquisgr.* a. 801 LL. I. p. 87), c. 5 »ut unusquisque sacerdos orationem dominicam et symbolum populo sibi commisso curiose insinuet«, in to je cesar potrdil (cap. eccl. p. 160); c. 3 »*Tertio* (admonendi sunt presbyteri) ut orationem dominicam id est ‚*pater noster*‘ et ‚*credo in deum*‘ omnibus sibi subiectis insi-

skega kralja je bil od nekdaj tesno zvezan pojem bogastva z zlatom in srebrom. Najmogočnejši vojni kralj ni veljal nič več, če je kakorkoli izgubil podedovani rodbinski ali pridobljeni svoj zaklad; ni mogel več dariti »družine«, vojnega spremstva, in ta ga je ob koncu dogovorjenega roka zapustila, saj pogodbe ni mogel več podaljšati. Ni čuda torej, da so staremu Nemcu vladar, kraljestvo, oblast in bogastvo istopomembni pojmi, ni čuda tudi, da je naš prevajavec, ki mu je bil rihhi pač — rihhi, tudi v slovenščini porabil za pojem kraljestva tisto besedo, ki je izražala najbolj bitno lastnost pojma o kraljestvu, namreč besedo bogastvo. Naj pa pomeni tudi v slovenščini, ki nima svoje besede za regnum, beseda bogastvo razen bogastva (divitiae) tudi vladarsko oblast in nje obseg (regnum), kakor v nemščini.¹

Le če se je prevzela v takem času, ko slovenščina še ni imela imena za kraljestvo ali cesarstvo, je bilo mogoče, da se je beseda bogastvo v pomenu kraljestva tako trdno udomačila v očenašu in se ukoreninila v tako širokih ljudskih slojih, da je stoletja ni bilo mogoče izpuliti, in naj si je narod potem sam po sebi ustvaril za regnum: rihhi drugo, boljšo besedo, in naj so jo uvajali tudi v novo inačico očenaša.

nuent et sibi reddi faciant tam viros et feminas quamque pueros.« Cesarski poslanci so razglašali (cap. gen. c. 14 p. 106): omnibus omnino christianis iubetur symbolum et orationem dominicam discere.« Hkrati pa izvemo, kako so hoteli ljudi k učenju prisiliti (c. 15): »ut nullus infantem vel alium ex paganis de fonte sacro suscipiat, antequam symbolum et orationem dominicam presbitero suo reddat.« Pozneje je zagrozil Karel takim, ki se očenaša in vere ne bi naučili, še druge kazni (v dec. 805, cap. dupl. in Theodonis villa promulg. c. 24 p. 135): »Qui autem neglegens inde fuerit, talem disciplinam percipiat, qualem talis sit contemptor percipere dignus, ita ut ceteri metum habeant amplius,« poznejši kapitularji določajo zato izrecno palice in post. Te kazni kažejo, da je bilo vse prizadevanje, da bi se ljudje naučili teh molitev latinski, zaman. Da pa je šlo Karlu za latinsko besedilo, se vidi iz tega: ko je mogunški cerkveni zbor 813 ponovil dose-danje zahteve, a z dodatkom »et qui aliter non potuerit vel in sua lingua hoc discat« državni zbor v Aachenu in cesar teh določb nista potrdila. Gl. o tem vsem Denkmäler², II, 325.

Pogoj za to, da bi se kdo naučil latinskega očenaša z razumevanjem (kar se je zahtevalo), je bil seveda ta, da je znal ali vsaj razumel te molitve prej v domačem jeziku. Priča o tej metodi so stvn. lat. »Exhortatio ad plebem christianam« in vrsta stvn. komentiranih očenašev in veroizpovedi iz časa o. l. 800. in pozneje.

¹ Kako so si Nemci 9. stoletja v vsej pobožnosti predstavljali Boga prav kakor katerega svojih kraljev, o tem nam priča najbolje starosaška harmonija evangelijev v verzih, znana z naslovom Heliand.

Tudi po slogu se lapidarne besede »pridi bogastvu tvoje« točno zlagajo z najstarejšimi nemškimi inačicami očenaša: G, Wk qhueme rihhi dîn (F piqhueme); šele T (queme thîn rihhi) in N (Dîn rîche chome) imata svobodnejšo stavo besed.

Čas, kdaj je nastala ta, očitno najstarejša inačica slovenskega očenaša, bi bil torej glede na izraz regnum — kraljestvo nekako pred l. 814., glede besede cesarstvo nekako pred l. 800. Po času, kdaj je nastala, in po dejstvu, da je pri prevodu pomagal tudi nemški očenaš, pa moremo sklepati tudi na pokrajino, v kateri je ta inačica nastala; reči smemo, da je tō pač stara Karantanija, seveda ne da bi mogli le približno domnevati določnejšo pokrajino.

Za starost v CR ohranjene nam inačice — in naj je to izročilo po dolgi tradiciji še toliko izkvarjeno — govori razen prevoda regnum : rihhi : bogastvo še nekaj jezikovnih razlogov.

Pred vsem izredna čistost je z i k a, ki je inačici ostala, dasi je v več ko šeststoletni tradiciji doživela pač že marsikatero premembo in je bila vsaka prememba v tej dobi jezikovne in teritorialne germanizacije nevarna jezikovni čistosti. Izmed predreformacijskih spisov se morejo primerjati z našim očenašem glede tega samo še Freisinški spomeniki. Edina izposojenka v njem je »wuppellay« m. vvedi, in še ta ni nemška, ampak italijanska (pigliare). Pridružuje se ji — takoj za njo! — še edneri, sintaktični posnetek nemškega dehein: yno naifs ne wuppellay wednero yifkuifbo. Sodim, da je z besedico ednero hkrati prišel v očenaš tudi glagol wuppellay m. starejšega vvedi, ki ga ima tudi stesl. prevod.

Drugi znak visoke starosti je uporaba korena *bad-* za pomen latinskega glagola *feri* postati: fiat voluntas tua... *body wola twoya*... Zanimivo je, da ima prav to besedo stesl. prevod očenaša: »da *badetū* volja tvoja« in da imajo prav to besedno zvezo tudi vsi najstarejši nemški očenaši: G, Wk werde willo dîn, F wesa dîn willo, T sî... Šele Notkerjev katehizem, o. l. 1000., ima: »dîn willo gescéhe«, kar imajo potem poznejši obrazci do današnjih dni.¹ Trubar ima: Cat. 1567: »Ifsidiffe (C. 2 isl. Ifidiffe) tuya vola«, enako Alasia da Sommaripa. Gl. Berneker, AfsPh, 24, 163, Oblak, LMS 1891, 98.

¹ Izjema je Cod. Vindob. 3345, fol. 2 a (Massmann, št. 53) iz 13/14. stl.: »dîn wille werde in der erden als in dem himmel«, a se glede besednega reda bistveno loči od latinskega izvirnika. Linški očenaš (Denkm.³, II., 458) ima: »dîn wille werde ervollet ouf der erde als in dem himmel«.

Stara je tudi beseda *wledanny*, za kar ima Trubar vflag-dani. Saj so sestave z vŕse- v stsl. čisto običajne, dočim takih z vŕsjak- skorajda ni. Beseda vsedanji se nam je ohranila samo še v zvezi z besedo dan (vsednji dan = delavnik) in z besedo obleka (vsednja, vsedénja obleka = obleka za delavnik). V zvezi z besedo kruh je ta izraz nedvomno prastar.

Znak velike starosti je tudi to, da naš obrazec ne pozna še nove slovenske besede »tudi«, ampak rabi namesto nje še stari »i«, le podaljšan z novejšim slovenskim dodatkom »no«: ino. Beseda »tudi«, ki je Freisinški spomeniki nimajo, se nahaja že v 15. stoletju v očitni izpovedi Stiškega rokopisa.

Iz vsega tega sledi, da je očenaš CR-a po vsej verjetnosti zadnji odraslek, resda že precej oslabeled, prvega slovenskega prevoda Gospodove molitve, nastalega za Karla Velikega, pred koncem 8. stoletja.

Ob koncu tega razmotrivanja še eno, dve besedi o razmerju med našo in Trubarjevo inačico očenaša.

Besedni red je pri Trubarju — mislim na njegov očenaš v katekizmu iz l. 1550. (1551), v Ta celem Kat. iz l. 1567. in v Cat. s dvejma islagama (1575),¹ v kolikor se od naše inačice razlikuje, mlajši, manj odvisen od besednega reda v latinskem izvirniku. Druge razlike so: Pridi knom tuye kraleuftuu, Ifidiffe tuya uola koker vnebi taku tudi na femli ... vflagdani kruh ... koker my odpufzhzemo ... vto ikufhno, Samuzh ...

Tudi besedni zaklad v Trubarjevem očenašu, kolikor je različen od besednega zaklada naše inačice, je vseskozi mlajši, dasi je Trubarjeva slovenščina v primeri z drugimi protestanti naravnost muzejskega značaja. In res je Trubar še ohranil z našo inačico vred izraz »od zlega«, dočim ima Alasia na tem mestu že »od hudega«, in vendar se beseda »hud« v zmislu zla rabi že v Stiškem rokopisu. Tudi reklo »izidi se« v pomenu poznejšega »zgodí se« je stara, dasi vsekako mlajša od rekla »bodí volja tvoja«.

Vendar pa so razlike med obema očenašema tako malenkostne, da Trubarjev očenaš ne more izvirati iz popolnoma novega, od prvopisa celovškega očenaša neodvisnega prevoda. Razmerje je tako, kakršno je med stvn. očenaši, ki so sicer drug od drugega v posameznih potezah različni, a v glavnem se le strinjajo, tako da ni mogoče prezreti neke literarne zveze med njimi, ki je ni povzročil le isti latinski izvirnik. Samostani različnih pokrajin — najstarejši rokopisi so vsi brez izjeme iz samostanov — so bili pač vedno v nekih medsebojnih duhovnih, osebnih in pismenskih zvezah. Za tako napol odvisno, napol neodvisno inačico imam tudi prvopis

¹ Gl. Slov. čit. za v. r., II, 35; AfsPh., 24., 163—164.

Trubarjevega očenaša. Glavna razlika med obema inačicama pa je bil po vsej verjetnosti vprav prevod besede *regnum*: bogastvo : kraljevstvo.

O kraju in času, kdaj in kje je nastala Trubarjeva inačica, ni mogoče reči nič trdnega. Le iz dejstva, da je bival in deloval Trubar na Slovenskem zgolj v območju oglejskega patriarhata, iz dejstva nadalje, da se Alasijev očenaš iz devinščine le v prav neznatnih malenkostih razlikuje od Trubarjevega,¹ bi se smelo sklepati, da izvira ta inačica morda z ozemlja oglejskega patriarhata. Nedvomno je bil romanski jug bolj usposobljen začutiti neprimernost prevoda *regnum*: bogastvo, kakor pa nemško usmerjeni sever ob svojem rihihi. Tudi so Slovenci gotovo že storili besedo *kralj* in *kraljevstvo*, preden so mogli iz Ogleja pričeti izdatnejše misijonsko delo v pokrajinah, ki jih je Karel Veliki šele l. 811. dodelil oglejskemu patriarhatu.

Stik s salzburško duhovščino je bil olajšan že od vsega začetka s tem, da je Oglej s Karlovim odlokom prevzel tudi del stare, že iz Salzburga pokrščene Karantanije, morda tudi kaj tam že zaposlene duhovščine. Vsekako pa so se morali v že pokrščenih krajih seznaniti z uspehi dotedanjega duhovno-pastirskega dela in tako tudi z molitevnimi obrazci, ki so jih ljudje znali na pamet. Tako ali drugače je vsekako nastala neka misijonska delovna skupnost, ki brez težave razloži ob vsej različnosti le bistveno podobnost obeh inačic slovenskega očenaša predreformacijske dobe.

B. Zdravamarija Celovškega rokopisa.

Zdravamarija CR-a nas zajemlje povsem iz drugih razlogov ko očenaš. Izvor ji namreč ni nič kaj skrivnosten. Sicer ne vemo prav nič točnega (recimo iz kakih dokumentarnih virov) o času in kraju, kdaj in kje naj bi se bila priredila za slovensko ljudstvo; vendar pa nam pričata izposojenki gnada in žegnana dovolj jasno, da slovenski obrazec molitve ne sega v prvo dobo po pokrstitvi Slovencev, tudi še ne v dobo glavne nemške poljedelske kolonizacije v naših krajih, o. l. 1000., ampak šele v čas, ki je tej kolonizaciji po nekaterih rodovih sledil, namreč v čas medsebojne asimilacije, ko so se redkejša slovenske naselbine na severu začele topiti med številnejšimi priseljenimi Nemci, dočim se je na jugu začel obratni razvoj.

Oglejmo si najprej izposojenko *gnada*. Nastala je iz stvn. *gi-nada*. Za g-jem stoji samoglasnik i, kakor za k-jem v stvn.

¹ Izpuščeno je »k nam« v 2., »tudi« v 3. prošnji; *ma* stoji m. *Samuč*, *scusso* m. *iskushno*, *orizi* m. *reshi*, *cudega* m. *slega*.

besedi kirihha, iz katere je nastala izposojenka *criky*. Zato bi pričakovali tudi tu namesto *g*-ja v začetku besede *z* (*znada), ako bi bila izposojenka toliko stara kakor *criky*, ki smo jo prevzeli pač že v 8. stoletju. Ker pa se je prefiks *gi-* v bavarščini do o. 850. vseskozi glasil *ga-* (konec 9. stl. je nato zmagal *gi-*), bi se bila izposojenka iz bav. *ga-nada* v slovenščini glasila *gonada. Besedo smo si izposodili torej pač šele pozneje.

Da je to res, zato imamo pa še drugih dokazov. Slovenščina prvih zgodovinskih časov je imela, to je znano, možnost, da je izrazila pojem darila, ki ga kdo dá, dobrega dejanja, ki ga kdo stori drugemu zgolj iz dobrote, ne iz dolžnosti; saj je poznala besedo *blago* : dobro (Freis. spom. III, 74), ki se je zelo pogosto rabila v sestavah; prav tako je poznala slovenščina tedaj tudi besede iz korenine *dě-*, *dá-* n. pr. *dě-ti* storiti, *zloděj*, *zlodějni* (Fr. spom. I, 28, II, 74, III, 71), *dá-ti*. Gotovo torej besede *blagoděti*, *blagodati* ni poznal samo stesl. prevod sv. pisma, ampak tudi slovenščina, saj je n. pr.* *blagoděj* samo besedotvorna vzporednica k sestavljenki *zloděj*, ki je po Freisinških spomenikih dokumentarno dokazana za o. l. 1000. In vprav ta izraz točno podaja pravi, prvotni zmisel gr. *χαρις*, lat. *gratia*, oz. gr. *χαριτωμένη*, lat. *gratia plena*, stesl. *blagodětinaja*. Tudi stvn. *ginada* (*ga-*) pomeni v bistvu isto, a ima vendar, kakor se zdi, nekoliko bolj abstrakten pomen: blagovoljnost, naklonjenost višjega do nižjega, poleg tega pa čisto jasno tudi pomen usmiljenosti. Že v Wk je n. pr. v mašni gloriji izraz »miserere nobis« obakrat preveden z »ginadho uns« (Braune,⁹ št. 9, e). Vprav ta večja abstraktnost besede *ginada* je bila vzrok, da v prevodu Tatijanove harmonije evangelijev iz začetka 9. stoletja pri Lk. 1, 28. ne beremo besede *ginada*, ampak — pomensko docela v skladu z grško-latinskim besedilom: *heil uuis thû gebôno follu* (Braune,⁹ št. 16, 4), t. j. »polna darov«, »bogato obdarovana«. Pozneje je postal izraz *ginada* z latinsko besedo *gratia* vred še bolj abstrakten, ker je po teološki terminologiji dobil čisto določen pomen kot znanstveni izraz za (posvečujočo in dejansko) milost božjo.

Naš prevod potemtakem ne more biti iz dobe Tatianovega stvn. prevoda, niti iz dobe Freisinških spomenikov, ker bi se bila lat. *gratia*, nem. *gebā* (mn.) prevedla tedaj brez težave s sestavljenko iz *blago-* in korenin *dě-* ali *da-*. V 15. stl. pa so morale biti take sestavljenke pri nas že silno redke, ker jih v ohranjenih rokopisih ni. Prevod pa, mislim, sploh iz stvn. dobe ne more biti, ker pomeni stvn. *ginada*, kakor smo videli, tudi še prav izrazito »usmiljenje«. Za ta pomen besede *ginada* : *miser cordia* pa smo imeli Slovenci popolnoma vsak-

danji in točen izraz: »milost. Besedo in njene izpeljanke pozna z določnim tem pomenom tako *Freisinški slovenski rokopis* (milost : misericordia I, 26, 32, III, 12, 53; milostivy : misericors I, 2, 11, 21, 29, III, 60) kakor tudi *Stiški rokopis* (Myloft yno gnada; mater misericordiae; mati te mylofti; illos tuos misericordes oculos: ty myloftywe oczzy; in netočno: o clemens, o pia, o dulcis Virgo Maria: O czeftyta, o myloftywa, o fladka maty marya). Zdravamarija se je morala torej prevesti šele v srvn. dobi, ko se je pri besedi genade gnade pomen usmiljenja skorajda že poizgubil; ta se je ohranil le še v zmislu božja pomoč in usmiljenje. V srvn. je prevladal torej pomen teološkega znanstvenega termina gratia : gnade v taki meri, da je prvotni, bolj nazorni pomen docela zasenčil. Zdaj seveda niti *blagodet - blagodat*, če ga je slovenščina sploh še imela, niti *milost* v svojem prvotnem, omejenem pomenu nista mogla podati vsebine pojma gratia - gnade in se je nekako morala rabiti izposojenka gnada. Terminus post quem bi bil potemtakem o. l. 1100., termina ante nam beseda gnada ne odkriva.

Nekako isto kakor gnada nam pripoveduje tudi izposojenka »žegnana«. Za gr. *εβλογημένη*, lat. benedicta je bilo dobiti za dobe freisinških spomenikov še laže dobro slovensko besedo ko za gratia, saj se je dal tu drugi del sestavljenke še laže prevesti kakor pa tam: beseda slovo v pomenu »beseda« je bil Freis. spom. še prav domač (I, 1, III, 62). Torej je prevod pač iz poznejše dobe. Izposojenko samo pa smo prevzeli vsekako vsaj nekako ob meji 13. in 14. stoletja, pozneje sprejeta se beseda ne bi začenjala z »ž«, ampak z »z«, n. pr. »zavber« fant; iz tega pa še ne sledi, da je nastal tudi prevod nujno pred l. 1300.

Za določitev časa, kdaj bi se bila zdravamarija prevedla, si moramo ogledati sledeče: V Tatijanu iz 9. stoletja se glasi angelov pozdrav (Lk, 1, 28): gisegenô t sîs thû in uuîbum, Elizabetin pozdrav (Lk, 1, 42) pa: gisegenô t sîs thû untar uuîbum, inti gisegenô t sî thie uuahsmo thînero uuamba. Luthrov prevod svetega pisma pa ima m. gesegnet že tujko gebenedeit: Gebenedeit bist du unter den Weibern und gebenedeit ist die Frucht deines Leibes. Prav dobessedno tako molijo nemški katoličani zdravomarijo še danes. Kdaj se je sprememba zgodila, z ljubljanskimi znanstveno-književnimi sredstvi ne morem dognati, a za naše vprašanje bi dobili s tem dragoceni terminus ante.¹ Beseda benedien, benedîgen sama je že srednjevisokonemška. Prav v isto smer nas vodi še napačni prevod latinskega pozdrava »ave«. Stvn. T ga je prevel čisto pre-

¹ Že omenjeni linški rokopis iz 14. stl. ima še: »du bist gesegent vor allen weiben, gesegent ist der wuocher dînes leibes. Amen.« (Denkm.³, II., 458).

prosto pristno po domače: heil uuis thû, torej dobesedno po naše »zdrava bodi ti...«. Pozneje se je nadomestil ta pozdrav pri Nemcih s slovesnejšim »Gegrüßet seist du...«¹ Pri nas pa so do zadnjega časa rabili pravi prevod »zdrava ali pozdravljena Marija« samo v Slovenski krajini. Povsod drugod se je rabil napačni prevod »češčena«, kakor ga ima že celovški rokopis. To, mislim, dokazuje, da je bilo v času, ko se je zdravamarija poslovenila, češčenje Marijino med Slovenci že precej razširjeno, prevajavec se je bal, da bi bilo Mariji v nečast, ako bi si jo drznil slovenski tako pozdraviti, kakor svojega soseda ali prijatelja: »Pozdravljen Miha!«, in zato se ji je že z besedami spoštljivo priklonil: »Češčena Marija!« To pa kaže vsekakor na dobo, ki je že precej mlajša od prvega slovenskega krščanstva, pa tudi na dobo, ko je bilo fevdalno podložništvo že v polnem cvetu, zakaj stari svobodnjak in demokrat, kakršen je bil Sloven odkraja, pač dostojanstvenika, recimo vojvodo ni pozdravil nič drugače kakor pa prijatelja ali soseda: želel je tudi njemu, kar je poznal za najboljšo, zdravja. Mogoče pa je vzrok temu prevodu tudi ta, da se ljudje tistega časa in kraja niso pozdravljali več z voščilom zdravja, ampak — kakor beremo pri Ulrichu Lichtensteinskem — z »Bog Vas (te) sprimi!« Potem se je mogla izgubiti tudi beseda »pozdrav«, »pozdraviti«, kakor se n. pr. na Koroškem pri Zilji ljudje dandanes ne pozdravljajo, ampak »grîasajo«. Tudi to bi govorilo za razmeroma pozno dobo.

Vse to se točno sklada tudi z ugotovitvami bogoslovne historične vede. Lexikon für Theologie und Kirche, I, 1930, str. 864, pravi pod izročnico Ave Maria: Die beiden ersten Teile (t. j. angelov in Elizabetin pozdrav), die vor dem 15. Jahrh. allein im Gebrauche waren... Ende des 12. Jahrh. kommen die Mahnungen auf, das Volk neben dem Credo u. Vaterunser auch das Ave Maria zu lehren... Im 15. Jahrh. schließt das Ave mit »Jesus, Amen« oder »Jesus Christus, Amen«, eine Form, die das Mittelalter durchwegs Urban IV. (1261/64) zuschrieb u. die als liturgische Form bis 1568 blieb... Der 3. Teil (Sancta Maria) tritt im 14. u. 15. Jahrh. in den verschiedensten Wendungen auf. 1568 wurde sie von Pius V. in das Brevier aufgenommen u. ging dann im Laufe des 17. Jahrh. in den allgemeinen Volksgebrauch über.

S temi ugotovitvami cerkvenih zgodovinarjev se strinjajo tudi naši znaki.

Bolj zanimiva kakor po svojem postanku je slovenska zdravamarija po izročilu, kako se nam je ohranila. V Celovški

¹ To ima že linški rokopis 14. stl.: Wis gegruzzet, Maria, vollen gnâden.« O. m.

rokopis se je pač menda prepisala s kake pisane predloge, kakor očenaš in vera, za kateri je to ugotovljeno; iz besedila zdravemarije same ni nič razznati, ker je pisano brez vsake pisne ali drugačne pomote.

Pač pa so vredna nekoliko pozornosti sledeča dejstva:

a) Za mojega detinstva, ko sem se v domači hiši učil očenaša in zdravemarije, in za moje mladosti, ko smo vsak zimski večer skupno molili »roženkranc«, smo molili zdravemarijo skoraj točno z besedilom, kakršno je v celovškem rokopisu, pomnoženim samo z dvema »je« in enim »ti« z obrnjenim besednim redom, seveda brez končnega »xps, Amen«, kar je naravno: „*Češčana si Mária, gnáde si pôhna, gôspûad je s tâbô, ti si žègnana mæd ženâmî ñ žègnan je sâd wôgega telësa Jêzus.*“ V narečju nenavaden je glas in potisnjeni naglas *telësa* ter besede *Jêzus* m. *Jêzûš*.

b) V knjižici Alasije da Sommaripa »Vocabolario Italiano e Schiavo«, 1607, stoji na listu 103. sledeče besedilo zdravemarije: Chieffena fi Maria, gnade fi poua, Gôspud je itabo; zeghnana fi ti mei zenami, (103 b) zeghnan ie toi¹ iad toiga telefa Jefus.«

In prav to besedilo sem slišal v Zabreznici brezniške župnije iz ust dveh iz Kovorja pri Tržiču tja primoženih starih žena, že rajne Frančiške Pristov in še žive Terezije Dolžan, le eno samo besedo sta dodajali, eno izpuščali: „*Češëna s(i) Marija, gnáde s'ti pôlna, Gôspôd je s tâbo, žègnana s'ti med ženâmî, žègnan je toj sâd tojga telësa Jêzus.*“

Ob primerjanju teh dejstev si ne morem kaj, da ne bi domneval, podobno kakor pri očenašu, da imata na eni strani obe inačici v bistvu isti izvor, to predvsem zaradi skupne prevodne hibe »češčena«, da pa je na drugi strani tudi vzrok za razlike iskati prav tako kakor pri očenašu v zgodovinsko tako važni cerkveni razdelitvi slovenskega ozemlja med salzburško nadškofijo in oglejskim patriarhatom.

Na drugi strani pa moramo naravnost občudovati kar čudežno zvestobd, s katero so se molitevni obrazci po ustnem izročilu ohranjevali od rodu do rodu in kljubovali še do novejšega časa vsem izpremembam, celo takim, ki so jih ukazali škofje in širili po duhovnikih z molitvami in krščanskim naukom v cerkvi, po evangelistarjih in molitvenikih. Šele krščanski nauk po današnjih res že občnih šolah je te prastare, deloma napačne molitvene obrazce med mlajšim rodom uspešno izpodrinila.

¹ Ta prvi, nepotrební *toi* je nastal bržčas iz nerazumljenega spolnika *ta* sâd toiga telesa...

Če se vprašamo, kaj bi mogel biti vzrok tej zvestobi izročila, ki pa vendar pri očenašu ni več tako čudežna kakor pri zdravamariji, mislim, da se ne bom motil, če odgovorim, da je ta vzrok — vsakovečerni rožni venec po naših kmetiških hišah.¹ Prav rožni venec nam razloži tudi, zakaj se je ohranila zdravamarija toliko zvesteje ko pa očenaš (in seveda tudi vera), saj spada k 50 zdravimmarijam le 5 očenašev in ena sama vera.

Ta enotnost besedila zdravemarije v CR iz začetka 15. stoletja in v brški fari pri Zilji na Koroškem konec 19. in v začetku 20. stoletja, ta rekel bi dobredna skladnost iste molive v Alasijevi devinščini v začetku 17. stoletja in v kovorščini proti koncu 19. stoletja nam pove pa še nekaj drugega. To namreč, da ta enotnost v dvojnosti ni mogla nastati tako, da bi si bil vsak duhovnik kar na svojo pest »prirejal« slovenske molitevne obrazce, kakor in kadar bi se mu bilo zdelo ali ne zdelo; treba je bilo marveč vprav nasprotno, da so bili duhovniki, zlasti iz tiste nadškofije, oziroma patriaršije v neki vsaj omejeni pismenski medsebojni zvezi, ki je segala tudi od rodu do rodu prav do stoletja tiska. In sodim, da je vprav ta medsebojna tradicionalna zveza povzročila, da je katoliška duhovščina v začetku tako malo cenila tisk.

C. Vera v Celovškem rokopisu.

Obrazec vere v Celovškem rokopisu nam stavlja dosti težje uganke ko pa očenaš in zdravamarija. Saj vidimo v njej ob znakih nedvomno visoke starosti tudi poteze, ki so prav tako nedvomno zelo mlade; ob starinski sklanjatvi besed oča, sin, gospod, ob vrsti pravih starih aoristov, ob starinskih besedah vsemogoči, počet, razpet, svetik stoji tako mlada tujka kakor leben, tako nerodne sestave kakor jast verujo, dolu, gori ide, gori vsta. Razen tega huda zmešnjava v izročilu (9.) člena o sveti vesoljni cerkvi in morda še kje.

Kako si mislim pravilno besedilo člena o vesoljni cerkvi, o tem sem govoril že v uvodu; to se pravi tisto besedilo, ki se je skvarilo; ali je bilo takšno tudi že odkraja, si ne bi upal

¹ Začetki rožnovenske molitve segajo v 12. stl., ko se je zdravamarija že bolj udomačila med ljudmi. Skrivnosti (50) je dodal prvi Dominik Pruski O. Chart. o. l. 1410. Sedanja oblika rožnovenske molitve pa se je razvila šele sčasoma; prvič je dokazana o. l. 1480., nekaako od l. 1700. je bila obče znana. Širili so jo najbolj dominikanci, posebno bl. Alanus de Rupe (de la Roche), ki je v svojih nekritičnih spisih tudi prvi postavil trditev, da je rožnovensko molitev prvi »zopet ustanovil in razširil« sv. Dominik. Herders Konv.-Lex., VIII, 698.

trditi. Preden se lotim podrobnejše razčlenitve besedila, naj poskusim popraviti še eno nedvomno poznejšo izkvaro besedila.

Gre za zadnji člen vere: Yaft weruyo w... wftanye ziwota yno vethichny lebeu, t. j. leben. Na tem mestu imajo najstarejši nemški teksti: G Kilaubu in... fleiskes urstôdali, in liip êuûikan (Wk arstantnissi), N Geloubo des fleiskes urstêndida, Geloubo êuûigen liib. Vse to točno odgovarja latin-skemu izvirniku Credo in... carnis resurrectionem, vitam aeternam. Slovensko besedilo pa nikakor ni točno: »vstanje *života*«, t. j. živega telesa nima na tem mestu pravega zmisla, še manj pa tisti stari pomen, ki ga ima beseda život (s tujko leben vred) še v Stiškem rokopisu: defetino meyga fiivota, decimam vitae (pomota m. vitis?) meae (F. Ušeničnik, Bogoslovni vestnik, 1926, 294.) Če besedilo niti za 15. stoletje ne da več pravega zmisla, kaj šele za prejšnja stoletja, ko je moral biti pomen život : vita še jasnejši. To besedilo torej nikakor ne more biti prvotno. — Do istega sklepa nas privede tudi nemška tujka *leben*; ta beseda v srvn. še ne pomeni toliko življenja samega na sebi, kot pa *način življenja* (n. pr. dvorno življenje), celo v obče *vedenje*, n. pr. »do gewân dar umbe Hagene ein zornlichez leben« (tedaj se je Hagen zato razsrdil), Nibelungenlied, hrsg. v. K. Bartsch, Lpz., Brockhaus, 1886, kit. 698, 3. Stara nemščina je rabila za pojem vita, t. j. fizičnega življenja vseskozi besedo liip, t. j. živo telo; tako tudi na tem mestu v »veri«. Srvn. jezik rabi tudi že besedo leben, a do dobe propadanja srvn. književnosti še vedno v zgoraj označenem zmyslu. Šele, ko je začel v besedi liip : Leib prevladovati pomen »telo«, je stopil izraz leben na njegovo mesto.¹ Podoben pojav se je vršil tedaj, mogoče vprav vzporedno, tudi v slovenščini; život ima v Freis. spomenikih še izključno pomen »življenje«, ta pomen se je ohranil tudi še v Stiškem rokopisu. Ker rabi Celovski rokopis besedo že v pomenu telesa, živega seveda, se je morala goditi ta prememba vprav konec 14. in v začetku 15. stoletja.

Ali je potemtakem vera Celovškega rokopisa šele iz 15. stoletja? To bi bilo morda verjetno, ako bi bila beseda život tam, kjer stoji, na svojem mestu. Pa ni! Beseda život tudi v novem pomenu nikakor ni pravi prevod za lat. caro, n. Fleisch, stesl. *plütî*; pravi prevod je bil tudi v slovenščini nekda j plt (Freis. spom. II., 22: pulti ugongenige), pozneje meso (Schönleben, Evang. inu Lystuvi, 1672, Vítajajne Melfa).

¹ Cod. Vindob. 2749, fol. 16 a (Massmann): »urstend des fleisches und daz ewig leben. Amen.« Podobno tudi isti rokopis, fil. 8 b (Massmann, št. 15.). Oboje iz 15. stl.

Gre torej pač za naknadno izkvaro besedila, nastalo zaradi tega, ker se je bil premenil pomen tako besede »život« kakor tudi besede »pit«, ki sta dobili tedaj nekako današnji svoj pomen. Prvotno besedilo se je glasilo potemtakem nekako takole: »Verujo... v... vstanje plti, večni život«. Ko se je zdel nekemu prepisovavcu izraz »plt« bodisi zgolj netočen, bodisi celo nedostojen in ga je nadomestil z besedo »život«, mu za pojem življenja ni preostalo drugega, ko da si je izposodil tuji »leben«; besedo »živênje« so rabili v slovenski knjigi, kolikor vem, prvi Krelj, Mat. Kastelec in Schönlebnovi Ev. inu Lystuvi. Zdi se, da je imela tudi beseda život tedaj že zmisel, ki je preveč nagibal k fiziološkemu, zgolj animalnemu pomenu in se je zaradi tega v zvezi z večnim življenjem, torej nadnaravnim življenjem začela zdeti nepriljučna; le prim. k temu klasično frazo v Stiškem rokopisu: ynw my ratfi pō zym fywoty ta veytfchny leb(e)n daty (Očit. izp. 55—56). Jasno, da se je moral tuji leb(e)n že poprej udomačiti, recimo po pridigah in krščanskem nauku, preden je mogel izpodriniti stari život tudi iz veroizpovedi.

Da pa netočnega prevoda ne smemo pričakovati od tistega, ki je prevel prvo predlogo »vere« Celovškega rokopisa, to se nam pokaže kmalu, ko začnemo primerjati prevod z nemškimi predlogami in z latinskim izvornikom.

Na prvi pogled se zdi sicer, da je besedilo sestavljeno kar po nemški predlogi; tako je sodil tudi, kakor smo videli, G. Krek. Tako je n. pr. lat. besedilo »*mortuus et sepultus*« (sc. est) prevedeno takole: »*marttaw yno wu grab polofen*«. Besedno obliko *grab* imam, da to kar povem, za pisno pomoto poslednjega prepisovavca, ne za germanizem, za kar ga je označil G. Krek (RZDK, str. 11., Kres I, 183). Gre nam pa tu za prevod »*mortuus*« (sc. est) z besedo »*marttaw*«. Ta prevod je nastal pod dojmom najstarejših nemških prevodov vere: G *tôt enti picrapan*, Wk *toot endi bigraban*; šele Notker v svojem katehizmu pravi: *Unde bî imo* (sc. Pontio Pilato) *an crucem gistrâfter irstârb unde begrâben uuard*.¹

Lat. besedilo »*qui... passus*« (sc. est) sub Pontio Pilato« pa je prevedeno takole: »*Kyr ye... Martran pod poncio pylatuffem*«. Prevod besede »*passus*« z »*martran*« je zelo svoboden, če ne netočen, a imajo ga vsi najstarejši nemški prevodi vere; G *kimartrôt in kiuualtiu Pilates*, Wk *giuuûzzinôt bî pontisgen Pilate*, Wk (*Symbolum Athanasianum*) *gimarto-*

¹ Tako je tudi Cod. Vindob. 2749, fol. 8 b: »*gechreucigt gestorben und pegraben*« (Massmann, št. 15.), fol. 16 a: »*gecreutzigt erstarben und pegraben*«.

rôt; še Notkerjeva parafraza v katekizmu ni dosti točnejša: Kenôthaftot uuard pi Pontio Pilato.¹

A kljub prevodu *passus* : martran nam priča prav ta zglede tudi o tem, da naš prevajavec ni gledal samo na nemški vzorec, ampak tudi na latinski izvirnik. Saj je slovensko besedilo »pod poncio pilatuffem« točen in tudi zmiseln prevod lat. *sub Pontio Pilato*, dočim je to prevel G (če to ni napaka, kakor misli Krek in je zaradi drugih pogreškov prav verjetno) precej svobodno »in kiuualtiu Pilates«, izpustivši predimek »Pontij«, Wk in N pa prevajata dosti presvobodno bi *pontisgen Pilate*, oz. *Pontio Pilato*, t. j. za časa, zaradi, po P. P. Naš prevajavec se je torej tu ravnal po latinskem izvirniku, ne po nemškem vzorcu.

Prvi zglede (*mortuus* : tô : marttaw) pa nam je hkrati priča o visoki starosti našega besedila vere. Če je že Notker, ta vplivni učitelj vseh nemških benediktincev, če ne nemške duhovščine vobče, spoznal in odpravil napačni prevod »toot« za »mortuus est« in ga nadomestil s preteritom »irstarb«, moramo iz tega pač sklepati, da je moral slovenski prevod nastati vsaj že nekako za Notkerja, če ne že pred njegovo dobo, torej vsaj nekako o. l. 1000., rajši pa že poprej.

Naš prevajavec pa je bil tudi še povsem domač s prvotnim, pristno slovenskim izražanjem in njega nazornostjo, tako da mirno pomaknemo mejo za postanek prevoda v dobo, ki jo nam kažejo zgodovinski podatki, Karlovi zakoniti razglasi.

O tem priča več zgledov. Latinski izraz »*crucifixus*« (sc. est) je preveden v nemških obrazcih z izrazom »in cruce pislacan« (G, Wk); N ima svobodnejši prevod: »an crucem gestráfter irstarb«. Naš prevod nima ne rekla »na križ pripet«, kar bi dobesedno odgovarjalo latinskemu *crucifixus*, niti »na križ pribit«, kar bi se točno skladalo z nemškim besedilom, niti deležnika »križan«, kar bi točno odgovarjalo grškemu deležniku *σταυρωθέντα*. Pač pa ima prevajavec za čudo prav tisti izraz, iz katerega se je izpeljala naša beseda »razpelo«, in ki ga (mimo pogostejšega *propeti*) ima tudi stsl. prevod evangelijev: »na kriz raffpett«. (Prim. Cod. Marianus, Mt, 27, 44: razbojnika *raspeta sú njimû*; Cod. Zogr. Mt, 27,

¹ Podobno Notker B. Še Cod. Vind. 2749, fol. 16 a ima: »gemartert under poncio pylato«, fol. 8 b pa ima že: »Gelitten hat under poncio pylato« (Massmann, št. 15).

² Cod. Vindob. 2749, fol. 16 a in 8 b (Massmann, 15) ima že »gecreutzigt«, »gechreucigt«.

38: *tūgda raspēšę sū njimī* dva razbojnika; Euch. Syn. v confessio fidei: *raspētīi sūmrūtī podūjemī voljeja*... str. 67 a.) Ta izraz, ki se je ohranil še pri Alasiji, je v Schönlebnovih Ev. inu Lystuvih nadomeščen že z današnjim »križan«.

Živo nazoren je tudi prevod latinskega glagola »sepultus« (sc. est): *wu grab položen*. Stari nemški prevodi imajo dobesedni prevod »picrapan« (G, Wk, N). Ne enemu ni prišlo na misel, da »bigraban« tu ni pravilni izraz, kakor bi tudi stesl. v evangelijih večkrat rabljeni »pogreti, *pogrebenū*« tu ne bil na pravem mestu. Saj Kristusovega telesa niso zagrebli v zemljo, ampak déli v grob, ki je bil v skaló vsekan. Evangelisti zato soglasno govore, da je Jožef iz Arimateje z drugimi vred Kristusovo telo »posuit in monumento« Mt, 27, 60, Mk, 15, 46, Lk, 23, 53; »Ibi ergo... quia iuxta erat monumentum, posuerunt Iesum« Io, 19, 42. Zajemljivo je, da ima stesl. prevod sv. pisma tu zopet prav tisti prevod kakor naša »vera«: »*položī... vū... grobč*« Mt, Lk, »*vūložī vū grobū*« Mk, tu že... jako blizū bēaše grobū... *položīste isa*« Io. Naš prevajavec je izbral ta nedvomno odlični prevod čisto samostojno, misleč samo na resnični dogodek, kako se je izvršil po poročilih vseh štirih evangelistov. Zajemljivo, da rabi stesl. prevod nikejsko-cari-grajske veroizpovedi na tem mestu preprosto izraz »i pogreben'na« (V. Jagić, Psalterium Bononiense, 1907, 849). To dejstvo in skladnost izrazov v naši veri in stesl. prevodu sv. pisma govore toliko za samostojno razsodnost, kolikor za pristno narodno izražanje našega prevajavca.

Še važnejši za označitev prvotnega besedila slovenske veroizpovedi pa je slovenski prevod za latinski izraz »*inde venturus est iudicare vivos et mortuos*«. Stara nemščina še nič kaj ne ljubi sestavljenega prihodnjega časa; če ga pa že rabi, ga tvori najrajši z glagolom sculan: sollen, redkeje z wellen: wollen. Za prevod tega mesta imajo stvn. inačice »vere« ali pridevnik kumftig (tako G, N, Wk v Symb. Athanasianum,¹ enako tudi »confessio fidei« v II. benediktburški in münchenski očitni izpovedi)² ali pa deležnik sed. č. (quemendi, Wk). Naš rokopis ima pa pravi staroslovenski sestavljeni prihodnji čas s pomočnikom *imeti*: »*od tody iyma priti*

¹ Gl. Braune⁹, št. 9. d, str. 39. Denkm.³, I., št. 56., 208, Sprachdenkm. št. 7., str. 33., v. 104. Massmann, št. 17.

² Gl. Denkm.³, I., št. 94, 97., Sprachdenkm., 56, v. 42.; še linški rokopis iz 14. stl. ima chumftig. Benediktbeuerska izpoved in vera I. pa ima »daz er noch chomen scol ze demo iungesten tage« (Sprachdenkm. št. 53, v. 14—15., Denkm.³, I., št. 87.).

Jodyti fiwe ynomartwe.« To se sklada na eni strani glede tvorbe časa s stsl. prevodom evangelijev (Mt, 16, 27: *priti bo imatü snü člověčitsky vü slavě otca svojega sü angely stymi i togda vüzdastü komužüdo po dělomu svojimü*, Cod. Mar.), na drugi strani pa še točneje z odstavkom Klimentovega izpovednega reda v Euchologiju Sinajskem, str. 67 a, v. 26—67 b, v. 4.: i paky imatü priti sü nbse sąditi hotę žyvymü i mrtvymü i vüzdati komužüdo protivu dělomu iego. To mesto v Euchologiju in še nekatera sorodna so prišla, pravi Vondrák v svoji knjigi Studie z oboru cirkevneslovanského písennictví 1903, 31, iz »confessio fidei«, ki je tvorila del očitne izpovedi, nastale menda nekje na Bavarskem. A niti ena izmed nemških paralel, ki jih navaja Vondrak na o. m., v prvi polovici ni tako prepričevalna kakor naše mesto iz veroizpovedi celovškega rokopisa, tudi ne mesto iz Freis. spomenika III, 56—59 »igdafe pridef zodit Siuim i mrtuim comüdo pozuem dele«, ki ga primerja Vondrak ravno tam. To vzporedje je toliko bolj značilno, če vidimo, da ima na odgovarjajočem mestu nikejsko-carigrajska veroizpoved Sofijskega psalterja manj točno (»i paky gredąštaago sąditi žyvym i mrtvym«, Jagić, Psalterium Bononiense, 849). Slovensko besedilo »confessio fidei« v očitni izpovedi pa je moralo vplivati ne le na Klimentov izpovedni red, ampak — ne naravnost kot predloga, ampak kot nekako že v ušesih zveneče znano besedilo — tudi na oblikovanje prevoda celotnega novega zakona, ki ga je dovršil na osnovi bratovega evangelistarja sv. Metodij. Zgoraj navedeno mesto (Mt, 16, 27) se namreč ne nahaja v evangelistaru in se je prevelo torej šele, ko se je prirejal celotni prevod tetraevangelija.

Ako pa naj bi bila vplivala slovenska »confessio fidei« že na oblikovanje evangelijskega prevoda in na sestavo Klimentovega izpovednega reda, je morala biti znana v Panoniji vsaj že v letih 867.—874., ker pozneje je bila Metodiju in njegovim učencem Panonija zaprta. Slovensko besedilo apostolske veroizpovedi pa je moralo biti še dosti starejše, da je moglo kot znano besedilo vplivati tudi na sestavo »confessio fidei« očitne izpovedi. To bi ga postavilo vsaj v prvo polovico, verjetneje pa na začetek 9. ali na konec 8. stoletja, torej v bližnji čas po Karlovem znanem ukazu.

Naj pokažem še na eno vzporedje med našo veroizpovedjo in »confessio fidei« v Euchologiju Sinajskem. Staronemška veroizpoved v Wk prevaja lat. besedilo »*descendit ad inferos, tertia die resurrexit a mortuis, ascendit ad coelos, sedet ad dexteram Dei Patris omnipotentis*« takole: »Nidhar steig zi helliu, in thritten dage *arstua(n)t* fona tootēm, üf steig ci himilom, **gisaa**z ci cesuün gotes fateres almahtiges«. Naš

rokopis ima: dolu *yide* kchpaklu na trettyi dan gori *wlta* od martwech — Goroi *yiede* wnebeffa *leydi* kchdeffnuttczy boga otfiche wfemogotfchiga«. Že Krek je k temu mestu opomnil, da imajo tu aorist ali preterit vsi stari slovanski in nemški obrazci vere (RZDK, 13, Kres, I, 185), opozoril pa tudi na obliko *leydi*, ki se fonetski ne sklada z rodilniki na -iga, s pisavo diwittcze, in pravi o tem na svoj nekoliko nejasni način: Iz tega ... vidimo, da pisec rokopisa, iz katerega je celovski prepisan, ni čutil tega pravila (t. j. da je nenaglašen ali kratko naglašen $\acute{e} = i$ in le dolgo naglašen ej), kajti smel bi bil pisati rejši ali grejhov, pa ne sejdi kakor je pisal, razen ako bi bil veleznik ... , kar pa tukaj ni. RZDK, 7, Kres, I, 179, Krek ni pomislil, da je tu še ena možnost, namreč da bi »sejdi« tu ne bil sedanjik, ampak aorist, le nekoliko po prepisovavcu izkvarjen. Neko podobno izkvaro poznamo že pri Trubarju. Ta se v svojem Cat. s dveima islagama (1575) srdi na različne katoliške »malikovske« pesmi in navaja v kitici božične pesmi tudi te-le dve vrstici: »Kir Maria Boga rody ... vpreprofte pleine pouye ...«. Že rima sama nam pove, da gre tu za dva aorista in da naj bi se drugi glasil »povi«. Prim. Slov. čit. za v. r., II, 28, 280. Prav isto, mislim, se je zgodilo tudi tu: namesto »sejdi« naj bi se glasila besedna oblika »sejde« in glasoslovje bi bilo rešeno. Glas ej za \acute{e} je možen tudi v gorenjščini: o tem priča razen Skalarja tudi še rano umrli mladi Fr. Pečar, ki piše v opomnjah »Fonetične posebnosti v jeziku Kolomonovega Žegna« na platnicah Doma in sveta, 1895, št. 3, (zad. platn., spr. str.) »Dolžani na Gorenjskem govore lejp, cvejt, svejt ...«. Tako bi bil dokazan ej za e prav za bližino kraja, kjer se je Cel. rokopis nekda j hranil. Velika verjetnost naše domneve je razvidna tudi iz tega, da ima tudi zgoraj navedena stvn. inačica »vere« (Wk), ena najstarejših nemških, na tem mestu preterit »gisaaaz«. Druge stvn. inačice resda imajo tu sedanjik »sizit«, tako G, Wk v Symb. Athan., N. Ta preterit pa vendarle ni osamel; ker ima na tem mestu aorist vprav tolikokrat že omenjena »confessio fidei« Klimentovega izpovednega reda v Evhologiju sinajskem: (*sūmrūtī podūjemī voljeja*) *vškrūse tretēj denī i vūšedū na nbsa sēde o desnaja oca (i paky imatū priti ...)*. Opozoriti treba, da se po tej popravi sklada tudi predlog »k« z vsem izrazom »sede k desni« = na desno; s sedanjikom pa bi bil ta predlog nespretno posnet po lat.-nemškem ad : zi.¹ A tega slepega posnemanja drugod ne vidimo. Tako n. pr. tudi »kchpaklu« ni kar slepo posnet po lat. ad inferos ali nem. zi helliu, ker

¹ Al. da Sumerips ima tu: *fedī* na *deffniffū*; ali je to zgolj pisna hiba ali ostanek starega »sede na desnico«?

slovenski »k« znači ne toliko samo smer gibanja, ampak bližino; v predlogu se čuti, da je hotel prireditelj izraziti dejstvo, da Izveličar ni šel v pravi pekel, ampak v predpekel. To so poznejši rodovi čutili in so izraz k peklu izpremenili »pred pekel« (Alasia da Sommaripa), česar v lat. besedilu ni. Za lat. *ad coelos* (Wk *ci himilom*, N *Ze himile*, G *in himil*) ima naš rokopis *wnebeffa*.

Tudi to vzporedje veže prvopis našega besedila »vere« z najstarejšimi nemškimi inačicami, najstarejše prepise našega besedila pa s slovenskimi predlogami stsl. pisateljev.

Ob vsem tem mislim, da ni preveč predrzna domneva, da germanizmi, ki jih beremo v ohranjenem nam besedilu, ne izvirajo od prvega prireditelja, ampak od poznejšega prepisovavca. Med te germanizme poznejšega izvora štejem pred vsem tiste okorne prislove *dolu*, *gori* pri glagolskih aoristih *ide* in *vsta*, in to vkljub Wk-u. V najstarejši nemški inačici, G, namreč teh prislovov še ni: »*stehic* in *wizzi*, in *drittin* take *erstoot* fona totem, *stehic* in *himil*.« Zdi se mi, da je glede teh prislovov, ki jih nima, ohranil celo mlajši Alasijev obrazec starejše lice od Celovškega rokopisa: »*Pred* *pacou* *ie fou*, na *trechi* *dan* *ie of imerti* *vítau*. *Stopeu* *ie* *na* *nebeffic*...«.¹

Enako smatram za mlajši »popravek« tudi izposojenko »*martran*«, saj poznajo Freisinški spomeniki še pravo slovensko besedo »močeniik« (I, 5, III, 16), ne glede na to, da bi bila za latinski *passus* (in za stvn. *giuuizzinôt* Wk, *kenôthaftot* N) boljša beseda »*stradati*« trpeti, ki jo Freis. spomeniki tudi še poznajo (Itradacho II, 98) kakor tudi nje sorodnico *strast* — trpljenje (II, 12, 108). Še dosti mlajši je osebni zaimek pri glagolu *verovati* — »*Yast* *veruju*« m. samega »*veruju*«. Še stvn. inačice pišejo to glagolsko obliko brez osebnega zaimka »*ih*«: G *Ki-laubu*, Wk *Gilaubiu*, Wk *Symb. Athan. gilauba*, N *Killoubu*.² Najmlajša izmed vseh tujk pa utegne biti že prej omenjeni *leben*.

Eno tujo glagolsko konstrukcijo, posneto iz nemškega, pa je zakrivil le toliko kot gotovo prvi prireditelj slovenskega obrazca »*vere*« (vsekako pa je zelo star), to je konstrukcija »*kyr* *je* *poczett*... *royen*... *polofen*«. Že beseda *počet* sama je stara. Razen tega je ta pasiv točno posnet po nemški pasivni obliki: G »*der* *inphangan* (Wk *-er*) *ist*« s pomenom grškega perfekta s sedl. pomenom, ki tu ni upravičen. Stsl.

¹ »*Gori* *ftopil* *vta* *Nebeffa*« ima tudi Trubar v *Cat.* s dveima *islagama*. *Gl. Arch.* f. sl. Ph., XXIV, 162.

² Poznejši nemški obrazci imajo seveda »*Ich* *gelaub*« (*Cod. Vind.* 2749, fol. 8 b, 16 a, *Massmann*, št. 15). Tudi že *Notker B* piše: »*Ich* *gloube*« (*Denkm.*³, I. št. 79 B).

prevod ima tu aorist „*zāčētū sē*“ (Evh. Sin., str. 67 a, enako Cod. Mar. Zogn. Lk, 2, 21) in le pripovedni čas, aorist ali preterit, odgovarja tu lat. historičnemu perfektu in grškemu participu aor. pas. Zato beremo tudi že pri odličnem staronemškem stilistu Notkerju pasivni preterit, t. j. preterit pom. glagola *werden* + part. perf. glavnega glagola: »Der... inphangen uuar.« Ker poznejše inačice redoma slede Notkerju, je mogla priti ta nova pasivna oblika v naše besedilo le do c. l. 1000.¹ Pozneje bi se bila ta pasivna zveza sprejela pač z aoristom, oz. preteklim časom pomožnega glagola. Tudi to je znak starosti našega besedila.

Oglejmo si še, v kakšnem razmerju je tekstno izročilo CR do drugih najstarejših inačic apostolske vere v slovenskem jeziku, pred vsem do Trubarjeve in do Alasijeve.

Trubarjevega besedila žal ne morem primerjati po najstarejšem besedilu v katehizmu iz l. 1550., ampak le po Bernekerjevi objavi Ta celega Catehisma iz l. 1567. z inačicami iz Catehisma s dveima islagama iz l. 1575. v AfsPh., 24, 1902, 161—162. Alasijev tekst je obče pristopen po Oblakovi objavi v LMS, 1891, 99. Kjer bo treba, se bom oziral tudi na cerkveno besedilo v Evangelijih inu Lystuvih iz l. 1672. (Schönlebnovih).

Predvsem je tu nekaj mest, v katerih je T ohranil (starejši) latinski besedni red in z njim vred nekoliko tudi A, dočim ima CR obratnega, mlajšega: **CR** *nega lynn (-u) edyniga naliiga golpodi*, **T, A** Synu (**A** finca) *nega diniga (A ie-)*, **G**oipudi nashiga; tako tudi **Sch.** **CR, A** *royen ys (A od) diwittze marie*, **T** royen is Marie Diuice; **Sch.** se strinja tu s **T.** in Trubarjev-Schönlebov besedni red je v vseh treh primerih obveljal do danes. — Trubar je ohranil v skladu s CR več starih

¹ Tako se glasi to mesto v »confessio fidei« I. wessobrunnske izpovedi: »ih glouba daz der gotes sun inphangen uuar tione dem heiligen keisti« (Sprachd., št. 28., str. 135, v. 22—24., Denkm.³, I, 90.), v monakovski (južnonemški) veri in izpovedi: daz er enphangen ward uone dem heiligen geiste« (Sprachdenkm., št. 56, v. 26, Denkm.³, I, št. 97.), enako v »confessio fidei« alemanske (Sprachd., št. 57, v. 8., Denkm.³, I, 93.), II. wessobrunnske (Sprachd., št. 59., v. 3., Denkm.³, I, št. 95.), III. benedikto-beuerske (Sprachd., št. 70., v. 6—7., Denkm.³, št. 96.), severonemške (niederdeutsch, Sprachd., št. 61., v. 7., Denkm.³, II, 98. Massmann, št. 13); podobno v »veri« bamberške izpovedi: »Vnde glóubo daz diu sîn gotelicha natura geinsamot wart der menischlichun in der magidlichun wámba... So gloub ich daz des gótes sunes suánger wart diu sîn kiuskista muoter magit ewiga sancta Maria« (Sprachd., št. 28. B, str. 136, v. 35—38, str. 137, v. 1—4, Denkm.³, I, št. 91.). Cod. Vind. 2649, fol. 8 b in 16 a pa ima še stari »enfangen ist« (Massmann, št. 15.), dasi je iz 15. stl.

oblik, ki so pri A večinoma pomlajene: **(CR) T veruio, A** veriem; **(CR) T Synu, A** finca; **(CR) T (A) Golpudi; (CR) T Kir ie pozhet** (A ipochiet). — Trubar pa ima napram CR tudi mnogo mlajših besednih in besedotvornih oblik: CR *othfcho wšemogolchiga, T (A) Ozheta* Vsigamogozhiga; **CR Dolu yide kchpaklu na trettyi dan gori witađ od martwech, Gory yiede wnebeffa, T** Doli shal htim Peklom. Na tretty dan ie goriustal (C. s 2 isl. gori vřtal) od tih Mertuih. Gori shal (C. 2 isi. ipopil) vta Nebeffa, **A** Pred pacou ie fou, na trechi dan ie od fmerti vřtau. Stopeu ie na nebeffic (pisna hiba za -a); **Sch** Doli je shěll h'peklom (Trubar!), na tretty dan ipet gori vřtal od męrtviih, Gori je shěll v'Nebeffa. — **CR od tody iyma priti, T** od vnot on ipet yde (C 2 isl. od vnot pryde), **A (Sch)** Od tud (Sch Vřmod) ima prit (**Sch -i**). — **CR obtfchyno fwettkow** (t. j. *fwetikow*), **T** ta gmaina tih Suetnikou, **A** Gmaino fueche-nicou(!); — **CR wřtanye ziwota, T** Vřtanena tiga Meffa, **A** vřtagnie tiga telefa. — **T** je popravil nekatere stare prevodne hibe, pa tudi lepe prevode, ĉe so se mu zdeli premalo natanĉni: pri **A** so ostale ali pa so se drugaĉe popravile; **Sch** sledi nekaj Trubarju, nekaj pa stari tradiciji: **CR Martran pod poncio pylatufem, A.** Martran ie pod Pontion Pilatufon, **T** Terpil pod Ponciom (C 2 isl. -t-) Pilatom; **CR na kriz raspett, A** ..ie... **T (Sch)** Cryshan; **CR marttaw yno wu grab polořen, A** (scrifa ie inet) merteu ie u grob položen, **T** vmerl inu pocopan, **Sch** Vmerl, v'grob poloshen. — Nove, osamljene hibe Trubarjeve so: **T** lidy na Defnici Boshı fuiga Ozheta... **A** fedi na defnifu Boga Ochiet... **Sch** sedy na Defnici Boga Ozetha(!)... **CR** Yařt ueruyō wu... Swetiga kar fchanřtvu obtfchyno fwettkow... **T** Ieřt ueruiō v... Ena fueta Kerřzhanska Cer-kou, ta (C. 2 isl.: -) gmaina tih Suetnikou... **A** Veriem u... iuetu Kerřtianřco Cirquu, Gmaino fuechienicou..., **Sch** Ieřt verujem v'... Eno řveto Chatolihko Cerkou... Razvidno ie tudi, da so řtevilni spolniki zgolj posebnost Trubarjeva, ki pa se je po njem pozneje moĉno razřirila.

Vse te variante nam kaŹejo, da moremo tu govoriti le o razvoju enega in istega besedila, da tu ne gre za veĉ prevodov istega tujega besedila. Vidimo tudi, da je nekatere tekstne poprave izvrřil Trubar sam in da je izmed njih nekatere pri-drŹalo katoliřko besedilo v Ev. inu Lystuvih iz l. 1672., neka-tere pa do danes, n. pr. »vřtaiene (tiga) Meffa« (C. 2 isl.). Lepi prevod prvega prevoditelja iz 8./9. stoletja »sepultus: v grob polořen« pa je pretrajal vseh 1100 in ře nekaj let, odkar smo se Slovenci pokrstili pa do danes, vsaj pri katoliĉanih — kajti Trubar je poskusil, brez uspeha, prekiniti izroĉilo s prevodom, ki ga je na slepo prevzel od Nemcev, »begraben : pokopan«.

Zgoraj navedene inaĉice se prepletajo, ne da bi mogli iz njih ugotoviti, kakor pri oĉenařu in zdravimariji po dve neko-

liko ločeni smeri tekstnega izročila. Edina tehtna razlika, ki bi mogla kazati na tako relativno samosvojost besedila v obeh velikih cerkvenih območjih na slovenski zemlji, bi bila v prvi polovici 9. člena »vere«, ki pa je v CR izkvarjena. Če se je glasila ta polovica tako, kakor sem v uvodu domneval (»sveto katoliško krščanstvo« napram **T** in **A** »sveto krščansko Cerkev«), tedaj sloni ta razlika na raznih poznejših nemških predlogah, po katerih se je prvotni skupni in enotni tekst v obeh cerkvenih območjih različno prenovil (nekako v 11.—12. stoletju). **Sch** se je vrnil zopet k prvotnemu lat. besedilu (a s Trubarjevim spolnikom): »Eno fvento Chatolifhko Cerkou«.

Stojimo pred vprašanjem, kako se je mogla »vera« razširiti po vsem Slovenskem v tako bistveno enotni obliki in kako se je mogla ohraniti v celoti tako malo izpremenjena od o. l. 800. pa do Trubarja in do Alasije. Bistvena enotnost besedila govori z vso jasnostjo za enotno počelo, torej za enega prvega prevoditelja, in prav tako odločno za širjenje po pismu, ne po sami ustni tradiciji. Ustna tradicija je prihajala pri »veri« že zato manj do veljave, ker »vera« nikoli ni bila tako poljudna molitev kakor Gospodova molitev in zdravamarija. Zato je bila mnogo bolj potrebna zapisovanja, zlasti za duhovnike, ki niso bili dovolj veščji slovenščine, in to so bili pogosto župniki na večjih župnijah, ker so bili pogosto plemiškega ali meščanskega rodu ali celo tujci, Nemci in Italijani.

Da se je »vera« mnogokrat prepisovala, nam izpričuje tudi ohranjeno besedilo CR samo. Cela vrsta sprememb je namreč popolnoma jasno pismenskega izvora, ker niso osnovane na narodni govorici, tako tisti *gori* in *doli* v zvezi z glagoli, *život* in *leben*, da ne govorim o nedvomnih potvorbah besedila, nastalih vprav po slabih prepisovavcih. Tega vsega ni mogel storiti en sam grešnik.

Pri tem je vsekako tudi pažnje vredno, da je bilo po večini ustno izročilo, ki smo ga videli pri zdravimariji, vobče, vsaj glede besedja, dosti zvestejše ko pa po večini pisno izročilo pri veroizpovedi in nedvomno mešano izročilo pri očenašu.

*

H koncu še vprašanje, zakaj se nam od množice prepisov očenaša in vere, ki so se morali nujno napraviti v raznih krajih in časih, zakaj se ni ohranilo od njih tako rekoč nič? Odgovor nam da do kulturne razmere v slovenskih krajih v srednjem veku.

Pred vsem na strnjenih slovenskih tleh nismo dobili do 12. stoletja nikakega duhovnega središča, nikakega samostana. Zato se Karlova določila glede ureditve samostanskih šol na slovenskih tleh do tistega časa sploh niso mogla izvajati. In tako tudi slovenski jezik ni mogel postati vsaj posrednik za

učenje latinskih učnih tekstov in latinskega jezika, kar bi bilo nujno, če bi bili tedaj imeli na Slovenskem kaj samostanov in samostanskih šol. Tudi pri Nemcih, ki so imeli dosti takih duhovnih središč, so se ohranili jezikovni spomeniki iz prvih časov izključno le v samostanih.

Ker pa je do 12. stoletja že močno napredovalo nemško naseljevanje in se je prepojila dežela z nemškim plemstvom in meščanstvom, ker se je bila ves ta čas slovenska duhovščina sama vzgojevala v tujih šolah, z večino nemških ali romanskih gojencev in so bili torej tudi vzgojitelji že po tuje vzgojeni, ker so nadalje tudi nove samostanske šole obiskovali večidel bolj imoviti nemški in ponemčeni meščanski in plemiški otroci, je bilo jasno, da tudi te nove šole slovenščini niso mogle prinesiti nikake boljše skrbi.

Tudi politična zgodovina ni mogla zbuditi v Slovencih nikake, še tako skromne narodne in državne misli, iz katere bi bili mogli vzrasti začetki narodne kulture in narodne književnosti. Bili smo pač narod brez plemstva, brez višje duhovščine in brez meščanstva, t. j. narod brez političnega in duhovnega vodstva in narod brez bogastva. Veseli smemo biti, da je kmet z nižjo duhovščino s svojim moralnim in fizičnim zdravjem in s svojo mirno vztrajnostjo ohranil in v bistvu utrdil strnjeno narodno ozemlje, ki nam je ostalo. Kajti s tem svojim zdravjem je omogočil, da se je razcvela tudi naša narodna kultura, ko je prišel čas.

Ob teh razmerah se ne smemo čuditi, da nihče ni slutil, da bi mogla imeti pisana slovenska beseda sploh kako vrednost, razen za praktično potrebo. Zapisalo se je, kar je bilo potrebno, in ko je potreba minila, se je to, kar je bilo brez koristi, pač vrglo proč. Najlepši zgled za to nam je vprav naš CR. Tvoril je, kakor kaže oblika pergamentnega lista in monumentalna pisava, del večjega rokopisa, menda kakega misala ali česa podobnega. Ko ga tam, kjer so ga napisali, niso več rabili, menda, ker so vsi tamošnji duhovniki znali molitve na pamet, so list iztrgali in zapisovali na obratno stran razne prigodnostne zapiske in velika sreča je, da se je list ohranil do l. 1881., da so ga mogli tedaj prvič objaviti.

A kljub vsemu temu pismenskemu siromaštvu dôbe vendar ne smemo slepi iti mimo tega, kar je ta dôba vendar le imela, nepretrgano pismensko-ustno tradicijo od najstarejše dobe slovenske zgodovine in pismenstva do dobe tiska in tudi rahlo medsebojno vez duhovščine vsaj glede na najnujnejših praktičnih potreb duhovnega pastirstva, tudi glede na molitevne obrazce, način katehiziranja in pridiganja.

II. So li Freisinški spomeniki osamljen slučaj?

Prof. Fr. Kidrič ugotavlja v svoji Zgodovini slovenskega slovstva od začetkov do marčne revolucije, 1929., da so Freisinški spomeniki, ki sta jih »napisala okoli 1000 dva duhovnika v latinski homilarično-liturgični rokopis freisinškega škofa«, »za stoletja osamljen slučaj, ki niso ustvarili navade« (str. 9.).

Pokazati hočem na nekatera dejstva, ki dokazujejo, da ta »ugotovitev« prof. Kidriča premalo upošteva, kaj je slavistična veda že doslej spoznala o Freisinških spomenikih: gre namreč za nekatera dejstva, v katere se prof. Kidrič ni dovolj poglobil.

Gre najprej zopet za prepisne napake v freisinških spomenikih, ki dokazujejo, da to niso prvopisi, ampak prepisi, da potemtakem že samo po sebi ne morejo biti »osamljen slučaj«. Pomote hočem našteti in razložiti po Vondrákovi knjigi Studie z oboru církeveslovanského písemnictví, v Praze, 1903.

1. FS, I, 2—3 se glasi: ... otze bofe. tebe izpovuede. vuez moi greh. Í zuetemu creztu. Í zuetei marii. Í zuetemu michaelu. luuizem criľatcem bofiem. I zuetemu petru. I územ zelom bofiem ...

Tu vidimo, da je izraz »zuetemu creztu«, t. j. Kristusu, napačen in odveč; nikak cerkven izpovedni obrazec poleg Boga ne imenuje posebe še Kristusa, ki mu razen tega tudi ne gre pridevek »sveti«, saj je Kristus *Bog* in ne svetnik. Vidimo nadalje, da manjka v obrazcu na svojem mestu za »criľatcem bofiem« in pred svetim Petrom imena svetega Janeza Krstnika. Prim. II. wessobrunnsko izpoved: unte bigihi dem almahtigin got, mīner froun sancte Mariun, mīme hēren sancte Michēl unte allin gotes engilin, mīme herren sancte Jōhannes unte allin gotes wissagin... Podobno III. benediktbeuerska: ... sancto Michahéle ... sancto Jōhanne dem gotis toufāre ... i. dr. Že Dobrovský je čutil, da je treba prevesti zuetemu creztu s sancto Johanni Baptistae, ker stoji tako v confiteorju. Tudi v našem spomeniku je stalo torej prvotno na svojem mestu »svetemu ioanu krstitelju«. Napako je treba razložiti tako, da je najprej kak prepisovavec iz celotne fraze izpustil ime »ioanu«, drug prepisovavec pa je napačno čital besedo »krstitelju«, oz. nje kratico, recimo krstu, ter razumel »Kristu«. Zato pa je to ime prenesel potem na prvo mesto tik za besedo, namenjene »Bogu«. Gl. Vondrák, n. d., 66, Grafenauer, Slov. čit. za v. r., II, 275.

2. I, 12.—13.: pot den pongefe bih nazi zvuet. vúuraken. — »vúuraken«, kar bi se moralo čitati vračen, oz. vračjen, je očitna hiba za »vrod'jen«: vrojen. Gl. n. m.

3. I, 13—17. (Efe iezem ztuoril' zla. pot den) ... *Efe pomngu. ili ne pomngu. Ili vúolu. ili ne vúolu Ili vúede. ili ne vúede. Ili*

úne praudnei rote. ili úlfi. Ili tatbe. ili zavuízti. ili ý uzmazi ili vzínítue. ili efe mizetomu. chotelo. emufe mibi. ne doztalo. choteti. Ili vpoglagolani. *ili zpé. ili nezpé.* Ili efe iezem. ne zpazal. nedela... Jasno, da stoje besede »ili zpé ili nezpé« na napačnem mestu sredi med naštevanjem grehov, dočim spadajo takoj za »ili vúede ili ne vúede«, kakor kažejo sorodni nemški in stesl. obrazci: ... dero ich gihukko odo nj gihukko, de ich uuizzunta teta odo unuizzunta, nôtac odo unnôtac, *slá-phanto odo uuachanto*... (Bavarska izpoved, svetoemmeramska molitev.) Enako tudi stesl. svetoemmeramska molitev v Evh. Sir., list 72 a, a tudi na str. 68 a. Gl. Vondrák, n. d., 52—53. Slov. čit., n. m.

4. II., 23—24. Eferoti Choiife lh nepazem m. »roti kojihže ne pasem« je nastalo zaradi naglega pisanja.

5. II., 89—96.: Naf gozbod *zueticruz* ifegeit bali telez nalfih izpafitel dufnalfih ton bôzzledine balouvanige posledge pozítavv iucazalge im feze nam doftoi odgego zavuekati i gemuzeoteti. — To ne da pravega zmisla. Mesto se je moralo glasiti: »Naš gospod Jezus Kristus, iže jest balij teles naših i spasitelj duš naših, ten *sveti kryž* (zueti cruz) posledinje balovanje posleje postav(lj) i ukazal je, jimže se dostoji od jeho zavečati i jemu se ojeti.« Pisec (ali tisti, ki mu je narekoval) je m. »zueti cri[iti]is« bral in zapisal (narekoval) »zueti cruz« in potem ta izraz izpustil tam, kjer bi v resnici moral stati. Vendar pa je morala biti kaka zmeda že v predlogi, kajti pridevek »sveti« Kristusu ne gre, saj Kristus ni svetnik, ampak druga božja oseba, Bog sam. Prepisovavec je tako mislil odstraniti »ditografijo«, a je napravil pravo zmedo. Prim. glede poprave mesta za »zueti cruz« Vondrák, n. d. 65—66, kjer se citira še sorodno mesto iz Glag. Cloz., v katerem se imenuje »krstü« človekom »bali«, glede poprave »Criftus« pa Ramovš, Slavija, I, 36, in ČJKZ, VII, 164.

6. Ditografija, ki jo je hotel prepisovavec tu pō krivem popraviti, se pa res bere v II, 2—3 »tevuekigemube fiti« in še enkrat II, 6—7 »nuúvekigemubefiti«. Drugi izraz je nepotreben.

Te prepisne hibe pričajo, da so Freis. spomeniki pisani po predlogah. Nekatere hibe so take, da so mogle nastati le pō večkratnem povrstnem prepisovanju predloge po predlogi.

Odkod so prišle te predloge na Koroško, kjer so se Freis. spomeniki po vsej verjetnosti prepisali?

Prof. Vondrák je iskal v Freisinških spomenikih najprej (Fris. památky, 1896, 18—20) čehizme, oz. slovacizme, češ., da so bili ti v njihovih stesl. predlogah, nastalih kje na Moravskem. Za dokaz je navajal tam besede kakor *obet* - dar, *dokoni* - do konca, *ton* - ta, *krilatec*, *izvoljenik*, izraze s predlogom vy- in skupino *dl* - l, čbliko *večne veselje* i. dr. V knjigi »Studie«, 1903, je prištel tem »slovacizmom« še *zavečati se od*

jego (II, 95), *Jaz se zaglagoljo zlodeju* (III, 1—2), *poglagolanji* (I, 17), *ponježe* v časovnem m. v vzročnem pomenu. — Vendar pa je dal v tej študiji »slovacizmom« povsem drug pomen kakor v izdaji »Fris. památkov«. Pravi namreč: Te čehizme je mogoče razložiti predvsem v tem zmislu, da nam kažejo na bližino češkega življa. V prvi vrsti je treba torej pomisliti na Panonijo; tam je bila znana skupina *dl*-1, tja sodi tudi izraz *vuzmazi* I, 15 oz. *Uuzmaztue* III, 36, ki na Češkem ali Slovaškem skoraj gotovo ni bil znan (n. d., 48. Prim. s tem danes ČZN, 1915, 11). To Vondrákovo mnenje moremo podpreti z različnimi vzhodnještajerskimi in prekmurskimi vzporednimi izrazi k njegovim tzv. slovacizmom: (iskoni - *dokoni*) vzhšt., prekm. *dokonati*, *dokonjati*; (krilatcem) *krilo*: perot; *zavečati se* (obljubiti), odreči se; *zareči se česa*: odreči se.

Iz vzhodnih narečij pa moremo naštetih še daljšo vrsto besed, ki jih zapadna slovenska narečja vsaj danes ne poznajo, a jih imata predvsem 2. in 3. freis. spomenik: II. *libo* - libo 81, Caf liboj; *modliti se* 36, 38, Vraz, C moliti se komu; *prja* 87, C, Miklošič prnja (prekm.); *bratrija* 14, 67, bratja (prekm.); III. *daže do* 40, dare, dar do (Szever, Red zveliczanzftva); *izbaviti* 70, (C); *kajati se* 46, 48 C; *lakomstvo* 45 Murko; *ljubmi* 32 C; *lepoča* 4 (slepilo) C.

Ta leksikalna stran naših spomenikov je v značilnem nasprotju z glasoslovjem. Dočim kaže glasoslovje na Koroško, kar je dokazal prof. Nahtigal (ČZN, 1915), kaže besedni zaklad v Panonijo, zlasti besedni zaklad 2. in 3. spomenika. V I. spomeniku razen konstrukcije »ježe *jesam* ne spasal nedela«¹ nisem našel ničesar, kar bi kazalo na Panonijo.

Prav v Panonijo pa nas vodijo še drugi znaki.

Že Vostokov je zapazil sorodnost 2. freis. spomenika s »Poučenijem na pamjat apostola ili mučenika«, ki se je izkazalo kot delo sv. Klimenta Bolgarskega, Metodijevega učenca. Prav tako so spoznali takoj po objavi Evh. Sinajskega, da je njegov izpovedni red v marsičem podoben Freis. spomenikom. Vondrák je v svoji knjigi »Studie« dokazal, da je II. Freisinški spomenik, t. j. njegova predloga, starejši od Klimentovega poučenja in da je Kliment to predlogo (prav za prav kako njeno sestro) uporabljal, ko je sestavljal svoje poučenje. Gl. Studie, 5—18. Nadalje je dokazal, da je tudi stesl. prireditelj sv. Svetoemmeramske molitve prirejena na osnovi teksta, ki je bil pisan v jeziku Freisinških spomenikov. Gl. n. d.,

¹ Zapadno in južnoslovanski bi se moralo glasiti to mesto: »ježe *něsm spasal neděla*« ali »ježe *ne spasal jesm neděla*«. Prim. stesl. *mñě nikoliže ne dalí jesi kozlčte, da sú drugy mojimi vžzveseliliú se biml* Lk, 15, 29, Mar. ali: *otrokovica něstíu umřila nū sūpitíú* Mk, 5, 39, Mar.

43—47. Pokazal je tudi na sorodnost obrazca zasebne izpovedi v Evh. Sin. 68 a s Freis. spomeniki. Gl. n. d. 31. (Vondrák je ob vsem tem mislil tudi na vpliv stosl. jezika na predloge Freis. spomenikov, a paralele niso prepričevalne. N. d. 49.)

Vondrák je pokazal tudi na individualne razlike v slogu I. in III. Freis. spomenika (n. d. 52. d.), h katerim bo treba pri računati še razlike, ki so regionalnega značaja.

Freisinški spomeniki po vsem tem niso nikak osamljen slučaj, glede postanka namreč, kvečemu glede ohranitve. Gledajo namreč nazaj na več kot stoletno zgodovino. Zakaj njega predloge segajo nazaj najmanj v drugo polovico 9. stoletja. Predloga drugega spomenika, ki je vplivala na Klimentovo poučenije, je morala biti v Panoniji znana vsaj že v l. 867.—874., kajti pozneje so bile vezi med Panonijo in Metodijevo škofijo po nemških svetnih in cerkvenih oblastnikih pretrgane. Z drugo homilijo pa je druga, mlajša očitna izpoved tako tesno zvezana, da ni treba misliti, da bi bil izpovedni obrazec mlajši od homilije. Skoraj gotovo je ravno nasprotno, da je ta obrazec starejši od homilije. Starejši obrazec očitne izpovedi (I. spom.) pa je nedvomno starejši od mlajšega obrazca (III. spom.) ter nas vodi tako bržkone že v prvo polovico 9. stoletja. Razen tega nam pa stosl. Evh. Sin. dokazuje, da so se različni spomeniki, ki so bili spisani v jeziku Freisinških spomenikov, še izgubili, tako dokumentarno gotovo prevod Svetoemeramske molitve in nedvomno tudi obrazec ali obrazci zasebne izpovedi (prim. s tem, kar smo videli pri zgodovini slovenske »vere«).

Mislím, da nam morejo Freisinški spomeniki povedati pač mnogo več iz zgodovine in življenja naših prednikov, če jih motrimo tako v zvezi, v kateri so nastali in živeli, kakor pa tedaj, če jih izločimo iz celotne jezikovne in književnozgodovinske zveze in lakonično ugotovimo, brez kakega dokaza, da tvorijo — po postanku starejši od Cirilovega in Metodijevega dela! — »osamljen slučaj, ki ni ustvaril navade«.

III. Očitna izpoved Stiškega rokopisa.

Univ. prof. dr. Fr. Ušeničnik je v Bogoslovnem vestniku, 1926, 293—296, v razpravi »Slovenska očitna izpoved v liturgiji«, dokazal, da je »vzorec, po katerem je stiški menih naredil slovenski prevod (očitne izpovedi v Stiškem rokopisu), nekoliko predelana, mestoma okrajšana, mestoma razširjena formula Honórija Avgustodunskega.¹ Loči se stiška očitna iz-

¹ V slovenskem tekstu objave naj se vstavi v. 21. na str. 295. (du/cho ogardyll Ty etc.), ki je po metérjevi pomoti izostala. Mesto nje stoji še enkrat 14. vrsta.

poved od Honorijeve formule zlasti po tem, da po stiški izpovedi verniki po vsaki vrsti grehov pčsebe obude kesanje, in obtožbo nove vrste grehov vedno iznova začenjajo z besedami: jaz se dolžen dam.« V opomnji (83) opozarja avtor na češko izpoved iz 13./14. stoletja, objavljeno v Glag. Cloz., pg. XLVII., ki ima prav to posebnost, in domneva, da se kaže tu v stiškem obrazcu »morda sled češkega vpliva« (BV, 1926, 293). Opazil pa je na drugi strani tudi, da je »stiški menih, ki je priredil slovenski tekst, nemški mislil,« in dostavil: »Ali pa je vzorec, po katerem je prevajal, bil latinski ali nemški, to bi mogli razsoditi jezikoslovci.« (BV, 1926, 296.)

Poskusiti hočem v naslednjih vrsticah pojasniti nekatere nejasnosti, ki so po Ušeničnikovi objavi še ostale, oz. kar je Ušeničnik v svoji objavi sam označil kot nerešeno.

Najprej besedica o »stiškem menihu«, ki da je »naredil slovenski prevod«, »priredil slovenski prevod« stiške očitne izpovedi. Sicer je dokazano, da je Stiški rokopis nastal v Stični, da je tudi ohranjeni obrazec očitne izpovedi v tem rokopisu zapisal kak stiški menih (Grafenauer, DS, 1916, 311), verjetno je nadalje, da je bilo tudi prvotno besedilo, prva predloga ohranjenega rokopisa, najbrže doma v stiškem samostanu, prav gotovo pa je, da pišec ohranjenega obrazca ni bil hkrati njega prevajavec ali prireditelj, ampak samo prepisavec. To dokazuje dejstvo, da se je pri prvem prepisovanju — predloga je morala biti slabo čitna in večkrat popravljena — tolikrat in tako hudo zmotil, da je ves prvi zapisek, še preden ga je dopisal, prečrtal s pripomnjo »Hoc est falsum verte folium« in začel pisati še enkrat; tudi pri drugem prepisovanju se je na istem mestu zopet zmotil, a je to pravočasno spoznal in zmoto popravil (Grafenauer, DS, 1916, 240—241). Prepisavec, ki je pisal o. l. 1440., je imel torej pred seboj predlogo, o kateri pa danes vemo le, da je bila in da je nastala vsekako prej ko pa prepis. Da je nastala v Stični, je možno in verjetno, a nič več.

Verjetno pa tudi ni, da bi se bil stiški zapisek očitne izpovedi, to je njega izvornik, priredil po kakki češki predlogi. Saj češki pisec, ki je okrog l. 1428. najbrže po sluhu (po spominu ni posebno verjetno) zapisal v Stiški rokopis dva slovenska molitvena obrazca, sam ni priredil nobenega slovenskega teksta, ki bi se nam bil ohranil. Tudi v vsem besedilu očitne izpovedi ni opaziti nikakega vpliva češkega jezika niti glede besednega zaklada (tak vpliv vidimo v Stiškem rokopisu samo v glosah obeh piscev) niti glede oblik in glasov (kakor ga vidimo v obeh zapiskih stárejšega pisca); ves češki vpliv v očitni izpovedi se omejuje na pravopis, ki je staročeški z nekaterimi ostanki nemškega

pravopisa (dufcho, 246 a, v. 9, 246 b, 10, falch, 246 a, v. 10. dvakrat, 246 b, 11 dvakrat, veytŕchny, 246 a, 20, odpufcho, 246 a, 23), ki so ostali, kakor se vidi, še v predlogi (nahajajo se namreč v obeh zapiskih na istem mestu) iz kakega še stárejšega zapiska.

Tudi za to, da si razložimo razlike med našim besedilom in Honorijevim obrazcem, nam ni hoditi na Češko, ampak na Nemško. Prav v vrsti staronemških izpovednih obrazcev moremo opazovati, kakó se je v njih polagoma razvijala tista razlika, ki se je zdela dr. Fr. Ušeničniku najbolj značilna in jo je našel tudi v češkem obrazcu Kopitarjevem (n. m.), stalni uvod («Ya ze dalfan dam») in sklep (začetek kratkega obrazca za kesanje: »Ty ga ye meny etc.«, »Tyga ye etc.«, »Tyga etc.«, »Ty etc.») za vsako skupino grehov.

Najprej, že zelo zgodaj, se je začel pojavljati v staronemških izpovednih obrazcih stalni uvod. Najstarejši obrazci grehe samo naštevajo, dasi so razporejeni po določenih skupinah, takó skupina *Altbayrische Beichte* z začetka 9. stl., *Altbayrisches* (Sanktemmeramer) Gebet [oboje B_1] z začetka 9. stl. *Jüngere Bayrische Beichte* B_2 , izgubl. izvornik iz 10./11. stl., Steinmeyer, *Die kleineren althochdeutschen Sprachdenkmäler*, Berlin, Weidmann, 1916, št. 41—43, in skupina *Fuldaer Beichte* F iz 10. stl., *Mainzer Beichte* M iz 10. stl., *Pfälzer Beichte* P iz 9./10. stl., *Sprachdenkmäler*, št. 48—50, ter bolj sama zase stoječa *Würzburger Beichte* W iz 10. stl., *Sprachd.*, št. 44). Le v W in B_2 se pojavljajo skromni začetki. W (iz 10. stl.) ponovi v sredi enkrat »ih iho óuh gote ioh di gotes scalche...« (*Sprachd.*, št. 44., v. 15.; jehan, gehan; povedati, izpovedati; joh; tudi, in; skalk: hlapec, služabnik); B_2 (iz 10./11. stl.) pa uvaja (po daljšem naštevanju grehov po zgledu B_1) zadnje tri kratke odstavke z reklom »Ih gihu dir, trohtin« (v. 18, 19, 21—22; vrste štejem po *Sprachdenkm.*). Sorodni si *Lörscher Beichte* L iz 9. stl. in *Sächsische Beichte* S iz 10. stl. (*Sprachd.*, št. 46, 45) imata za uvodom v vsakem odstavku »Ih giu« (št. 46, v. 5.), »Ih gihu« (št. 46, v. 8. interpolirano, 14, 15—16, 17, 20, 21, 24, 26, 27, 31, 33), »Ik iuhu« (št. 45, v. 8, 26, 39, 41—42), »Ik giuhu« (v. 14), »Ok iuhu ik« (v. 4, 12, 25), »Thes iuhu ik« (v. 18), »Thes giuhu ik« (v. 17). *Reichenauer Beichte* R iz 9./10. stl., s katero je v sorodu tudi Honorijev latinski obrazec (iz 12. stl.), pa ima za uvodom šestkrat »Ih gihu gode almahtdigen« (*Sprachd.*, št. 51, v. 8, 10—11, 14, 16, 18—19, 20—21), trikrat »Ih gihu gode« (v. 23, 26, 27), enkrat »Ih gihu« (v. 25). Glavno obliko R imajo tudi vse tri *Benediktbeuerske* izpovedi (*Benediktbeurer Glauben und*

Beichte Ben I—III, Ben I Sprachd., št. 53., Ben II, št. 52., Ben III, št. 58.), ki so nastale že iz (interpoliranega) prevoda H in so torej iz 12. stl. (Baeseke, Beichtformel v Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte, hrg. v. P. Merker u. W. Stammer, I., Berlin, 1925/1926, Walter de Gruyter & Co., str. 126); Ben I.: »Ih gihe demo alamachtigen gote unte allen sinen heiligen« (v. 28—29), »Ih gheizze demo alamachtigen gote« (v. 31); Ben II za uvodom: »Ih gie demo almahtigen gote« in glasoslovne inačice (v. 11, 16, 19, 21, 23—24, 30, 31—32, 34, 35—36). Druge poznejše »vere in izpovedi« ne prihajajo v poštev, ker je izpoved v njih okrnjena ali omejena na uvod in sklep (molitev s kesanjem) ali pa je seznamek grehov precej malobeseden (tako v Wessobrunner Glauben und Beichte II, Wess II, Sprachd., št. 59, ki je kakor Ben nastala po H).

Sporedno z uvodi za posamezne odstavke izpovedi se pojavljajo tudi stalni sklepi, najprej v tistih odstavkih, ki govore o opustitvenih grehih. Nekaj zgledov iz **B**₂: »Ih giho dir, trohtin, daz ih minemo lichnamin mera intliez *dan ih scolte*. Ih giho dir, trohtin, daz ih unmahtigero unti dero, de in charcharo unte in andren notin uuaron, nigiuuisota noh so nigehalf *so ih scolta unti so ih mahta*« (št. 43, v. 18—21): ... da sem svojemu telesu bolj stregel kakor bi smel... da bolnikov in takih, ki so bili v ječi in v drugih težavah, nisem obiskoval niti tako pomagal, kakor bi bil moral in kakor sem mogel). Podobne sklepe ima tudi **W** (danne ih scolta), **L** (so ih scolda), **S** (so [than] ik scolda), Vorauška, ki je sorodna z L in S (Vorauer Bruchstück einer Beichte, **V**, Sprachd., št. 47: so ih scolta). Enako tudi skupina FMP (**F**: so ih mit rehtu scolta, v. 10. in večkrat, themo ih mit rehtu scolta, v. 12; **M**: so ih solta, solda, **P**: so ih bi rehteme scolta, v. 9, 10, 10—11, 11—12, 12, 13, 13—14, 14, 16; thaz ih niscolta, v. 15, 15—16). **R** ima: sose got habet gibodan unde min sculd uuari, **B** en II: so ih uon rehte solt, **W** es II: so ich uon rehte solt, **B** en III: so ich solte. — To reklo pozna tudi **H** (sicut jure debui).

V skupini, ki je nastala po interpoliranem prevodu H, se je pojavilo za tem stalnim reklom tudi že nakazilo kesanja, in sicer v Monakovski veri in izpovedi (Münchener Glauben und Beichte, **M** ün, Sprachd., št. 56) in v **B** en II—III. V **M** ün, ki obsega samo precej obširen uvod in sklep brez pravega seznamka grehov, se zaključuje prvi del s stavkom: »herre, daz riuwet mich«; podobno tudi v isto skupino spadajoči Sangaller Glauben und Beichte **G** II in III (Sprachd., št. 55, str. 344, v. 4., št. 58, v. 19); **B** en II in III pa sklemeta vsak odstavek s stavkom: »Daz riuwet mih«.

Že uvodi in sklepi posameznih odstavkov stiške očitne izpovedi govore torej za to, da se je prvopis prevel in priredil po kakim nemški predlogi iz družine tistih izpovednih obrazcev, ki so nastali iz domnevanega skupnega interpoliranega prevoda Honorijevega obrazca. Govore pa za to tudi jezikovni razlogi, pred vsem uvodne besede vsega izpovednega obrazca, ki sledi odpovedi hudiču (... ynu ze yzpouem [B: yzpoueym] ynu dalfan dam naffymi gofpudi, str. 245 b, v. 2—3), pa tudi uvodi posameznih odstavkov (Ya ze dalfan dam).

Najprej si oglejmo besede »ya ze dalfan dam« same zase. Jasno je, da je fraza nemška. Vendar nas ta fraza v nemških obrazcih, ki smo si jih ogledali, ne sreča kot uvod posameznih odstavkov (razen v Wess II, kjer se glasi edini tak uvod ravno »Ich pin *schuldik* worden an spotte, an lahtter...«).¹ Zato pa srečamo v nekaterih drugih obrazcih iz nemške Honorijeve družine prav dobesedno odgovarjajoče besede, le da ne kot uvod za novu skupino grehov, ampak v zvezi z začetkom sklepne molitve s kesanjem. Tako v G II: »Daz riwet mi unt irgibi mi sculdigen demo almahtigen got...« (št. 55, str. 344, v. 4—5), G III: »daz ruiwit mich unde irgib mich schuldich unsirme herrin« (št. 58, v. 19), Ben III: »(der sunden...), der gib ich mich schuldich in dine gnade« (št. 60, v. 91—92); Ben I. pa ima te besede na koncu izpovednega uvoda: »sø irgib ich mich huito sculdigen...« (št. 53, v. 26 do 27).

Prav Ben I. pa tvori tudi prehod k stilni obliki (hèn dià dioin) glavnega uvoda stiške izpovedi »(ya) ze yzpoueym ynu dalfan dam«. Starejši in mlajši nemški obrazci (s H vred) rabijo namreč v glavnem uvodu izpovednega obrazca le po en sam izraz za izpovedanje: »dir uuirdu ih bigihtik« (B₁, ₂, F, P, R, Mün), »(ih) bigiho« (W, G II, Ben III), »ih gihu« (L, S, V, M, i. dr.); oba izraza stiškega spovednega obrazca pa ima, dasi nista kar po vrsti, Ben I.: »Ich gihe demo alemahtigen gote unte miner frouun *sanctę* Mariun... unte dir, ewart, aller miner sunteno, die ich ie gefrumete; suie ich sie gefrumete, wizzente oder unwizzente... so *irgib ich mich* huito *sculdigen* aller dero sunteno, die mennesco gefrumen mag in gedanchon, in worten, in werchen.« (Št. 53., v. 22—28.)

¹ Sprachdenkm., št. 69., v. 39. Podobne uvode gl. še v Bamberger Glauben und Beichte in Wess I.: Sprachdenkm., št. 28., str. 142., v. 24., str. 143., v. 21., str. 144., v. 22., str. 145, v. 29.; samo Wess I.: str. 146., v. 30.

V glavnem uvodu stiškega obrazca se tudi besedi »(dalfan dam) *naffymi gospudi*« ne skladata s H (confiteor Deo omnipotenti). Tudi nemški obrazci imajo razen najstarejših (B₁: Trohtin, dir unindu ih pigihtik, B₂: Trohtin got almah-tigo, dir uuirdo ih suntigo pigihtic) in W (Trohtine gote almah-tigen bigiho...) prevod latinskih liturgičnih besed »göte alamahtigen« (L), časih s tem ali onim dodatkom (n. pr. fater); nam že znani obrazec G III pa rabi iste besede kakor stiška izpoved, in sicer po prehodu od veroizpovedi k izpovedi (Den lon vurht ich sere, wand ich gesundot han mit gedanchin, mit wortin, mit werchin): »daz ruiwit mich unde irgib mich schuldich *unsirme herrin* unde sinin heiligin unde iu, brie-stir...«

Tudi od p o v e d i h u d e m u d u h u v začetku stiške izpovedi ne odgovarja točno H, vsaj glede povrstnosti izrazov (Ya ze ad pouem chudiczu ynu nega *deylam* ynu vly nega *hofarti*, H: Abrenuntio diabolo, et omnibus *pompis* eius et omnibus *operibus* eius). To je kratka obnova krstne obljube (S: N, abrenuntias Satanae? — P: Abrenuntio. — S: Et omnibus operibus eius? — P: Abrenuntio. — S: Et omnibus pompis eius? — P: Abrenuntio.); tvorila je že v 9. stoletju s kratko »confessio fidei« bistveni del očitne izpovedi. Nahaja se že v Freisinškem spomeniku III. Po tekstnih primerjavah nemških germanistov pa predstavljata slovenska izpovedna obrazca fresinška prehod od najstarejših nemških obrazcev (B₁, h katerima spada tudi slovensko-starocerkvenoslovenski prevod Starobavarske molitve, imenovane poprej Svetoemmeramska molitev) do B₂. Denkm., II.³, 436 sl. Baeseke, Reallex. d. d. Litg. I. 125. V poznejših »veroizpovedih in izpovedih«, ki slone skoraj vse na H, pa je ta odpoved hudiču ali uvod zdaj obširnejše »veroizpovedi« ali pa izpovedi same (kakor v stiškem obrazcu); glede povrstnosti izrazov nima to nikakega pomena.

Zajemljivo je, da s Freisinškim spomenikom III vred (Jazze zaglagolo zlodeiu. luzem iego *delom*. luzem iego *lepocam*) toliko kot vsi nemški obrazci sledijo vrstnemu redu krstnega obreda, ki ga je H preobrnil; n. pr. Alemannischer Glauben und Beichte, Sprachd., št. 57.: Ich widersaig dem tiufel unt allen sinen *werchen* unt allen sinen *gezierdin*; tako, ne glede na glasoslovne razlike, tudi G II, III, Ben III, Bamberger Glauben und Beichte iz 12. stl., B (Sprachd., št. 28 B) Wess I. iz 11. stl. (n. d., št. 28 W); Mün ima drugačno besedilo (Ich widersage deme tiufel minen lip unde mine sele, št. 56, v. 17.) in samo Wess II odgovarja H-ju (so widersagich dem tiuile unte allin sin *zierden* unde allin sin *werchen*, št. 59, v. 29—30). Prav ta izjema, ki pa se

strinja s H, je zelo važna, ker nam dokazuje, da sta bili med nemškimi (in tudi med latinskimi) inačicami glede tega stavka dve veji izročila, in da je sledil prireditelj izvornika stiške izpovedi tisti skupini, pri kateri H ni bil, pač pa večina pozno stn. izpovednih obrazcev.

Prav v isto smer nas vodi tudi primerjanje tistih mest stiške izpovedi, ki jih ali v H ni ali pa so v stiškem obrazcu bistveno obširnejša. Pred vsem je to odstavek o postu. Zakaj tega odstavka v H ni, je težko razložiti, saj se nahaja že v najstarejši tradiciji nemških izpovednih obrazcev, iz katere je izšel, kakor je dokazal Baeseke, tudi H,¹ nahaja se tudi že v slov. Freis. I. (ni mega pozta, v. 19—20), in v L (noch thero gibennidero fastono inti thero crucithrahto so nierfulta noh nihialt so ih scolda, št. 46, v. 30—31). Stiški obrazec se sklada, kakor se zdi, najbolj z Ben III:

St., DS, 1916, 315, str. 245 b,
23—25.

Ta fwety poft Swete quatri
drugne poftne dny

moyo pokuro

neyffam taku czyftu dopernef-
fel kakur famga dalfan

Ty ga

Ben III, Sprachd., št. 60, v.
62—65.

die hieligen dieteuaste, .III.
tempora unde andere uasteta-
ge oder die mir vur mine
sunte *ze buozze* beuolhen
wurden, die han ich so nicht
geuastet noch so geêrt, so
ich solte: daz riwet mich.

Sorodni Wess II ima za to po zmislu enako, a stilno drugače: Die heiligen dietfastun unte andir uastun, *die mir ge-sezzit sint*, die nbhielt ich nie, so ich uon rehte solt (št. 59, v. 42—44).

Prav izraz »*moyo pokuro*«, ki za zapovedani post ni prav na mestu, govori za to, da je mesto v **St** nekoliko

¹ Po Baesekejevih raziskovanjih izhajajo vsi staronemški izpovedni obrazci, ki se združujejo v štiri glavne skupine (*LVS, *B_{1,2} K [K. sta freisinška spomenika I, III], *FMP, *RZH, [Z je Zeitzer B., obj. v Denkm. II³, 437]) iz enega lorschkega prvotnega tipa, ki je nastal po eklektičnem prevodu konfesije Egberta iz Yorka in druge, ki je najbrže Alkuinova. Po Alkuinu se veže ta razvoj s Karlovo cerkveno zakonodajo iz l. 802, saj je bil Alkuinov učenec Richbod 784—804 opat v Lorschu. Vsi ti teksti so interpolirani po benediktinski reguli. Premembe v skupinah *B_{1,2} K, *FMP, *RZH izvirajo morda od Hrabana. — Mlajši obrazci (Ben I—III, G I—III, Mün in Wess II) izhajajo od H, torej iz 12. stl. in so tudi interpolirani iz benediktinske regule, a po H in z R segajo tudi nazaj na *L (lorschki prototip). Gl. Baesekejev članek *Beichtformel* v *Reallax. d. deutschen Literaturgeschichte*, I., 125—127, in tam navedeno literaturo. Literatura tudi v Braune, *Althd. Lesebuch*⁹, 181. sled.

okrnjeno in da je bil v izvorniku, morda tudi še v slovenski predlogi govor tudi o postu, ki se je naložil kot pokora za greh, o katerem govori prav z izrazom buozze; pokura Ben III. Nemški izvornik stiške predloge je moral imeti podobno besedilo.

Odstavek o desetini v **St** je napram **H** istotako bistveno razširjen.

St. 245 b, v. 26—29.

... Kyr ye wogu defetino meyga fiuota ynu meyga izzyanya moye Syvinicze nikuly neyfam takw Sweyftu dall kakur wy to popraudy morall dyati.

Honorij, BV, 1926, 294.

Decimam vitae meae et harum rerum que mihi Deus dedit, non ita persolvi sicut jure debui.

V skupini **B**₁, **2K** in **FMP** o desetini ni govora, **LS** in **R** jo omenjajo le čisto kratko (L: daz ih minan decimon nifargalt so ih scolda, v. 16; S 24, R 27—28). Ben II—III se skladata med seboj dobesedno, napram **H** sta krajši; skladata pa se s **H** glede izraza »vitae« m. »vitis«, kar je na osnovi slovenskega besedila Fr. Ušeničnik domneval za pravo besedo (Ben III: daz ich den zehenten *mines libes noch* anders mines guotes nie so negab [II gegab], so ich solte). To nam daje misliti. Noben nemški obrazec nima m. libes recimo *miner winreben* ali *mines wingarten*. Dasi v latinskem besedilu »decima vitae« (v slovenskem »desetina življenja«) nima nikakega pravega zmisla, dokazujeta nemška obrazca, da pri **H**-jevem izrazu »vitae« le ne gre zgolj za pisno napako enega kodika. Mislim, da bo treba poskusiti, kako priti izrazu do živega na osnovi nemščine; »vitae« je nedvomno prevod besede »lib«, ki jo je našel Honorij, ki je bil Avgsburžan (Augustodunensis) v kaki nam izgubljeni predlogi iz rodu **R**. Ker govorita Ben II in III soglasno o »mines libes unde *anders* mines guotes«, je torej lib — imetje. Poznostvn. lib, srvn. lip pa pomeni razen »vita« tudi še telo (celo želodec) in — osebo. A oseba, vsaj oseba tistega, ki naj plačuje desetino, pač ni — blago, imetje. A spomnimo se srvn. pridevnika *lip-eigen*, ki označuje človeka, ki je last koga drugega, nesamosvoj, nesvoboden, spomnimo se samostalnika *lip-bete*: davek nesvobodnjaka, *lip-herre*: gospod nad nesvobodnjaki, in morda le dobimo pravi zmisel.¹ Nesvobodnjak je desetino plačeval svojemu gospodu, a ta šele duhovski gospodski. Ali ne pomeni torej tu »lib« morda kolektivno nesvobodnjake, podložnike?

¹ »Živeža« izraz lib ne more pomeniti, ker ima zato stvnmščina besedo libleita, srvn. lip-nâr i. dr.

Pomen stavka bi bil torej: desetino svojih podložnikov in od drugega svojega imetja.

Besedilo St se v tem odstavku loči od H (in Ben II—III) po interpolaciji izrazov »*meyga izyanya moye Syvinicze*«, ki so zamenili H-jev izraz »*rerumque* (t. j. *rerum quae*) mihi Deus dedit« (Ben II—III preprosto: »anders mines guotes«). Interpolacija se je zgodila na osnovi znanega pravila, da se plačuje desetina »*de vineis, de frugibus terrae et animalibus*« (BV, 1926, 296). Ta interpolacija se gotovo ni izvršila šele na slovenskem besedilu v Stični, ker so tu dobivali desetino tudi od vinogradov, ampak v nevinorodnih krajih kje na južnem Nemškem. Tisti, ki je po H-ju zamenjal »*res*«: »*guot*« s tistimi predmeti, od katerih se je v njegovem kraju desetina dajala, s *sāt* in *feho*-veho-vihe, brez *wingart*, pa je ohranil pri tem izraz *lib*, ki ga je pač prav razumel; slovenski interpolator bi ga bil pač izpustil.

Nemški obrazec, ki ga je neznanec tako izpopolnil, pa je moral točneje odgovarjati H-ju kakor Ben II-III, ker se zdi, da je netočni izraz »*wogu*«: »*gote*«, ki da se mu daje desetina, prejkone ostanek H-jevega izraza »*rerum, quae mihi Deus dedit*«, za kar imata benediktbeuerska obrazca samo »*mines guotes*«.

Tudi naslednji odstavek o dolžnostih po 4. božji zapovedi in ljubezni do bližnjega kaže, da je bila prirediteljeva predloga nekoliko drugačna od H., in sicer tako, da je združila vse, kar gre pod 4. božjo zapoved v prvi del, dolžnost ljubezni do bližnjega pa v drugega. Prvotno so imeli starši in sorodniki, gosposka, bližnjiki, zlasti bolniki in ubožci, in duhovščina v izpov. obrazcih vsak svoje mesto (LS), Ben III ima (podobno kot H) skupaj gosposko, starše in bližnjika, nato pa še v istem odstavku, a zase, duhovnike in učitelje; Ben II pa duhovske gosposke sploh ne omenja, niti v tem odstavku niti drugod, a ima poseben odstavek za dela usmiljenja. Da pa je ta odstavek v St prirejen po nemškem vzorcu, je verjetno zaradi prevoda besede »*dominum*« z »*golpolczino*« (St. *moyga dŕicze moya mater moyo golpolczino*... *neyfem nykuly taku czaitill ynu yem pokoren will kakur wy tiga popraudy dalfan will*: (245 b, 30—34): *H Patrem et matrem et dominum meum nunquam ita amavi, neque honoravi nec ita eis subditus fui sicut jure debui*; izraz *amavi* ni preveden) Ben II. ima: *daz ih minen vater unde mine muoter unde min hertuon* (unde *ander min eben Cristene*) *nie so holt newart noch so triube nie wart noch so negeminnnet so ih uon rehte solt* (št. 41, v 16—19). Slovenski izraz gosposščina odgovarja nemškemu *hertuom*, ne lat. *dominum*.

Drugače je treba, mislim, presoјati take razširitve, kakor ponovitev izraza »*kadar iam kàrit pryell*« v v. 10—11 (str. 245 b), ker je to ditografija (H samo: diaboli, quem prius abnegavi), tako tudi prevod H-jevega odstavka »*Omnia vota, quaecumque vovi Deo irrita feci*« s stavkom »*Kar iam wogu zwety mary drugim fwetikom* oblubill neyffim itanovytu itall ny tyga doperneffil« (246 a, 1—3). To se mi zdi poljudna razširitev, ki se je prav lahko mogla izvršiti tudi na Slovenskem, podobno tudi prevod »*omnes sanctos Dei*« z »*vife bofye fwetike ynu czweticze*« (246 a, (6—17).

Važnejši se mi zdi odstavek o nedeljah in praznikih, ker tu nemški obrazci odgovarjajo H-ju, a noben St; vsi omenjajo samo praznovanje nedelj in praznikov (H: *Dominicus dies aut alios festivos dies... LSFP* omenjajo samo nedelje, **M, R, Ben** II—III samo nedelje in praznike brez svetih večerov (Ben III: *daz ich den heiligen suntuach* unde ander *heilige tage* so niht viert noch so geert han, so ich solte, v. 61—62). St pa pravi: *kyr fwete nedele fwete foboth* **veczeri** druge fwete dny ynu **veczeri** neyffam Nykuly taku prafnowall ynw czaftill kakur y wy ye to popraudy moral dyati (245 b, 20—24).

Za čudo se zлага tu s stiškimi obrazcem edino le *Freisinški* spomenik I., in to v zmislu dekaloga sicer brez ločitve med prazniki in nedeljami, pač pa po omenbi zapovedanega praznovanja delopusta: efe jezem ne zpazal *nedela ni zúeta vuécera*«. Ali ni to znak, da so se ohranili stárejši izpovedni obrazci, ki so bili v rodu s *Freisinškimi* spomeniki, in da so se rabili po cerkvah še vse dotlej, da so jih nadomestili z novimi obrazci tiste redakcije, ki je od 12. stoletja dalje izpodrinila vsaj na Nemškem vsa stárejša izpovedna besedila.¹

¹ Popraviti mi je tu Vondráka, ki primerja s tem mestom *Freis. I.* (z nadaljevanjem »ni mega pozta« vred) mesto iz **M** (sorodno tudi **F**): »*minero faistu ferbrocheneru... sunnondaga* unde andere *heilega daga* so neereda noh nebegienc... *heilegan uuizzuth* so negehielt... (Denkm. I^o, str. 242., v. 9.—11., Sprachdenkm., št. 49., v. 9.—12.) in mesto iz **R**: noh mine *uespera* nóh mina *metdina* (z nadaljevanjem »nóh mina *mess* *nigilosed*a, *sose* got habet gebodan unde *min sculd uuari*«, Denkm. I^o str. 244., v. 12., Sprachd., št. 51., v. 12.—12.). Gl. Studie z oboru csl. písemnictví, str. 54. — Vondrák menda besedila ni popolnoma razumel; stvn. *wizzôd*, *wizzûd* m, n pomeni razen *lex*, *testimonium* tudi *eucharistia*, kar je razvidno iz besedila v **L**: »*daz ih daz uuíha uuizzod umbigihit* intí unuuiridic nam« (Sprachd., št. 46., v. 28.), v **R**: »*daz ih daz heilega uuizzud uehoda* (fêhôn: užiti, jesti) mít unrei-nemo lichnamen, *dáz ih* so giréinit niuuas, *sose*... Sprachd., št. 51., v.

Kdaj naj bi se bilo to zgodilo? Razširitve St napram H in H-jevi družini med Nemci kaže, da je bila predloga slovenskega prireditelja vsekako mlajša od Honorija in znanih nemških inačic iz Honorijeve skupine, ki so vsi iz 12. stoletja; ker razlike le niso prevelike, treba misliti glede nemške predloge nekako na 12./13. stoletje. Za slovensko prireditev bi bilo treba misliti potemtakem na 13. ali 14. stoletje. Do te dobe bi se bila, kakor kaže vsaj en znak v stiški izpovedi, ohranila pri nas še živa tradicija najstarejših slovenskih izpovednih obrazcev, takih, kakršni so se nam ohranili v Freisinhskih spomenikih, za zvezo s St še posebe Freis. I.

Kako si razložimo zdaj še okrajšave, ki jih opažamo v St ne le napram H, ampak tudi napram nemškim inačicam, ki so potekle iz H? Izpovedni obrazci, zlasti obrazci »verozpovedi in izpovedi«, ki so zagospodovali na Nemškem od 12. stoletja, s H in njega nemškimi prireditvami vred, so imeli dvojnina men, da so se rabili kot vodilo, po katerem je izpovednik pomagal izpovedancem izprašati vest, pri čemer je izpovednik po razsodnosti iz seznamka izbiral (nekateri obrazci so bili namenjeni posebe za menihe), in kot obrazci za očitno izpoved v cerkvi po pridigi.¹ Duhovnik je pri tem pač izpuščal, kar ne bi sodilo za vso cerkev, ampak le za tišino spovednice za hude, zastarele grešnike. Zato ni čuda, da so ohranjeni izpovedni obrazci tako raznovrstni, saj to ni bil oficialni liturgični tekst.

Stiški obrazec se je mogel rabiti seveda tudi v spovednici, o tem pričajo sklepne besede (proffo vas yzpovednika na boffiam meyftu etc.), pred vsem pa je bil namenjen za skupnoroabo v cerkvi, za to govori že to, da je napisan v knjigi pridig. Zato pa ni čuda, da so izpuščeni obširnejši odstavki o nečistih grehih, o zakonskem občevarju ob časih, ko v tisti dobi ni bilo dovoljeno, o hudih grehih zoper zmernost, zoper bližnjega. Te okrajšave so se mogle izvršiti tudi že na slovenskem obrazcu, da je odgovarjal dejanskim razmeram kraja.

17.—18.) in dr. - *Vespera* pa so večernice, metdina (matutin, srvn. mettine mettin, metf, metten) jutranjice brevirja; prim. podobno mesto v **W**: danna uurdun gilesam heilego lection in dero chirihun, mit unnuzun spellun (spël: pripoved, govorjenje) ente mit itelen (nvn. eitel) so uuas ih bifangan (v. 11.—12.) ali v **S**: enti ôthra (ôthar: ander, andar) merda (merron: motiti) theru hêlagun lecciuun (v. 40.). Vse to pa s praznovanjem svetih večerov (delopusta) nima nič opraviti. Med vsemi ohranjenimi izpovednimi obrazci soglašata tu edino le **St** in **Freis. I.**

¹ Gl. Baeseke, Reallexikon d. d. Litg., I, 125.

Še kratko besedo o prevajalski tehniki prirediteljevi. Zajemljivo je, kolikrat je bil v zadregi, če je šlo za prevod kakega bogoslovnega strokovnega izraza. Lat. »promissio« (nem. *geheizz*, Ben III) je prevel s stavkom »*kar lam oblubil*«, (245 b 4—5) »in baptismate« s stavkom »*kadar lam karft priell*« (245 b, 5); zato pa je moral ostati izraz »*pro me*« in pasiv seveda nepreveden. »Cum tali disciplina, tali intentione« je prevel povsem poljudno »*zmallo andahtyo*« (245 b, 14—15); izraz, ki sledi, »*brecko reywo meyga zarca*« pa se zdi, da ne spada sem, ampak da je ostanek po pomoti kdaj izpuščenega stavka o obhajilu (Ben III: *daz ich den heiligen lichnamen nie so emzige nam, so ich solte; so ich in auer genam, so nam ich in an riue miner sunden*). — Tudi preprostejšega izraza »*vota*« ni znal naravnost prevesti, ampak je rabil za to stavek »*kar lam wogu... oblubill*« (246 a, 1), predhodnika za to je pa imel že na Nemškem (allez, *daz ich got ie gehiez*, Ben III). Tudi lat. *immunditia, qua se homo coinquinare potest*« mu ni hotel iti prav od rok. *Immunditia* je prevel prav poljudno z »*gardob*« (246 a, 6—7), glagol *coinquinare* (omadeževati) pa z glagolom istega korena in še enim prav neprimernim »*ogardity ynu omarzity*« (246 a, 7), če ni drugi glagol morda pisna pomota za »umazati«; a ta pomota bi morala biti že zelo stara, ker je bil glagol že v predlogi našega obrazca opremljen z dostavkom (*omarzity*) *pruty wogu ynw nega iwetikom*« (246 a, 7—8). Manjših neskladnosti v prevodu je še zelo mnogo, težava za presojo je samo ta, da nam ni dovolj znano besedilo, ki ga je prireditelj imel pred seboj.

A že ti zgledi kažejo, da je prireditelj sicer dovolj spretno rabil navadno, poljudno, vsakdanjo slovensko govorico, da pa za višje naloge, za kolikor toliko znanstveno-homiletično rabo ni bil prav izvežban. To je pač nasledek tega, da se je slovensko pismensko delo omejevalo ves srednji vek samo za najnujnejše potrebe duhovnega pastirstva med preprostim kmetiškim ljudstvom in da v šolah ni bilo mesta za slovenščino. Živa, krepka jezikovna sila naroda, ki je nekaj ustvarila *Freis. spomenike, očenaš in vero*, pa je bila v stoletjih tujega gospodarstva, kolonizacije in asimilacije že hudo opešala.

Kljub tem stilnim in jezikovnim hibam pa nam odpira stiški obrazec očitne izpovedi le pogled na neko pismensko tradicijo, ki smo jo v srednjem veku imeli, in naj je bila še tako skromna; in morda nam odpira pogled celo v neki čas, ko sta si prvi *Freisinški spomenik* in stiški izpovedni obrazec nekje v zgodovini naše pismenosti podala roko.

P. Skok.

Iz slovenačke toponomastike.¹

U polemici sa g. Mladenovim² rekao sam da se nikako ne može usvojiti njegova tvrdnja da su sve one riječi koje pokazuju *-ea-*, *-ia-*, *-a-* u rumunskom, arnautskom i novogrčkom³ jeziku za *é* posuđene baš iz bugarskoga jezika, t. j. baš u vrijeme kada je zajednički južnoslovenski period ušao u fazu današnjega bugarskoga jezika. To tvrdim i danas.

Razlog za ovo moje mišljenje leži u tome što imade i na srp.-hrv. i na slovenačkoj teritoriji dosta primjera koji nesumnjivo dokazuju da su se današnji refleksi za *é* na ovim teritorijama razvili iz zajedničkoga južnoslov. *ja*. Prema tome, bugarski je jezik sačuvao samo dulje vremena jedan arhaizam nego li ostali južnoslov. dialekti, a rum.-arb.-novogrčki refleksi za *é* može da potječe djelomice i iz zajedničke južno-slov. faze.

Kako su primjeri, koje sam navodio za gornju svoju tvrdnju, kojekuda raštrkani, hoću da ih ovdje još jednom kupim.

A. Primjeri sa srp.-hrv. čakavske teritorije u Dalmaciji:

1. *dad* a. 1062 pored *ded*, *dedu* i ostalih primjera sa *e* u domaćim dokumentima i kod cara Konstantina.⁴

¹ Upor. *ČSJKZ*, III, p. 24 sl., V, p. 1 sl., *Etnolog*, III, p. 179. Upotrebljavam ovu priliku da ispravim svoje netačno učenje na str. 191 o *Sora*. Ramovš, *Hist. gram.*, II, p. 142 dokazao je da *Sôra* potječe od *Sovra*. Prema tome se tako imaju čitati i njem.-lat. potvrde *Zoura*. Drugo je, dakako, pitanje da li ovdje imamo slov. riječ **sq-vbra* u značenju „houdournik“ i da li bi ovaj kompositum na *sq-* mogao baš to da znači. Prvo i prvo, tako nazvanih potoka i rijeka nema na slovenskim teritorijama. Stoga držim i ovaj puta da se radi od predsl. imenu *Savara* koje dolazi u Galiji kao *Sèvres* (upor. Gröhler, Franz. ON, p. 349) sa istim ispadanjem i oslabljenjem vokala *a* u penultimi baš kao i u našem obliku *Sovra*. Upor. o ovome problemu sada *ZfrPh.*, L, p. 486, § 3.

² *Гласник Скойског научног Друштва*, V, p. 339. Mladenov optuže sada svoj nazor u *Geschichte der bulg. Sprache* p. 61, 66, 68.

³ Upor. u posljednje vrijeme za grčka imena mjesta slov. porijekla Weigand *Balkan-Archiv*, IV, p. 24 i sl., § 30, 31 i 32. Ne može se reći, da je *ε* za *é* samo „in jüngerem Elementen und in unbetonter Silbe“, kako uči Weigand, jer nalazimo n. pr. *βεδούρια* već kod cara Konstantina, a *βέδρον* kod Oikonomosa za *вѣдро*, upor. G. Meyer, *Neugr. Studien*, II (*Sb.*, 130), p. 16.

⁴ *Starohrvatska Prosvjeta*, n. s., I, p. 171, § 17. Beličev *Зборник*, p. 122, bilj. 5. *ZONF*, IV, p. 221.

2. lat. *persica* > *praskva* po čitavoj Dalmaciji sve do Boke Kotorske.⁵ Ovdje se vidi likvidna metateza *per-* > *prē-* i dalmatinsko-romansko ispadanje nenaglašene penultime. Ovo posljednje (cf. *brassica* > *broskva*) ne mora da bude, jer može biti i *i* > *ε*. *ē* > *a* poslije *r* je kao i u štokavskom *orah*. Na ostaloj srp.-hrv. i slovenačkoj teritoriji imademo srp.-hrv. *brěskva*, *brška* (Jurkovo selo), slov. *brěskev*. U ovom je posljednjem obliku samo *p* > *b* napadno. Upor. *breveleg* 13.—15. stolj. *privilegium*, *Ak. Rj.*, I, p. 631, franc. *Branças* za *Pancratius*.

3. *Bribir* (Skradin) < *Varvaria*.⁶ U ovom se primjeru vidi ponajprije likvidna metateza *var^c* > *bra-*, za tim unošenja južno-slov. palatalnoga *r* mjesto roman. nepalatalnog *r⁷*: *b^rā-*. Na tom je stepenu nastao diftong *-ia-*, koji je bio identificiran sa *ē* > *e*, *i*. Stepenu *ē* > *e* potvrđen je kod cara Konstantina, koji i inače piše *ε* za *ē*, i kod Vitezovića: *Brebera*, *Breber*.

4. Identična pojava kao kod *b^rā-* > *brē-* u *Bribir* opaža se i kod drugog likvidnog konsonanta *l*. *Split* je nastao iz *Spaletum* sa dalmatinsko-romanskim ispadanjem nenaglašene penultime⁸ baš kao i u *Melita* > *Mljet*. Moglo bi se i za *Spaletum* suponorati oblik **Speleti*,⁹ kako sam činio radi *Bibinje*.¹⁰ Kako taj oblik nikako nije potvrđen, bolje je poći od potvrđenoga oblika *Spáletum* sa romanskom sinkopom nenaglasenoga *e* u penultimi > **Spaltum* > **Splat*, jer za *la* > *lé* imamo primjer malo niže u *lata* > *letva*.

5. *nāžlō* (u Baški po vlastitom čuvenju, cf. Berneker p. 313 čak. *gnězlō*). *Ak. Rj.* VIII, 273 ima *názlo* iz Hrv. Primorja i sa ostrva Krka, < *gnězdo*.

6. *nād* (na Krku) „ružičast“, *nādi* (u Lici) „crnkast, zagasit“ < *gnědъ*, Berneker 312. Asimilaciju *gn* > *n* u ove dvije riječi pripisujem uplivu talijanske ortografije gdje je lat. *gn* = *n*, upor. za upliv strane ortografije, dosada konstatovan samo kod imena mjesta, na domaći materijal: *Kočevje*, *Raštevci*, *ČSJKZ*, V, p. 11, JΦ, VI, p. 77.

⁵ *ZfrPh.*, L, 486. Radi *b* pored *p* nije potrebno pomišljati na mozara-bičko posredovanje, kako čini Janko, *Slavia*, IX, p. 350. Upor *Nastavni Vjesnik*, XXIX, p. 227 s. v. *Blaža*.

⁶ Upor. sada *ZfrPh.*, L, p. 485 i sl. glede razvitka *-ariu* > *-ir*.

⁷ Upor. Vondrák, *Vergl. slav. Gramm.*, I², p. 382.

⁸ Upor. Bartoli, *Das Dalmatische*, II, § 317 i 318. Nije čudno što je mletački dialekt sačuvao oblik bez sinkope: *Meleda*, jer ovaj dialekt kao i toskanski pozna sinkopiranje nenaglašene penultime samo u određenim slučajevima. Izgleda mi da se je dalmatinsko-romanski sinkopirani oblik, od kojega potječe srp.-hrv. *Mljet*, sačuvao u Zadru u imenu samostana opatica: *monasterium*, *moniales de Melta* (Sm X, 341 a. 1337, XI, 422, 428 a. 1347, XII, 349 a. 1356). Upor. Brunelli, *Storia di Zara*, I, p. 407.

⁹ Ovakvo sam još mislio u *Nastavnom Vjesniku* XX, p. 454, XXVI, p. 26 i sl. Upor. *Asamus*, danas ime rijeke *Išmi* (Albanija), očito preko **Esemi*. Ciprianus de *Splato* a. 1349 (*Mon. hist. Sl. mer.*, XIII, p. 66) je valjda greška, a nije potvrda za **Splat*.

¹⁰ *Nastavni Vjesnik*, XXIX, p. 226 i sl.

7. *nādra* (Žumberak, katolici, Karlovac, cf. *AfsIPh*, XXXII, p. 364 § 3). *Ak. Rj.*, VII, p. 299, VIII, p. 272 ima *nadra* i *nā-*, što odgovara obliku *jadro* pored *jedro* < *édro* Berneker 270. Ovaki se oblici nalaze djelomice i na slovenačkoj teritoriji. Primjer nema velike dokazne moći jer se može suponirati i postojanje prijevornog stepena **adro*, na što upućuje *na-* bez palatalizacije.

8. *maždāc*, g. *maždāca* s. m. „Stock zum Zerquetschen von Trauben, Kelter“, *mažditi* „keltern“ (Žumberak, katolici, Jurkovo Selo), upor. slov. *mēždžac* < *mēzga* Berneker 54. *i* u diftongu *ja* < *é* izgubio se radi disimilacije prema palatalu što slijedi (v. niže C, 4).

B. Primjeri sa srpsko-hrv. štokavske teritorije:

1. *Κρασίμωρη*, 2. *Τραβοῦρια*. Oba kod cara Konstantina.¹¹
3. *orah*. 4. *prama*. 5. *svirala* < *svirēlb*.¹² Teritorija *orah* prema *oreh*, *orih* mogla bi se geografski ograničiti prema toponomastici.

C. Zajednički primjeri srp.-hrv. i slovenačkoj teritoriji:

1. Slov. *drēta*, *drētev* (Pleteršnik, I, p. 170), srp.-hrv. *drētva* (tako i kod čakavaca u Žumberku), *dreta* (Belostenec), *drītva* (*Ak. Rj.* II, p. 771 ne veli nažalost gdje se tako govori) pokazuje isto tretiranje st. vis. njem. riječi *drāt*¹³ kao gore *Bribir*. Prema tome, zamjenjivalo se i njem. nepalatalno *r* sa južno-slov. pal. *ř*.

2. Kao gore kod *Split* imamo na ovoj teritoriji primjer iz st. vis. njem. To srp.-hrv. *lētva*, *Ak. Rj.*, VI, p. 22. Ovako govore i čakavci-ikavci u Žumberku. **litva* nije dosada još nigdje zabilježeno. Slov. *lētva*, *lētev* (Peteršnik, I, p. 513 i sl.) < st. v. njem. *lata*.¹⁴

3. *jad*, (*o*)*jaditi* (*se*) < *édz* Berneker 271 pored *jed*, *jesti*, *jisti* i t. d.

4. Srp.-hrv. *svaki*, slov. *vsāk*, *sāki* (Žumberak) < st. c. sl. *vsěkь*, bug. *seki*, *śakoī*, *śaka* (Mladenov, *Geschichte der bulg. Sprache*, p. 137). Gubitak elementa *i* u diftongu *ja* < *é* mogao

¹¹ Upor. *Starohrvatska Prosvjeta*, n. s., I, p. 170 § 17.

¹² O ovoj riječi v. moj članak *Iz balkanskoga vokabulara koji ima izići u narednoj svesci Barićeva Arxiva za arč. сѣларину* itd. Za *свирѣль* upor. Miklošič, *Lexicon palaeosl.-gr.-lat.* p. 826.

¹³ Berneker, p. 221 uzimlje da „die Formen mit *ē*-Vokalismus beruhen wohl auf der Umlautform“. Čudno bi bilo da je prijeglas bio mjerodavan samo za Slovence i Srbohrvate. Sličnih primjera za to ne znam. Deklinacija -*a* dokazuje da se radi o vrlo staroj posuđenici, dakle ne iz sr. v. njem.

¹⁴ Slovenački jezik pozna još *lāta* i *latva*, a srp.-hrv. još *lētka letika*, *Ak. Rj.*, VI, p. 17, 20. Ovi primjeri jasno pokazuju da je kasniji njem. *latte* reformirao naš prvotni oblik, koji se deklinovao po deklinaciji *ī*. Tako se ima tumačiti vokal *a* u č. *dratev* i t. d. mjesto refleksa za *é*. Iz *Split letva* moralo bi se zaključiti da je Slovenima njem. odnosno romansko *l* zvučilo palatalizirano (upor. *līkt* za Luft, *mēļa* za Mehl u Žumberku). Ovaj problem ostavljam zasada neriješen.

je da nastane zaradi disimilacije najprije u određenom obliku, odakle je prenešen u neodređeni (v. gore A, 8), upor. *Gojmerje* > *Gomirje* (Hrvatska).

D. Primjeri sa isključivo slovenačke teritorije:

1. *patriarcha* > *podreka*¹⁵. Romansko *ri* bilo je identificirano sa *r* kao u *praskva*, *Bribir*, *dretva* i u sufiksu *-ariu* > *-arv*.

2. *Sclavanorum*,¹⁶ *sclavanisca*.

3. *Pradigoj*, dio sela Medea: a. 1170 villa Predegoy, a. 1275 villa Pradegoy, Prydichoy a. 1308 Pridigoy, a 1540 Pradigey (glede potvrda v. Kos, *Razprave*, V—VI, p. 365, a glede ličnog složenog imena *Prédigoj* upor. *Predesclaus* = *Predizla* = *Pre-celau* potvrđeno od 9. stolj. dalje, v. Kos, *Gradivo*, II, 231, IV, 122, 472, 330, Miklošič, *Personennamen* 307 i *ON aus Personen-namen* 241). Primjer je iste prirode kao gore *praskva*.

4. *Štandrež*, ime mjesta kod Gorice, od *Sanctus Andreas* a. 1184 (Kos, *Gradivo*, IV, 330) sa *-s* > *-ž* kao u *Miklavž*, *Matavž*. Primjer doduše nije iste prirode kao *patriarcha* > *podreka*, jer akcenat počiva na *e* (cf. *Andrej* i *Andrija*).

E. Primjeri iz tuđica zajednički čitavoj južno-slovenskoj teritoriji:

1. Balk.-lat. *rapa* > *fépa*.¹⁷ Ovaj primjer sadrži kao i *Bribir*, *dretva* zamjenu rom. nepalat. *r* sa slov. pal. *ř*: *řa-* je bilo identificirano sa *řja-* > *ré-*.

2. Balk.-lat. sjeverno-tal. **aciāle*¹⁸ > *ocēlb*¹⁹ > *ocilo*, *ocil*, *ocjel*.

Ovamo ide još *Adrianopolis* > *Drēnopolje Odrin* > tur. *Edirne*, rum. *Udriř*,²⁰ uza sve što mi ovaj primjer radi *i* za *é* u bug. zasada još nije posve jasan. U svemu imademo, prema ovom izlaganju više od dvadeset sigurnih primjera da se utvrdi opći južno-slov. izgovor glasa *é*, ako nećemo uzeti u obzir refleksu u rum., arom., alb. i novogrč. jeziku radi toga što mogu da potječu sa čisto bugarske jezične teritorije.

Poznato je da na štokavskoj srp.-hrv. teritoriji oscilira još i danas arhaistički izgovor od *é* sa novijim poslije konsonanta *r*: *pram(a)* pored *prema*, *orah* (cf. imena mjesta *Orahovac*, *Orahov Bok*, *Orahov Do*, *Orahovica*, *Orahovičica*, *Orahovići*, *Orahovlje*, *Orahovo*, *Orahovštica* (rijeka), *Orašci*, *Oraščić*, *-i*, *Orašće*, *Orašac*, *Orašje* pored *Oreš*, *Orešac*, *Orešak*, *Orešje*, *Oreško Brdo*, *Orišje*, *Orešković* i *Orišković*, *Orijovac*, v. Ak. *Rj.*, IX s. v.).

¹⁵ ČSJKZ, III, p. 24, bilj. 2. Kao primjer za lat. *ri* > slov. *ř* > srhrv. *r* služi i *Lauriana* kod ravninskog geografa, danas *Lovran*, kod stranaca *Lo vrana* (Istra).

¹⁶ *JΦ*, VIII, p. 89, bilj. 1.

¹⁷ *ZfrPh*, L, p. 485 § 2.

¹⁸ O obliku **aciāle* mjesto *aciārium* upor. v. Wartburg, *FEW*, p. 20 i *REW*² 103.

¹⁹ *ZfrPh*, XLVI, p. 398, § 34.

²⁰ Beličev *Зборник*, p. 122, bilj. 5.

Za što se je arhaizam mogao da sačuva samo poslije *r*, to se može razjasniti sa gubitkom palatalizacije južnoslov. *ř* na srp.-hrv. štokavskoj teritoriji. Neksus *řia* < *re* doživio je gubitak palatalizacije baš kao i lat. sufiks *-ariu* > *-ar*, *morje* > *more* i t. d. ili kasnije *řě* < *řě* u *brěme* pored *vrijeme* i t. d. i to baš u vrijeme prelaska diftonga *ja* u reflekse *e* i t. d. Kada se je to dogodilo, još se ima da utvrdi.²¹ Depalatalizacija *ř* zahvatila je prema mome shvaćanju i prvi palatalni elemenat diftonga *ja* < *ě*, ako se je nalazio poslije *ř*, tako da je mogao ostati drugi velarni elemenat čitav. Posebno je, dakako, pitanje za što se to nije dogodilo u svim riječima koja sadrže *re*. To ostaje za sada neobjašnjeno.

Kako se na slovenačkoj teritoriji opći južnoslov. konsonant *ř* doživio dva različita tretiranja,²² od još većeg je interesa tražiti na ovoj teritoriji slučajeve gde se je arhaistički izgovor sačuvao do danas.

Ima li na ovoj teritoriji još takovih primjera? Držim da je za to primjer naziv za pet slovenačkih mjesta: *Čatež* (srez Kozje, Kostanjevica; opć. Struge, srez Ribnica; opć. Velika Dolina, opć. Velika Loka); *Čatežka Gora* (opć. Moravče, srez Litija; dobila je ime po selu Čatežu što leži malo niže prema jugu, opć. Vel. Loka) i *Čatež* kraj Brežica.²³ Prema saopćenju g. dra. Koštiala nalazi se još jedan *Čatež* južno od Št. Jurja (sudski srez Radeče na Dol.).

Slov. apelativ koji je suzvučan sa ovim imenom mjesta glasi *čatež*. Za nj Pleteršnik, I, p. 95. pozna dva značenja: 1. na slov. Krasu „nekak kratek pregelj, ki se rabi pri četveri“, 2. u istočnoj Štajerskoj „neki pogorski duh“.²⁴ Veoma žalim što dosada nijesam mogao dobiti tačnijih obavještenja o prvom značenju.

²¹ Da je *ř* postojao u vrijeme cara Konstantina na srp.-hrv. teritoriji, o tom v. *Starohrv. Prosvjeta*, n. s., I, p. 188, § 38. Konserviranje arhaizma u štokavskim govorima poslije *r* naliči na *cali* < *cěľe*, *căpi*, *cădi*, *calăva* u ekavskim govorima zapadnobugarskim. Upor. Mladenov, *Geschichte der bulg. Sprache*, § 48.

²² Upor. Ramovš, *Hist. gram*, I, § 44.

²³ Dosada se još nijesam mogao obavijestiti 1. o terenu svih ovako nazvanih lokaliteta, 2. o akcentu njihovu, ni 3. o tome da li se sva deklinuju isključivo prema deklinaciji *o*. Za *Čatež* kod Save izvjesno je da je prije regulacije Save bilo njegovo tlo sasvim močvarno. Zabilježiti je i to da se ostali *Čateži* nalaze uz potoke, tako *Čatež* (sudski srez Radeče) uz potok *Sopote*; kod štajerskog je *Čateža* *Virštanjski potok*, a kod *Čateža* u opć. Vel. Loka je pritek Mirna. Sve ovo vrijedi i za imena *Čretež*. *Čretež* u opć. Struge leži na inondacijskom kraškom terenu. *Čretež* u krškoj općini leži uz Savu a onaj u mokronoškoj općini uz potok Laknicu. Ove podatke zahvaljujem g. dru. Koštialu. Da bi se posvema utvrdio identitet terena raznih *Čateža* i *Čreteža*, potrebne su dakako detaljnije i temeljitije studije.

²⁴ Upor. opis ovoga mitologičkoga bića kod dr. Josip Pajek, *Črtice iz duševnega žitka štaj. Slovencev*, Ljubljana, Mat. Slov. 1884, p. 34. G. Plešić ne zna da li se i danas govori ova riječ u Štajerskoj.

Kao izvjesno uzimljem da se ova dva značenja ne mogu izvesti jedno iz drugoga i da u ovom apelativu imademo dva sinonima različite etimologičke proveniencije.

Kao izvjesno uzimljem, nadalje, i to da je nemoguće identificirati *čatež* u prvom Pleteršnikovu značenju sa imenom mjesta *Čatež*, jer mi nije poznata nikakova toponomastička paralela koja bi ovakovu identifikaciju omogućila.

Nastaje pitanje, nije li ime mjesta *Čatež* identično sa mitologičkim apelativom *čatež* „neki pogorski duh“. Sa toponomastičkoga bi gledišta ovakova identifikacija bila moguća. Imalo bi se samo uzeti da je osnovica imena mjesta adj. m. r. izveden s pomoću posesivnog sufiksa *-jv* koji se izgubio u prethodnom palatalu. Dokaza za to doduše nema, ali bi tako moglo biti.

Ispitujmo dakle šta je *čatež* „neki pogorski duh“. Kao *dažela* < *dažela* < *držela* (upor. Ramovš, *Hist. gram.*, II, § 50), *čatež* s. m. može biti izvedenica od *črtv* > slov. *črt* „vrag“. Ali valja odmah istaći i to da a mjesto *e* kao u *držela* > *dežela* može da potječe i od križanja sa drugim mitologičkim sinonimom *škrat* (oko Sutle), dem. *škrâtec* (akcenat prema dr. Ilesiću) o kome upor. Pajek, *Črtice* i t. d. p. 226, Niederle, *Ss*, II, 1², p. 64. Ova posljednja riječ izvjesno potječe od st. vis. njem. *scrat(o)*, n. vis. njem. *Schratt*, *Schretel*. Samo se pita kako se ima opravdati dodatak apstraktnoga sufiksa *-ež*²⁵ imenici koja označuje živo biće? To bi moglo biti samo analognim putem, nikako putem direktne derivacije. Imalo bi se uzeti da je ovaj sufiks došao od apstraktne imenice *smrdež* s. m. od *smrděti*, jer se vrag u folkloru zaista prikazuje kao smrdljivo pogansko biće.

Kako se iz ove analize vidi, slaba je vjerovatnost da se u *Čatež* nalazi baš ova imenica, jer su adjektivi na *-jv* veoma stari, a analogička je tvorevina *čatež* „neki pogorski duh“ zacijelo mlađa tvorevina koja je mogla da nastane jedino u jednom jako kristianiziranom milieu kakov je baš slovenački. Prema tome bi od *čatež* ovoga značenja očekivali samo adjektivnu izvedenicu na *-ovv* kao što zaista imamo u *Črtovo* (staro srpsko selo), *Crtova kosa* (planina na Pivi u Hercegovini, *Ak. Rj.*, I, p. 850) „vražje mjesto, vražja kosa“. Ova imena mogu da idu među one rijetke naše topografske nazive iz doba slovenskoga paganizma na Balkanu.

Miklošič²⁶ je među toponomastičke izvedenice od *črtv* metnuo i ime mjesta *Črtv* iz 15. stolj. u Staroj Srbiji (upor. *Ak. Rj.*, I, 850). Držim da se je veliki slavista varao u svome mišljenju. Ovo je ime mjesta zacijelo identično sa maloruskom izvedenicom *čertěž* m. „Ackergrund, gewonnen durch Vernichtung

²⁵ Upor. Vondrák, *Vergl. slav. Gram.*, I, p. 628. U srp.-hrv *lúpež* „kradljivac“ vidimo da se je nomen agentis razvio iz abstraktuma *lúpežv* krađa u st. cr. slov. (Miklošič, *Lexicon palaeosl.-gr.-lat.*, p. 344).

²⁶ *Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen*, II, § 72.

des Waldes“ (Berneker p. 172). Ide, dakle, u kategoriju mjesnih imena kao što su češ. *Žďar* i srp.-hrv. *Požega*, koja označuju krčenje šuma s pomoću požara, vatre. Ovdje je apstraktni sufiks *-ež* sasvijem u redu, jer se radi o izvedenici od glagolske osnove *črěto črěsti* kao i *gore* u *smrdež* ili, u Žumberku, *prāteš*, g. *-ži* „Wäsche“ od *prāti*.

Prema Ramovševoj eksplikaciji od *dažela* < *dəžela* < *držela*, slovenačko bi ime mjesta *Čatež* zaista moglo biti identično sa starosrpskim *Črtež*.

Međutim izpitivanje terena govori u prilog jednoj drugoj mogućnosti. *Čatež*,²⁷ koji znam iz autopsije, nalazi se u drzi i polju pokraj *Save*. Teren mu je ne samo vlažan, močvaran, nego je i poznat kao ljekovit. Čateške se toplice posjećuju veoma mnogo od seoskoga svijeta. Opći je slov. naziv za ovakov teren *črěto* > slov. *črět* = *črěta*,²⁸ *čretina*, *črětnik*. Odatlje je je n. pr. *Zaćretje* u Hrv. Zagorju.

Interesantno je opaziti kod imena mjesta koja su uzeta od ove riječi zajednicu slovenačko-češku. Kod Čeha su dobila ova imena mjesta apstraktni sufiks *-ež*:²⁹ *Štritež* (upor. Berneker). Kod Slovenaca isto tako: *Čretež* u nekadašnjoj Kranjskoj u opć. Turjak (srez Kočevje), *Critež* u Koruškoj i *Čretvež*³⁰ u nekadašnjoj Štajerskoj sa nerazumljivim *v* (upor. Miklošič, *Slav. Ortsnamen aus Appell II*, p. 23, n° 70). Kako se ova derivacija nalazi na razdalekoj teritoriji i kod Čeha i kod Slovenaca, mora da je veoma stara.

Obzirom na kakvoću terena *Čatež* kod Brežica potječe od *črětež*. Prema tome, ovdje je identifikacija izvan svake sumnje. Ova je identifikacija glasovno i za to ispravna, što je Ramovš, o. c. § 43 utvrdio da se u dialektima *r* radi olakšanja teške konsonantske grupe³¹ ispušta najkasnije u 15. stolj. Prema tome *Čatež* već sa ovoga gledišta može u ovom obliku da bude vrlo staro mjesno ime.

²⁷ Akcenat ikavaca u Žumberku je *Čatěž*, a pseudoštokavski u Zagrebu *Čátež*.

²⁸ Prelaz iz deklinacije *o* u deklinaciju *a* nalazi se i u imenima mjesta: *Čreta* (opć. Kokorje, Celje) glasi kod Nijemaca *Tschret* još prema deklinaciji *o*: *Čret* (opć. Teharje, Celje), ali *Čreta* (Maribor).

²⁹ Zacijelo kolektivnoga značenja (kao u *mladež* i t. d.) da bi se označio čitav močvaran kraj.

³⁰ Kako dolazi *v* u ovu izvedenicu? Zar je postojala i deklinacija *u* od *črěto*? Upor. *ladva* za *lada*, odatle imena mjesta *Ladvenjak*, *Ladvić* (*Ak. Rj.*, V, p. 866), *ostřva* u Žumberku (*AfslPh*, XXX, p. 344 n° 8) i odatle izvedeno ime mjesta *Ostrvica* kod Rudnika (*Padusojebuh*, *Србуја у млиуу у речу*, p. 4) < *ostrv* po deklinaciji *u*. Zabilježiti je da *Imenik krajev vojvodine Kranjske* (g. 1875), p. 14 piše *Četež* u opć. Turjak bez *r*. Je li to štamparska greška ili nije? *Ortschaften-Verzeichniss* g. 1892, p. 136 piše samo *Čretež*.

³¹ Ikavski čakavci u Žumberku oblaškavaju ovu grupu svarabhahtičkim vokalom *e* *čerivo*, *čerjšnja*, *čerip*.

Nas zanima ovom prigodom samo činjenica, i radi toga je ovo ime mjesta došlo u ovaj članak, da se je gubitak konsonanta *r* morao dogoditi na stepenu *čratež, dakle u vrijeme izgovora *é* > *ja*.

Najstarija je potvrda iz dokumenata³² iz g. 1265.: villa nostra in inferiori *Tzattesch* in Marchia.³³ Potvrda se odnosi na Čatež kod Brežica (srez Kostanjevica). Sa vokalom *a* iz *é* pišu se ova imena dakako i u 15. stoljeću: circa 1400: *zu dem Nidern Szates*, *zu Obern Szatez*³⁴ za Čatež u srezu Radeče, a. 1481. *Tschates* ili *Tschatesch*³⁵ za Čatež u srezu Kozje. Prema tome iz potvrda izlazi da se Čré- > ča- daje potvrditi već u 13. stoleću.

³² Ove potvrde ispisao mi je g. prof. dr. M. Kos, na čemu mu najljepša hvala.

³³ Schumi, *Urkundenbuch Krain*, II, p. 277.

³⁴ *Mitteilungen des Musealvereins f. Krain*, II., p. 20.

³⁵ Zahn, *Ortsnamenbuch der Steiermark*, p. 151.

Milko Kos:

Nove študije k freisinškim spomenikom.

I.

V »Paleografskih in historičnih študijah k freisinškim spomenikom«, objavljenih v četrtem letniku (1924, str. 1 dalje) tega Časopisa, sem slovenske tekste v cod. lat. 6426 Bavarske Državne biblioteke v Münchenu, znane pod imenom freisinški spomeniki, proučeval med drugim tudi od paleografske strani. V tem sem prišel do sledečega rezultata: »Glavne latinske in slovenske tekste nekdanj freisinškega, a danes münchenskega kodeksa 6426 so napisale v območju bavarskih pisnih šol različne roke v četrletju neposredno pred in po letu 1000. Glede slovenskih tekstov pa moram še posebej omeniti, da se v paleografskem oziru glede duktusa, oblik črk, ligatur, kratic in drugih znakov ravna po minuskuli, kakor je bila v omenjeni dobi v prvi vrsti v rabi za tekste napisane v latinškem jeziku« (str. 18). Že l. 1922., ko sem prvič proučeval od paleografske in historične strani najstarejše zapisane slovenske tekste, sem iskal v münchenskih kodeksih freisinške provenience iz 10. in 11. stoletja rok, ki bi odgovarjale eni ali drugi obeh rok, v katerima so napisani slovenski teksti. Ta trud pa, ki bi mogel osvetliti naše tekste od novih strani, je bil takrat brezuspešen. Jeseni 1929 pa, ko sem v druge svrhe proučeval freisinško gradivo v Bavarskem Državnem arhivu (Bairisches Hauptstaatsarchiv) v Münchenu, sem prišel na sled — tako mislim in hočem v sledečem pokazati — roki, ki je napisala v münchenskem cod. lat. 6426, na fol. 158'—161' tako zvaní drugi in tretji slovenski spomenik. Poletí 1930, ob ponovnem študiju v Državni biblioteki in Državnem arhivu v Münchenu, sem tozadevna preiskavanja, katerih rezultati so podani v tem donesku, nadaljeval in dokončal.

Državni arhiv v Münchenu hrani vrsto freisinških tradicijskih knjig. Opisal in vzorno jih je izdal Th. Bitterauf.¹ Med

¹ Die Traditionen des Hochstifts Freising, I (744—926), II (926—1283), München 1905, 1909 (Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte, Neue Folge, IV, V).

njmi nas zanima posebno kodeks, ki je označen s staro freisinško signaturo 188, oziroma z danes veljavno 3 b. Na fol. 181—182 je zapisan tekst listine, glasom katere zamenjuje freisinški škof Abraham s plemenitim klerikom Ruodharijem zemljiško posest s cerkvami in nesvobodniki v krajih »Vualaha«, »Lurna« in »Lisara« proti klerikovi v krajih »Velah« in »Stalla«. Vsi ti kraji, ki jih bom kasneje točneje lokaliziral, leže na današnjem Zgornjem Koroškem. Tekst listine je bil že večkrat objavljen.¹ Bitterauf, ki ga je izdal ponovno (II, 167—168, n. 1275), datira listino »977—981«. Roka, ki je v freisinškem tradicijskem kodeksu zapisala tekst te listine, je po mojem mnenju ista kot roka drugega in tretjega freisinškega slovenskega spomenika. To naj pokažeta priložena faksimila fol. 158' cod. lat. 6426 Državne biblioteke v Münchenu (slovenski tekst) in fol. 181 kodeksa 3 b Državnega arhiva prav tam (listinski tekst), v podrobnostih pa dokaže primerjalna paleografska analiza obeh tekstov.

P o s a m e z n e č r k e. Zgornji deli črk *b*, *d*, *h* in *l* imajo v slovenskih tekstih prav take odebeline v obliki kola kot odgovarjajoče črke v tekstu listine. Ostro navzgor zavite sklepne črtice ob spodnjem robu črk najdemo v slovenskih tekstih pri črkah *d*, *i*, *l*, *m*, *n* in *u* prav take kot v listinskem tekstu. Roka slovenskih tekstov rabi poleg poluncialne oblike črke *d* večkrat tudi uncialno obliko *đ*, ki je v bavarskih rokopisih, nastalih še v prvih desetletjih 11. stoletja, prav pogosta (Chroust, Monumenta palaeographica, III, 5; drugi slov. spomenik: f. 159, v. 8; f. 159', v. 1, 2, 3, 13; f. 160, v. 3; f. 160', v. 14; f. 161, v. 1, 6, 8, 13). Prav enako je razmerje med uporabo obeh oblik črke *d* v listinskem tekstu, kjer sem našel prav tako uncialno obliko kot v listini uporabljeno na šestih mestih (f. 181, decimatam, decursibus, inquirendis; f. 181' Godemir; f. 182, reditibus, de familia). V obeh tekstih vidimo pri črki *e*, ako stoji na koncu besede ali vrste, izhodno črtico, ki prehaja pogostokrat v piki podobno odebelino. Spodnji lok črke *g* pisan je v obeh tekstih v dveh peresnih potezah. Prav enaka je tvorba malega *o*. Lok pri črki *h* je rahlo proti levi na znotraj zavit in priostren. Enako tudi srednje deblo pri črki *m*. Spodnji del črke *q* ima na koncu navzgor zavihan repek. Visoki *f* je zgoraj večkrat lepč na desno in na znotraj zavit. Mala črka *u* se v obeh tekstih rabi v obeh

¹ Zahn v Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen, 27, 259 (ad »c. 976«) in v Fontes rer. Austriacarum, II, 31, 39 (ad »c. 975«); Jaksch, Monum. hist. duc. Carinthiae, III, 48 (ad »957—993«); Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev, II, 347, št. 452 (ad »okoli 975«). — Tekst listine na koncu razprave.

oblikah, okrogli (*u*) in špičasti (*v*). Velika črka *U* ima v obeh tekstih enake karakteristične poteze. Črka *k* ima v slovenskih tekstih obe poševni črti tako oblikovani, da je zgornja nekakemu srpu ali preokrenjenemu arabskemu številu 5 podobna (*℔*). Enkrat opazimo prav tako obliko črke *k* tudi v tekstu listine (fol. 181, v. 10, beseda »kazne«).

Zelo značilna v slovenskih tekstih je črka *Z*, ki sega visoko preko zgornje osnovne linije minuskulnega pisnega sistema. Najdemo jo napisano v dveh oblikah (*Z*, *z*). V citirani razpravi (Časopis, IV, 15) sem omenil, da se taki obliki črke *Z* najmeta v bavarskih rokopisih, ki jih datirajo v desetletja pred in po letu 1000 (Chroust, Mon. pal., III, 6 a, 2, 4, 9; IV, 1 b; VIII, 1). Na las enaki *Z* najdemo v našem listinskem tekstu; tudi tukaj sega preko zgornje osnovne pisne linije in ga pisec piše v obeh oblikah (oblika *z* v Zidebit, fol. 181', oblika *Z* posebno pogosta v osebnih imenih na fol. 181').

V slovenskih tekstih lahko štejemo med tako zvane velike začetne črke *A*, *B*, *C*, *D*, *E*, *I*, *O*, *S*, *T*, *U*, *V*. V tekstu listine je duktus teh črk prav tak kot v slovenskih tekstih.

Od ligatur uporablja roka koroške zamenjalne listine preobrnjeni *et* (&) v enaki meri kot roka, ki je pisala slovenski tekst (fol. 181', v. 8, fol. 182, v. 6, listine). Tvorba in uporaba ligatur *st* in *ct* je v tekstu listine prav enaka in prav tako pogosta kot v slovenskih tekstih. Od ligatur, ki so poleg teh treh, v latinskem pismu one dobe sicer zelo običajnih (*et*, *ct*, *st*), v slovenskih tekstih še v rabi, sem omenil l. 1924. v svoji zgoraj citirani razpravi (str. 16) še ligature *ez*, *rz*, *sz* in *tz*, ki si jih je pisec slovenskega besedila ustvaril kot nove, sicer v latinski grafiki nenavadne, ki pa so posebej prilagodene značilnim parom črk v slovenskih besedah. Prav take značilne ligature najdemo tudi v tekstu zamenjalne listine, toda ne v latinskih besedah, marveč v slovanskih in germanskih osebnih imenih (*ez*, fol. 181: Keza, Peza; fol. 181': Pezaman; *tz*, fol. 181: Liutza). *Ae* piše roka slovenskih tekstov v treh oblikah (*ae*, *a* ligiran z *e*, $e = e \text{ caudata}$, e v *eccē* f. 158', v. 1, f. 159, v. 8; *vueki* f. 158', v. 6/7; *bosige* f. 158', v. 10; *znicistve*, f. 160', v. 13; *a* prislonjen na *e*, priuuae, f. 158', v. 13; *ae*, mariae, f. 160, v. 13). Prav enaka je raba obeh črk v tekstu naše listine. Tudi tu najdemo vse tri grafike (*ae*, *a* ligiran z *e*, $e - e$: *queſitts*, f. 181, 182; *ecclesiam* f. 182, v. 8; *a—e*, sanctae, f. 181', v. 3, uitae, f. 182, v. 7).

Od ločil pozna slovenski tekst (tretji odlomek) piko. Pisec listinskega teksta jo tudi uporablja, in sicer kot ločilni znak pred in za rimskimi številkami (. II., . V., . X.).

Delitev besed je v drugem slovenskem tekstu nenotna in nedosledna, kar je za jezik, ki je bil piscu tuj, ra-

zumljivo. Tretji slovenski tekst piše predloge in veznike skupaj s sledečo besedo (na pr. *otboga*, *vtatbinach*, *odtogo*). V tem oziru ravna pisec slovenskih tekstov prav tako kot so pisali v sodobnih latinskih tekstih. Roka listinskega teksta veže prav tako rada predloge s sledečimi besedami (na pr. *inmanus*, *adecclesiam*, *intribus*).

V slovenskih tekstih najdemo dvakrat naglas v obliki strešice (*Tige*, f. 159, v. 7; *bdê*, f. 160', v. 15). Enakega uporablja parkrat roka listinskega teksta (*unâ*, f. 181, v. 7, f. 181', v. 1 in 5; *Zidebît*, f. 181', v. 12).

Abreviaturna črtica je v obeh tekstih enaka (prim. črtico v *nikise* = *nikimse*, fol. 159', v. 1, slovenskega teksta, z abreviaturno črtico kjerkoli v latinskem tekstu listine). Kakih posebnosti sicer abreviature listinskega teksta ne nudijo. Kakor se s črtico označuje v slovenskem »*nikimse*« izpad črke *m*, prav tako tudi pogostokrat v tekstu listine. Kakor je v slovenskem tekstu krajšano »*sce*« za »*sancte*« (fol. 160', v. 10, 12, 13, 14; fol. 161, v. 9) in »*sco*« za »*sancto*« (fol. 161, v. 9), tako tudi v tekstu listine: »*scae*« za »*sanctae*« in »*sci*« za »*sancti*«.

Omeniti mi je končno še nekatere posebnosti, ki so skupne slovenskemu in listinskemu tekstu in ki še posebej potrjujejo identičnost rok v obeh. Drugi slovenski tekst piše začetek »*Ecce bi detd nas nezegresil...*« s primeroma malimi črkami, preide pa kmalu v večje in se takih drži do konca. Prav nekaj enakega opazamo pri tekstu naše listine. Začetek »*In nomine sanctae et individuae trinitatis...*« je pisan s črkami, ki so v primeri s kmalu nato sledečimi manjše in drobnejše. Še eno posebnost omenjam. Slovenski tekst piše črki *c* in *l* včasih tako skupaj, da je oblika podobna skoraj črki *d* (prim. fol. 158, v. 4, *oclevuetam*). Na prav isti način pisanja naletimo mestoma v tradicijskem tekstu (prim. fol. 181', v. 5 : *clericorum*).

Mislím, da je primerjalna paleografska analiza slovenskih tekstov na f. 158'—161' v cod. lat. 6426 Državne biblioteke v Münchenu in listinskega teksta na f. 181—182 v kodeksu 3 b Državnega arhiva prav tam dovolj jasno pokazala, da je oba napisala ena in ista roka.

Toda poizkusimo prodreti še globlje v postanek koroške zamenjalne listine v freisinškem kodeksu in dognati, ali se mogoče radi identičnosti roke, ki je napisala tekst listine in obenem drugi in tretji slovenski odlomek ne dajo slovenski freisinški spomeniki osvetliti še od kake nove strani? Oglejmo si najprej, kako mesto zavzema vpis koroške listine v freisinškem kodeksu.

Kodeks 3 b Državnega arhiva v Münchenu obsega po večini tekste zamenjalnih in darovnih listin freisinških škofov, nekoliko tudi listin freisinškega stolnega kapitlja in nekaj drugih.¹ Vseh štetih folijev je 305. Ta, ki je knjigo uvezal v obliko, v kateri se nam kodeks danes predstavlja, se ni kar nič oziral na kronološki red, marveč je, kakor bi jih nametal, uvezal izpremešano listinske tekste raznih freisinških škofov. Tako najdemo po času najstarejše sodobne zapise listin sredi kodeksa na fol. 190—197. Razume se, da se tudi oblike pergamentnih listov (višina, širina), njihova kvaliteta, način črtanja, število vrst na listih, roke, ki so jih popisale, sestav kodeksa po polah in še drugo zelo med seboj razlikuje in menjava. Zapisi tekstov so ali neposredno sodobni ali pa prepisi starejših predlog, vsi povezani v eno knjigo. Število listov, ki tvorijo posamezne pole, je kaj različno. Od 11. pole (to je od današnjega fol. 102 dalje) sledimo roki redaktorja, ki je živel za časa freisinškega škofa Egilberta (1006—1039) in uredil listinsko gradivo od konca 9. stoletja dalje (codex Egilberti). Ni pa redaktor iz dobe škofa Egilberta celotno gradivo, ki mu je bilo na razpolago za omenjeno periodo, ponovno prepisal, marveč je, da bi si prihranil trud, starejše zapise listin, kakor jih je našel v freisinškem arhivu, ne prepisavši jih, kratkomalo uvrstil v svoj kodeks. Tako obsegajo današnje pole 16—23 freisinškega kodeksa, ki so del zbirke sestavljene po redaktorju iz dobe škofa Egilberta, na fol. 140—189 zapise listin freisinških škofov Lantberta (938—957) in Abrahama (957—994). Med njimi se nahaja na fol. 181—182 tekst koroške zamenjalne listine, ki smo si ga že ogledali od paleografske strani.

Zapisi listin iz dobe škofa Abrahama začenjajo s 16. polo (fol. 140 dalje). Neprestano menjavanje rok in črnila, mnoge korekture in razure kažejo, da si je redaktor olajšal posel na ta način, da je zbral in skupaj povezal mnoge starejše predloge, ki so po svojem diplomatskem značaju ali mlajši prepisi starejših tekstov ali pa tudi prvotni originalni in sodobni teksti, kratkomalo uvrščeni v kodeks. Med listinsko gradivo iz dobe škofa Abrahama spada še 21. pola, ki obsega na fol. 177 do 180 zapise listin od različnih rok, vse z naslovom »Concambium Abraham episcopi et...« (sledi ime škofovega protizamenjalca, na primer »Hadarici«). Novo polo tvorijo listi 181 do 184, ki pa v knjižnotehničnem smislu prav za prav niso nikakršna pola, kajti sestavljeni in uvezani so tako, da je najprej eden pergamenten list preganjen po sredini na dvoje in uvezan, nato pa na enak način še drugi preganjen in zopet uvezan. Iz obeh tako prelomljenih pergamentnih listov so nastali štirje,

¹ Bitterauf, uvod, I, XXV d., II, XXIII d.

danes šteti kot fol. 181, 182, 183 in 184, od redaktorja iz časa škofa Egilberta pa, ki jih je tako uvezal, označeni skupaj kot pola »XXII«. Po skupaj spadata fol. 181—182 in 183—184. Knjižgoveška nit je potegnjena sredi med fol. 181—182 in 183—184, ne pa, kakor bi pri pravilni vezavi in poli pričakovali med fol. 182—183. List, ki šteje danes, po sredi preganjen in uvezan, kot folija 181 in 182, je na straneh 181, 181' in 182 črtan s črtami, vtisnjenimi v pergament in stoječimi vzaksebi 12 do 15 mm. Prvi tekst na fol. 181, 181' in 182 je naša nam že znana koroška zamenjalna listina. Roka, ki jo je napisala, se popolnoma razlikuje od vseh mnogoštevilnih in različnih rok na predidocih in sledečih polah in folijih tradicijskega kodeksa. Imenujmo jo »prva roka pole XXII«. Dejal sem, da imajo listine, ki se vrste pred našo zamenjalno na fol. 181—182, stalno nadpise »Concambium Abraham episcopi et N. N.«. Naša listina pa takega naslova nima, marveč začenja naravnost s tekstom »In nomine sanctae et individuae trinitatis. Placuit atque convenit...« Tako torej zavzema naša listina že po roki, ki jo je pisala in z ozirom na pomanjkanje sicer stalnega nadpisa v kodeksu izjemen položaj.

Ta izjemen položaj glede zapisa koroške listine na fol. 181, 181' in 182 potrjuje proučevanje nadaljnjih strani, štetih k poli »XXII«, namreč fol. 182', 183, 183', 184 in 184'. Fol. 182' ni več črtan, kakor prejšnji, in tudi pergament ni več tako lepo izglažen (kalciniran) kot na fol. 181, 181' in 182, kjer je zapisan tekst koroške zamenjalne listine. Znak, da fol. 182' prvotno za zapis kakega teksta ni bil namenjen. Naglašam prvotno, kajti vseeno imamo danes na fol. 182' zapisan tekst z naslovom »Commutatio Abraham et Orindilonis« in začetkom Omnibus aecclēsiae...« Ta listina je napisana na neizglaženem in nečrtanem pergamentu folija 182'.¹ Na sledečem foliju 183 — torej drugem od obeh na dvoje preganjenih pergamentnih listov — sledita od roke, ki je napisala na fol. 182' Orendilovo komutacijo in jo lahko imenujemo »druga roka pole XXII«, še dva nadaljnja listinska teksta: »Aliud concampium Orendilonis. Tradidit uero...« in »Concampium inter Abraham episcopum et Frovumundvm«. ¹ Na fol. 183'—184 je nova roka (»tretja roka pole XXII«) napisala najprej na fol. 183' kratko zamenjalno listino med škofom Abrahamom in nekim plemenitim Ernestom, še na istem foliju 183' in na fol. 184 »Commutatio Abraham episcopi et Pobbonis comitis«, na fol. 184' pa zopet nova roka (»četrti roka pole XXII«) »Communi-

¹ Ed. Bitterauf, II, 169, št. 1277.

² Ed. Bitterauf, II, 147, št. 1240; 169, št. 1278.

tatio Abrahe episcopi et cuiusdam sui servi nomine Adalhaldi«.¹ S tem so naštetih zapisi na pergamentnih listih, ki jih je redaktor iz časa škofa Egilberta označil kot pola »XXII«.

Skušajmo si predočiti postanek tekstov, napisanih na fol. 181—184'. Pisec koroške listine si je za svoj tekst izbral pergamenten list, ga preganil na dvoje in dobil tako dva lista ali štiri folije, torej štiri pisne strani (danes fol. 181, 181', 182, 182'). Prve tri strani (fol. 181, 181', 182) je lepo izgledil in liniral ter jih tako pripravil za zapis, ki ga je s tekstom koroške listine tudi izvršil. Četrte strani pa s kalcinacijo in črtanjem ni pripravil za zapis, ker je pač ni potreboval, kajti za tekst koroške listine so zadostovale tri strani. Pač pa je ta s tekstom koroške listine izpolnjeni pergamenten list, obsegajoč sedaj tri popisane in eno (četrto) nepopisano stran, prišel kasneje v druge roke. Ta je uporabila nepopisano, četudi nekalcinirano in nelinirano četrto stran (fol. 182') za zapis zgoraj omenjene Orendilove zamenjave, ki jo Bitterauf datira 977—981 (II, 169, n. 1277).² S tem so bile štiri strani preganjenega pergamentnega lista popisane. Pisec prve Orendilove komutacije je pa imel na razpolago še en tekst, ki se je tikal tega Orendila. Zanj je vzel nov pergamenten list, enakega formata, kot je bil prejšnji že popisani, ga preganil na dvoje, dobil tako prav za prav dva lista ali štiri pisne strani (fol. 183, 183', 184, 184') in na prvo stran (fol. 183) napisal »Aliud concampium Orendilonis«, to je drugo Orendilovo zamenjavo, dodavši ji na isti strani 183 zamenjalni tekst nekega Frovimumunda, ki ima s prvo Orendilovo zamenjavo iste priče. Z ozirom na istega zamenjalca, Orendila, na četrthi strani prvega preganjenega pergamentnega lista in prvi strani drugega preganjenega pergamentnega lista je redaktor iz dobe škofa Egilberta oba pergamenta povezal tako, da Orendilovi zamenjavi — četudi na različnih pergamentnih listih, toda napisani od iste roke — sledita ena drugi. Ostale prazne strani drugega pergamentnega lista (fol. 183', 184, 184') sta popisali zopet dve novi roki z novimi listinskimi teksti, ki smo jih zgoraj omenili. Imena in vrsta prič v zadnji, Adalhaldovi listini, so skoraj ista kot v koroški listini.

Iz vsega sledi, da zavzema koroška listina glede na roko, ki jo je napisala in način kako je vpisana ter uvrščena v freisingški tradicijski kodeks in še posebej v njegovo 22. polo

¹ Ed. Bitterauf, II, 170, št. 1279; 171, št. 1280; 168, št. 1276.

² O načinu kako se v tradicijskih kodeksih uporabljajo prazne strani za kasnejše zapise prim. O. Redlich, Über bayerische Traditionsbücher und Traditionen, Mittheilungen d. Instituts f. österr. Geschichtsforschung, V, 34, 72; Bitterauf, II, XXXVIII.

(pomanjkanje nadpisa »commutatio« ali »concambium«, vpis na liniran in izglažen pergament in drugo), prav izjemen položaj. Iz načina zapisa sredi med listinskimi teksti na fol. 181—184' je očitno, da je smatrati zapis koroške listine za sodoben, ki je nastal ob ali kmalu po izvršeni zamenjavi. Mislim, da je podal o listinskem zapisu pravilno sodbo Jaksch z besedami: »Na vsak način sodoben, mogoče originalen zapis«.¹

Naša zamenjalna listina, torej dvostranski pravni akt, je bila napisana le v enem avtentičnem izvodu, ki je verjetno baš naš ohranjeni. Za dobe škofa Abrahama se zamenjalne listine namreč ne pišejo več, kot poprej, v dveh, marveč le v enem tekstu. Formular naše listine se tesno naslanja na stalen formular zamenjalnih listin, kakor je bil pretežno v rabi v dobi škofa Abrahama (»placuit atque convenit inter... et... quandam inter se facere complacitationem sicut et fecerunt... dedit namque... econtra vero...«).² Tekst koroške listine je po vsem sodeč redigiran na Bavarskem, v okolici škofa Abrahama, mogoče v Freisingu. Priče so po vrstnem redu in imenih iste kot v neki listini iz iste dobe, ki razpravlja o posesti na Bavarskem v okolici Freisinga in današnjega Münchena.³

Vprašati se moramo, kaj sledi iz tega podrobnega razpravljanja o načinu vpisa koroške listine v freisinški kodeks z ozirom na njen odnos do slovenskih tekstov v münchenskem rokopisu. Pred vsem časovna sodobnost. Drugi in tretji slovenski tekst sta napisana po 28. maju 972, a pred letom 1022.—1023. (Časopis, IV, 19 d.). Za koroško listino, ki jo je datirati med letom 977. in 981., smo pa dokazali sodoben zapis. Identičnost rok zahteva široko časovno sodobnost obeh tekstov, listinskega in slovenskega. Datum sodobno zapisane koroške listine (977—981) potrjuje na splošno datiranje drugega in tretjega slovenskega teksta v razdobje 972—1022/3, ki sem ga določil leta 1922. le na podlagi paleografskih in historičnih kriterijev, pomika pa sedaj verjetnost zapisa slovenskih tekstov še v 10. stoletje, toda po letu 972.

Ali je pa mogoče tudi preko konstatacije sodobnosti in identičnosti rok slovenskega in listinskega teksta prodrati še globlje v tajno najstarejše zapise slovenske besede?

¹ Mon. historica duc. Carinthiae, III, 48.

² Redlich, 14; Bitterauf, II, XLVIII, LI.

³ Bitterauf, II, 168, n. 1276.

Eccę bi deat nas neze
grefit tevuetkigemube
firi starofiti neprigem
liokki mkoligese per
fali neimugi nislina
teletemoki nuuvug
kigemubefiti bone
felavuztiubui ne
priazninu uvignar
odszlauuibosige lotom
nanaod'lo vuelki
frazti lpeclali boi
do neimokki l'bllye
duzemirt lpagibra
t'ria pomenem ze
dai zino uuebofi na
refemze botomu ol

Atanem zich mirzich
del Efesunt dela foto
nina Eferebu tuorim
bratra oclevuetam Efe
tatua Efraz'zba: Efeputi
ugongenuge Efepoti Choi
se lh nepazem nuge pre
Atapam Efene nauuizt
nuzce teh del mirzene
pred bosima ozima mo
fete potomu zinz' um
deta. Nam razumeti
efebese priuua' Zhou
uezi yli'za talie'aco
se imuigelim tere ne
priaznina uz nenaui
desse Abosiu uzliubise

In nomine sc̄ae et indiuiduae trinitatis placuit atq̄ c̄ue
 nit int̄ uenerabile abrahā frisingensis aecl̄ae ep̄m
 et quendā nobile clericū. Ruodhariū nomine quan ^{Clarig}
 dā int̄ se facere cōplicitationē sic et fecer̄. Dedit .
 nāq̄ idē clericus iā dictus induob̄ locis. velah ^{Ullah}
 et stalla nuncupatis aecl̄am iure et legitime. ^{Stalla}
 decimatā aliāq̄ sine decima. et hobas. v. unā
 cū mancipiis sic nominatis. Tibmar. Goltbil.
 Imili. Goltzai. Radagozt. Salacho. Rihmunf.
 Kisalhart. Vtina. Kalne. Suina. Lunota.
 Luitza. Ribpirih. Engilpurc. Keza. EngiLa.
 Peza. Gotauuar. Adalsunt. Erchanrat. cū cur
 tiferis. et aedificiis. pratis. pascuis. siluis. aquis
 aquarūve. decursib; molendinis. piscationib;
 ortib; et redditib; vuis. et muis; quib; et inquirendis.

II.

Že od časov Dobrovskega (1814) in Kopitarja (1822) velja mnenje, da so služili v münchenskem kodeksu zapisani slovenski teksti članu freisinške cerkve pri izvrševanju duhovsko-pastirskih dolžnosti med Slovenci.¹ Kasnejši raziskovalci so skušali lokalizirati postanek slovenskih tekstov v gotov krajevni okoliš. S tem vprašanjem se je posebno intenzivno bavil R. Nahtigal, ki spravlja med drugim naše tekste v zvezo s koroškimi posestvi freisinške cerkve, kaže na stike, ki jih je imel s temi freisinški škof Abraham (957—994) ter poudarja stremljenje tega škofa, pridobiti freisinški cerkvi posest na slovenskih tleh, posebno pa na srednjem in severozapadnem Koroškem, kamor kažejo tudi posestno-zgodovinski pripiski münchenskega kodeksa in dialektološki značaj slovenskih odlomkov.² Nedvomno je, da moramo spravljamati slovenske tekste v münchenskem kodeksu v zvezo s posestvi freisinške cerkve na Slovenskem, posebej še z onimi na Koroškem. Zato je potrebno ogledati si posestno stanje freisinške cerkve na slovenskih tleh do konca 10. stoletja, to je do ohranjenega zapisa slovenskih tekstov.

Freisinška cerkev je bila med prvimi bavarskimi cerkvami, ki so pridobile imovino na slovenskih tleh. Posest, ki jo je že l. 822. podelil neki Matheri freisinškemu škofu in samostanu v Innichenu, se kasneje kot freisinška sicer ne omenja več in je mogoče že v 9. stoletju prešla v druge roke.³ Na Zgornjem Koroškem je udaril temelje posesti freisinške cerkve neki Karantanec Alpwinus, ko ji je med 854 in 875 podelil svojo lastnino v — prejkone Mallniških — Turah (»ad Taurin«).⁴ Ob istem času ima Freising tudi že posest na Otoku ob Vrbskem jezeru in jo pridobiva v Rožu.⁵ Proti koncu stoletja, l. 891., pridobi freisinški škof Waldo od kralja Arnulfa kapelo s pritlikinami v Sloveniji, ki leži pri kraljevem dvoru, Liburna imenovanem (»capellam in Sclauinie partibus ad curtem nostram que Liburna vocatur consistentem«). Kapela je današnja cerkev sv. Petra, imenovana »im Holz«, pod nekdanjim kraljevim dvorom Liburna-Lurn (danes ruševine nad

¹ Dobrovský v Slovanki, I, 1814, 249—251 (citat po V. Vondráku, Frisinské památky, 67); K(opitar), Jahrbücher der Literatur, 17 (1822), 102.

² Važnost latinskega dela brižinskega kodeksa in njegovih pripiskov za vprašanje o postanku in domovini slovenskih odlomkov, ČJKZ, I, 1 d.

³ Jaksch, Mon. Carinthiae, III, 6; Fr. Kos, Gradivo, II, 70. — Jaksch, Geschichte Kärntens, I, 83, 112.

⁴ Mon. Car., III, 10; Gradivo, II, 173.

⁵ Mon. Car., III, 15; Gradivo, II, 266.

krajem Pusarnitz na Lurnskem polju na Zgornjem Koroškem).¹ Kralj Arnulf je kasneje istemu škofu podelil še eno kapelo pri Liburniji (»apud Liburniam«).² O obeh cerkvah bom še razpravljal. Tako je nastalo eno jedro freisinške posesti na Koroškem, to je na Lurnskem polju.

Drugo jedro freisinške posesti na Koroškem se je pa širilo v raztreseni legi okoli Vrbskega jezera s središčem pri cerkvi na Otoku, ki je že proti koncu 9. stoletja slovela radi tamkaj spravljanih relikvij sv. Primoža in Felicijana in koder se je mudil osebno freisinški škof Waldo (883—906).³

Veliki madžarski navali od konca 9. stol. dalje niso uničili le pridobitev freisinške cerkve v Panoniji, marveč zavrli tudi teritorialno ekspanzijo Freisinga v Karantaniji. Več kot pol stoletja ne čujemo o pridobitvah freisinške škofije v Vzhodnih Alpah. Nova doba freisinške posestne politike začenja šele po bitki na Lechfeldu l. 955., ko je bila odvrnjena od vzhoda madžarska nevarnost in je sedel na freisinški škofijski stolici škof Abraham (957—994). Pravilno poudarja Nahtigal: »Ne more biti dvoma, da se z Abrahamom pričena za brižinsko cerkev glede posesti po Slovenskem popolnoma nova doba«, (Časopis, I, 52). Freisinška posestna politika, ki jo spretno vodi ta cerkveni knez je v ozki zvezi s takratno politiko Bavarske in nemške države ob vzhodnih mejah.

Bavarski kot mejni deželi je šla pri zopetni državni in kolonizacijski ekspanziji Nemcev proti vzhodu v drugi polovici 10. stoletja važna naloga. To je uvidel tedanji nemški vladar Oton I., združil z Bavarsko Veronsko marko (l. 952), podelil povečano deželo svojemu bratu Henriku (I.) in ga oženil z Judito, hčerko prejšnjega bavarskega vojvode Arnulfa. Po smrti svojega prvega moža (l. 954) je prevzela Judita sama za svojega mladostnega sina Henrika (II.) oblast v deželi, ki je segala od Bamberga do Verone. Judita je bila odločna žena, ki je gledala, da bi pridobila za Bavarsko čim večjo neodvisnost od osrednje vlade. Eden glavnih podpirateljev njenih stremiljenj je bil freisinški škof Abraham.

Škof Abraham je pa tudi skušal iz ozkih zvez, ki jih je imel z bavarsko vojvodsko rodbino, posebno pa z vojvodinjo Judito in vojvodom Henrikom, doseči kar največ za svojo cerkev na kolonizacijskih tleh, ki so se po bitki na Lechfeldu

¹ Mon. Car., III, 26; Gradivo, II, 298. — Jaksch, Geschichte Kärntens, I, 108.

² Gesta episcoporum Frisingensium saec. XI, Mon. Germ. hist., SS, 24, 316.

³ Mon. Car., III, 19, 27; Gradivo, II, 298, 327; posebni zapisnik iz srede 12. stol.: Mon. Car., III, 349; Gr. IV, 281.

odprla na vzhodu in jugovzhodu. Dokler je bil živ cesar Oton I. je uravnal Abraham svojo politiko v skladu z državno oblastjo, kakor je tako ravnala tudi vojvodinja Judita. Škofa najdemo v cesarjevi bližini, ko je ta o Božiču l. 960. prišel na Bavarsko,¹ in vidimo ga, kako posreduje pri cesarju Otonu v družbi z bavarskim vojvodom Henrikom II. in vojvodinjomaterjo Judito pri izdaji listin, ki se tičejo posestev in oseb na Koroškem.² Tudi najdemo Abrahama v Ravenni (oktobra 968) in Rimu (26. maja 969) v bližini takrat v Italiji se mu dečega cesarja.³ Plačilo za škofa, ki ga imenuje cesar sam »nobis satis carus« ni izostalo. Z listino, izdano 28. maja 972. mu je podelil Oton I. dosmrtni užitek obširnih posestev v trevisanski in vicentinski grofiji.⁴

Po smrti Otona I. (973) se je pa spremenilo razmerje bavarske vojvodske rodbine in tej zvestega Abrahama do novega vladarja, sina in naslednika prejšnjega, Otona II. Iz političnih in rodbinskih razlogov je zavzel vojvoda Henrik II. napram svojemu cesarskemu bratrancu protivno stališče, kateremu se je pridružil tudi stari prijatelj vojvodske hiše, škof Abraham. Abraham je pa ob začetku vlade Otona II. igral še kaj dvolično vlogo; v resnici nasproten cesarju, se je sukal kljub temu v njegovi bližini in ga pridobil, da je podelil freisinški cerkvi obširna posestva. Dne 16. junija 973 se je pojavil Abraham pri cesarju na državnem zboru v Wormsu⁵ in že dva tedna kasneje, 30. junija je izdal cesar svojo prvo veliko darovnico za freisinško cerkev.⁶ S posredovanjem svoje matere Adelhajde in bavarsko-karantanskega vojvode Henrika je podelil cesar Oton II. freisinškemu škofu Abrahamu obširno ozemlje v Kranjski marki, na Sorškem polju in ob Selški Sori. Ne dolgo za tem, prejkone proti sredi septembra 973,⁷ je cesar z listino, ki je datirana šele 23. novembra 973, to daritev na prošnjo svoje soproge in bavarskega vojvode Henrika razširil na vse ozemlje od Save do razvodnih gora med Soro in pritoki Soče ter na porečje Poljanske Sore do

¹ Böhmer-Ottenthal, Regesta imperii, II, 289 c, d.

² Mon. Germ. hist., Dipl., I, 303, 305 — Böhmer-Ottenthal, II, 293, 374; Gradivo, II, št. 407, 419.

³ Böhmer-Ottenthal, Regesta imperii, II, 474, 495.

⁴ Mon. Germ. hist., Dipl., I, 612 — Böhmer-Ottenthal, II, 451.

⁵ Gerhardi Vita Udalrici, c. 26 (Mon. Germ. hist., Scriptorum, IV, 411).

⁶ Mon. Germ., Dipl., II, 56; Gradivo, II, 444.

⁷ Prim. radi datiranja te listine: J. Ficker, Beiträge zur Urkundenlehre, II, 277; Sickel, Mittheilungen d. Inst. f. österr. Gesch., Ergänzungsband II, 123; Uhlirz, Jahrbücher d. deutschen Reiches unter Otto II. und Otto III., I, 39.

Hotaveljskega potoka.¹ S tem je pridobila freisinška cerkev zopet kompleks zemlje, ki je bil, čeprav ne na gosto, naseljen po Slovencih.

Še v prvi polovici leta 974. sta bila škof Abraham in bavarski vojvoda Henrik v milosti pri cesarju. Dne 28. maja 974. je dobil škof Abraham na prošnjo cesarice Adelhajde in bavarskega vojvode Henrika nazaj po krivici mu odvzeta posestva v zgornji Dravski dolini in v pokrajini Cadore ob gorenjem toku reke Piave.²

Dočim je cesar na tako radodaren način ustrezal željam bavarskega vojvode in freisinškega škofa, sta pa ta dva pletla proti njemu zaroto. Vojvoda Henrik je skušal pridobiti zase v svoji obširni vojvodini kar največjo moč in veljavo. Gledal je, kako bi pritegnil kolonizacijsko ozemlje na vzhodu in jugovzhodu tesneje na Bavarsko in ustvaril boljše zveze z Italijo, kjer je bila njegovi deželi pridružena Veronska marka. Škof Abraham, ki mu je bil med bavarskimi škofi edini zvesto vdan, mu je bil pri tej politiki močna opora. S podelitvijo koroških in kranjskih posestev freisinški cerkvi so priključene te pokrajine tesneje na Bavarsko, s podelitvijo posestev v Pusterški dolini, ob zgornji Piavi in okoli Vicenze ter Trevisa je pa postala zveza Bavarske z Italijo ob veliki prometni črti Zgornja Drava-Piave-Benetke tem močnejša in, kar je važno, v freisinških, to je za vojvodo Henrika zanesljivih rokah.

Upor proti cesarju je dosegel svoj višek s pristopom češkega vojvode Boleslava II. in poljskega kneza Mieczysława na bavarsko stran. Ali še preden so mogli zavezniki prav udariti, prejkone julija meseca leta 974., je zaznal cesar za vstajo. Posvetoval se je s svojo okolico, odposlal sle in poklical vojvodo in njegove pomočnike pred se. Poslancem se je res posrečilo spraviti vojvodo, ki se najbrž še ni mogel združiti s svojimi češkimi in poljskimi zavezniki, na dvor. Cesar pa zaenkrat ni hotel sodno postopati proti krivcem, marveč je samo pregnal vojvodo v Ingelheim, škofa Abrahama v Corvey na Westfalskem, ostale zarotnike pa drugam. Zgodilo se je to prejkone med 13. in 30. avgustom 974. leta.³

Po ponesrečenem uporu se škof Abraham prav do svoje smrti (26. maja 994.) ni več mešal v državno politiko. Svoje dolžnosti do države je spolnjeval,⁴ sicer se pa največ brigal za posest svoje cerkve, ki jo je s stalnimi zamenjavami, da-

¹ Mon. Germ., Dipl., II, 78; Gradivo, II, 445.

² Mon. Germ., Dipl., II, 96; Gradivo, II, 450.

³ Prim. Säckel v Mittheilungen d. Instituts f. österr. Gesch., Ergänzungsband II, 131—132; Uhlirz, prav tam, 53—54.

⁴ Mon. Germ., Constitutiones, I, 633.

rovnicami in potrdili skušal kar najbolj začkročiti, povečati in utrditi. Od naslednika Otona II., njegovega sina Otona III., si je izposloval l. 989. potrditev gorenjskega posestnega kompleksa, l. 992. pa potrditev posestev na Trevisanskem in Vicentinskem.¹

V to dobo Abrahamovega pastirovanja spada tudi naša že večkrat omenjena koroška zamenjalna listina, ki jo Bitterauf datira med l. 977. in l. 981. Slišali smo, da je že od druge polovice 9. stoletja imela freisinška cerkev posest v Turah, torej v zgornjem porečju reke Möll, pa tudi na Lurnskem polju, torej blizu tam, kjer se Möll izliva v Dravo. Ob srednjem toku reke, v krajih (Zgornja) Bela (Obervellach) in Stall, je pa imel posest plemeniti klerik Ruodharius. Da bi pridobil tudi to posest ob srednji Mölli, ki je ležala sredi med freisinško zemljo ob zgornji, oziroma spodnji Mölli za svojo cerkev, je dosegel škof Abraham sledečo zamenjalno pogodbo: podelil je v krajih »Vualaha«, »Lurna« in »Lisara«, ki leže, kot bomo videli, na Lurnskem polju, torej blizu spodnje Mölle, posest kleriku, ta mu je pa zato zamenjal posest ob srednjem toku reke Möll, ki je mejila zopet na posest freisinške cerkve ob zgornji Mölli. S tem pa freisinška cerkev ni zgubila svoje posesti na Lurnskem polju, kajti kleriku Ruodhariju je bila podeljena le pod pogojem, da pripade po njegovi smrti zopet freisinški cerkvi. Na ta način je škof zasigural za svojo cerkev v bodoče lepo posestno arondacijo na Zgornjem Koroškem.

Listina, ki govori o tej zamenjavi, je vzbudila našo posebno pozornost, ker je napisana od iste roke, ki je v danes Münchenski kodeks zabeležila tako zvani drugi in tretji slovenski odlomek. Ker je listinski zapis sodoben, kakor smo videli, se nam kot najbližja vsiljuje misel, da je sam klerik Ruodharius, ki je bil eden zamenjalnih kontrahentov, pisec listinskega teksta in potemtakem tudi drugega in tretjega slovenskega odlomka. Priznam, da je ta hipotetična domneva drzna, vendar ne govori nič proti njej, pač pa mnogi razlogi za njeno verjetnost. Razlogi se tičejo osebnosti klerika Ruodharia in kolonizacijsko-cerkvenih razmer na Zgornjem Koroškem.

Plemeniti klerik Ruodharius (*nobilis clericus Ruodharius*) je bil sorodnik (nepoš) škofa Abrahama in kakor ta prejkone iz kake odlične bavarske rodbine.² Identičen bo pač z Ruodherijem, ki se v neki nekoliko starejši zamenjalni listini škofa Abrahama (iz dobe 957—972) imenuje še plemeniti diakon (*nobilis diaconus nomine Ruodheri*). Ruodharius je svojo posest

¹ Mon. Germ., Dipl., II, 463, 520; Gradivo, II, 490.

² Časopis, IV, 36.

podelil škofu z roko plemenitega moža Rudolfa (unâ cum manu Ruodolphi cuiusdam nobilis viri). Neki »nobilis Rûdolf« se omenja tudi v neki zamenjalni listini škofa Abrahama, ki jo Bitterauf datira 977—994.¹ Obe listini, v katerih se poleg koroške omenjata Ruodharius in Rudolf, se tičeta bavarskih razmer in oseb in sta nastali, kakor vse kaže, na Bavarskem. Pa tudi koroška listina je, po pričah in freisinškem formularju sodeč, nastala na Bavarskem. Mnenje filologov, da je drugi in tretji slovenski tekst napisal Neslovenec, slovenskega jezika malo ali pa celo nezmožen, in po diktatu bi se dala prav lahko spraviti v sklad s tem, kar vemo in sklepamo o rodu in izvoru klerika Ruodhartija.

Ruodharius je imel osebno gotovo tudi interes, da je prišlo do zamenjave posestev na Koroškem, pridobil je z njo proti ozemlju v ozki dolini reke Möll okoli Bele in Stalla, mnogo ugodneje ležeče na odprtem Lurnskem polju. Vemo iz diplomatike, kako je prav pogosto oni, v čigar korist se je izvršil pravni akt, listino o njem sam napisal. Pri naši koroški listini, ki smo jo spoznali kot sodoben, mogoče originalen zapis, bi imeli torej opraviti z vrsto listin, ki jo diplomatika pozna pod imenom »prejemnikov izdelek« (Empfängerherstellung).

Ruodharius je bil duhovnik. Drugi in tretji slovenski tekst ter latinski teksti v münchenskem kodeksu, napisani od iste roke, se dajo spraviti v sklad s stanom, interesi in dušno-pastirskimi potrebami duhovnika, ki je imel in zamenjaval na Koroškem med drugim tudi cerkve. Drugi in tretji slovenski odlomek sta vpisana v oddelek münchenskega kodeksa, ki sem ga označil kot šesti zvezek (fol. 149—169). Zvezek je služil za slučajnostne vpise najrazličnejše vsebine, po večini majhnega obsega. Z nekaterimi novimi opažanji, do katerih sem prišel pri ponovnem študiju münchenskega kodeksa, mi je mogoče rezultate iz l. 1922. še spopolniti in utrditi.² Šesti zvezek kodeksa obsega, razdeljen po polah sledeče: en ternij, od katerega je odrezan drugi folij (f. 149—153) + en kvinternij, od katerega manjka sedmi list (f. 154—162) + en kvaternij, od katerega je odrezan osmi, to je zadnji list (f. 163—169), torej vsega skupaj $5 + 9 + 7 = 21$ folijev (f. 149—169). Prva roka šestega zvezka — označili smo jo s VI/1 — je začela pisati v dveh stolpcih, toda tako, da je zunanji stolpec (ob robu folija) vedno ožji (7—7,5 cm) od notranjega (8—9 cm). Na ta način je popisala roka VI/1 folije 149—151. Tega načina pisanja, ki je bil podan že v naprej po pergamentu limiranem še od roke VI/1, se je držala tudi roka VI/2, ki je vpisala v

¹ Bitterauf, II, 97, 198, n. 1177, 1315 p.

² Časopis, IV, 7—8.

zvezek natoč sledede latinske (f. 151—153) in slovenske tekste (drugi in tretji odlomek, f. 158'—161'). Ta karakterističen način pisanja v dveh neenako širokih stolpcih, ki ga sicer ne najdemo v celotnem münchenskem kodeksu, je nov dokaz, da je ista roka napisala latinske tekste na fol. 151—153 in slovenske na fol. 158'—161'. Latinski teksti noke VI/2 obsegajo: 1. tekst o tem, česar se ne najde v psalmih (Quid enim in psalmis non inuenitur, f. 151, kol. 1 — f. 152, kol. 2), 2. razlaga »aleluje« (Incipit interpretatio alleluie, f. 152, kol. 2 — f. 152', kol. 1), 3. razlaga »glorije« (Interpretatio glorie, f. 152', kol. 1), 4. novice o freisinškem posestvu Godego na Trevisanskem (f. 152', kol. 2 — f. 153, kol. 1).

Drugi in tretji slovenski odlomek obsegata tekste sestavljene in napisane v dušebrižne svrhe med Slovenci (pridiga o grehu, oblika splošne izpovedi). Ako velja hipoteza, da jih je napisal klerik Ruodharius, bi se v odlični meri dali spraviti v sklad z ozemljem, katero je na Zgornjem Koroškem baš ta Ruodharius imel, oziroma zamenjal in na katerem je glasom naše in drugih listin stalo že več cerkva. To ozemlje je bilo v 9. stoletju še po ogromni večini slovensko in v cerkvenem oziru že primeroma dobro organizirano. Toponomastika kaže, da so Slovenci dolino reke Möll in njenih pritokov ter Lurnsko polje že zgodaj in primeroma intenzivno naselili. Pogled na vsako zemljepisno karto večjega merila nam kaže gosto vrsto slovenskih krajevnih imen od vrhov Grossglocknerja pa do Drave pri Spittalu. Primeroma malo je med njimi imen iz pred-slovenske ali pa nemških iz zgodnje dobe. Slovenske kmetije, oziroma izmera zemlje po njih se omenja v Rangersdorfu (Mölltal, 1006—1039), Lendorfu (1072), Oberdorfu in v »Dö-lach« (1070—1080), v kraju »Dulieb« pri Oberdorfu (ok. 1060 do 1070), v Lieserhofenu in Altersbergu (1070 do ok. 1080) in v Göriach (1006—1039).¹ Vse te slovenske kmetije se omenjajo, razen onih v Rangersdorfu, v krajih, ki leže na Lurnskem polju ali pa v njegovi največji bližini, kar gotovo potrjuje posebno močno slovensko naselitev v teh krajih. L. 891. leži Lurnsko polje v Sloveniji (in Sclauinje partibus).² Še leta 1253., oziroma 1320. se zovejo kmetije na Lurnskem polju v urbarialnih zapiskih briksenške škofije Lubein in Trageliub.³

Gosta naselitev Slovencev v dolini reke Möll in na Lurnskem polju nadovezuje na primeroma intenzivno naselitev in

¹ Mon. Carinthiae, III, 93, 94, 132, 150, 151, 156; Gradivo, III, 20, 22, 211, 261, 262, 270.

² Gradivo, II, 298; Mon. Carinthiae, III, 26.

³ Cod. Brixen, Hochstift, II L 6, f. 74, 172', v Državnem arhivu v Münchenu.

kulturno prepojitvev tega ozemlja že v predslovenski dobi. Lurnsko polje je bilo upravno in cerkveno središče romanskega in romaniziranega prebivalstva Zgornje Koroške v pozni antiki. Noriško mesto Teurnia, ki je stalo pri današnji cerkvi St. Peter im Holz na Lurnskem polju, poznata Plinius in Ptolemaeus.¹ V drugi polovici 5. stoletja je »oppidum Tiburnia« središče notranje-noriške cerkvene provincije (metropolis Norici).² Kot škofijsko mesto se je Teurnia obdržala vse do invazije Slovencev. Zadnjič se kot »ecclesia Tiburniensis« omenja l. 591.³ Bogate izkopine kulturnih in drugih stavb na Lurnskem polju, ki segajo do 6. stoletja, spominjajo na bogato preteklost predslovenske Teurnije in njenega okraja.⁴

Kakor v mnogih drugih krajih je nadovezalo tudi pri Teurniji prvo krščanstvo med Slovenci na kasno-antično krščansko središče. Od treh v »Conversio Bagoariorum et Carantavorum« omenjenih cerkva, ki jih je kot prve med Slovenci posvetil škof Modest, je tudi cerkev »in Liburnia civitate«, danes cerkev sv. Petra imenovana »im Holz«, postavljena na planoti, kjer se je nekdanj razprostirala antična Teurnia.⁵ Za vlade škofa Waldona (883—906) je freisinška cerkev pridobila to cerkev sv. Petra in še eno pri Liburniji (aliam capellam apud Liburniam).⁶ Dve cerkvi je pa po naši, že tolikokrat omenjeni zamenjalni listini prejel od freisinškega škofa Abrahama v zameno klerik Ruodharius. Nedvomno gre za oni dve, ki jih je freisinška cerkev pridobila za časa škofa Waldona. Abrahamova listina pravi, da prejema Ruodharius v zameno tri kraje »Vualaha«, »Lurna« in »Lisara« in v teh dve cerkvi. »Lurna« je nastalo iz »Liburnia«, kar je dialektična oblika antičnega »Tiburnia«, oziroma »Teurnia«. Pri cerkvi nam je misliti na cerkveno središče Lurnskega polja, cerkev sv. Petra, ustanovljeno po škofu Modestu »in Liburnia civitate« in l. 891. podeljeno freisinški škofiji. »Lisara« lokalizirajo v kraj Lieseregg na levem bregu reke Lieser.⁷ Tu naj bi se nahajala druga obeh cerkva, danes cerkev Matere Božje v Lieseregg.

¹ Plinius, Nat. hist., III, 24, 146; Ptolemaeus, Geogr., II, 13.

² Eugippii Vita Severini, ed. Mommsen, Script. rer. Germ. in usum schol., 29, 31 (ed. 1898).

³ Gradivo, I, 102.

⁴ R. Egger, Frühchristliche Kirchenbauten im südlichen Norikum (1916), str. 1 d.; Teurnia, Die römischen und frühchristlichen Altertümer Oberkärntens (1926).

⁵ Mon. Germ. hist., Scriptores, XI, 8.

⁶ Op. 1 in 2 na str. 137.

⁷ Ankershofen v Archiv f. Kunde österr. Geschichtsquellen, V, 215. Citati v opombi na str. 127. — Klebel v Carinthiji, I, 1925, 29, 43.

»Vualaha« je po Jakschu mogoče kraj Fell pri Sachsenburgu, po Lessiaku ga je pa iskati pri Falkensteinu v dolini reke Möll.¹ Po mojem mnenju je le lokalizacija »Lurna« = Sv. Peter na Lurnskem polju pravilna. Glede ostalih lokalizacij in druge kleriku Ruodhariju podeljene cerkve je pa upoštevati listino iz l. 1072., po kateri ima freisinška cerkev »in Liburnia« tri bazilike, »una scilicet sancti Petri apud Frezna, altera sancti Michaelis apud Bosanriza, terciam sancti Martini apud Velah«.² Te tri cerkve se pa omenjajo že sto let poprej v Abraham-Ruodharijevi zamenjavi. Cerkev v »Velah«, to je v kraju Zgornja Bela, nemško danes Obervellach, kjer še danes časte sv. Martina, je prejel škof Abraham od klerika Ruodharija; v njegovi listini se kraj omenja tudi z imenom »Velah«. Cerkev sv. Petra »apud Frezna« je cerkev sv. Petra v kraju »Lurna« zamenjalne listine; l. 1072. se označuje s pridevkom »apud Frezna« po kraju Brezno, danes nemško Fresen tik pod sedanjo cerkvijo. Cerkev je torej, kakor določa zamenjalna listina, po smrti klerika Ruodharija pripadla zopet freisinški škofiji. Tretja cerkev listine iz l. 1072. je cerkev sv. Mihaela v kraju »Bosanriza«. Semkaj stavim ono drugo cerkev v kraju Vualaha, ki jo je potom zamenjave prejel klerik Ruodharius in ki je po njegovi smrti tudi pripadla zopet freisinški cerkvi. V »Lisara« — Lieseregg, kamor so dšlej lokalizirali drugo Ruodharijevo cerkev, se omenja cerkev šele l. 1138.,³ medtem ko listina iz l. 1072. med cerkvami, ki jih ima Freising »in Liburnia«, te cerkve ne omenja. »Vualaha« je po mojem mnenju starejše ime za »Bosanriza«, danes nemško Pusarnitz, to je slovenska Požarnica sredi Lurnskega polja, kjer je še danes župna cerkev posvečena sv. Mihaelu. Ime Vualaha spominja na Romane — Vlahe — Walchen, ki so, kakor smo videli, bili ravno na Lurnskem polju gosto naseljeni, imeli tamkaj svoje cerkveno središče in pustili tudi v krajnem imenu Falkenstein (starejše oblike Walihenstein, Walchenstein) v Mölltalu sled.⁴

Klerik Ruodharius je torej prejel od freisinškega škofa Abrahama med l. 977. in 981. v zameno med drugim dve cerkvi: sv. Petra pri Breznom (danes St. Peter im Holz) in sv. Mihaela v Požarnici-Pusarnitz. Omenjam, da najdemo patrona obeh cerkva kot svetnika omenjena v prvem in tretjem slovenskem odlomku, ki sta po vsebini splošni javni izpo-

¹ Jaksch, Mon. Carinthiae, III, 48; P. Lessiak v Carinthiji, I, 1922, 5, 6.

² Gradivo, III, 270; Mon. Carinthiae, III, 155.

³ Mon. Carinthiae, III, 274.

⁴ P. Lessiak v Carinthiji, I, 1922, 6.

vedi. Narod se po svojem duhovniku obrača do trojedinega Boga, na Mater Božjo in do sv. Mihaela in sv. Petra ter drugih svetnikov, ki pa se razen teh dveh po imenih ne omenjajo. Ali obstoja kaka zveza med patroni obeh Ruodharijevih cerkva na Lurnskem polju in omenitvijo istih svetnikov v slovenskem tekstu si zaenkrat ne upam trditi. Primerjanje takih in podobnih tekstov, kot jih obsegajo slovenski spomeniki, bi znalo mogoče pojasniti, ali so v tretjem slovenskem tekstu mišljeni svetniki določenih cerkva, ali se pa sv. Mihael in sv. Peter omenjata kot dva v tekst in vsebino splošne izpovedi spadajoča svetnika, eden, ki grešne duše tehta, drugi, ki dušam odpira vrata v nebeški raj. Mnogo bližja je domneva, da obstoja med zapisom slovenskih tekstov in dušebrižnimi svrhami na obširnem, primeroma gosto po Slovencih naseljenem ozemlju, ki je z dvema cerkvama pripadlo kleriku Ruodhariju, neka zveza. Na vsak način je imel ta, ki je imel interes napisati listino o teritorialni zamenjavi na slovenskih tleh tudi interes, da se zapišejo za Slovence in dušno pastirstvo med njimi namenjeni teksti.

S svojimi izvajanci sem pri kraju. Trdno stoji identičnost rok in sodobnost zapisa Abraham-Ruodharijeve zamenjalne listine ter drugega in tretjega slovenskega odlomka. Izhodišče nadaljnjega izvajanja je seveda hipotetično in ga zato podajam z vso rezervo: klerik Ruodharius, po rodu Bavarec, je zapisal tako listinski tekst kot oba slovenska odlomka, ta dva v dušebrižne svrhe na slovenskem ozemlju na Zgornjem Koroškem, ki ga je imel, oziroma potom zamenjave pridobil, ki je bilo gosto po Slovencih naseljeno in imelo že primeroma zgodaj urejeno cerkveno upravo.

977—981.

Freisinški škof Abraham da plemenitemu kleriku Ruodhariju v zameno za dve cerkvi, pet kmetij in nesvobodnike v krajih Velah in Stalla dve cerkvi, deset kmetij in nesvobodnike v krajih Vuahla, Lurna in Lisara pod pogojem, da slednje po klerikovi smrti pripade zopet freisinški cerkvi.

Cod. 3 b, fol. 181—182, v Državnem arhivu v Münchenu (sodoben, mogoče originalen zapis).

Cod. 3 c, fol. 103, prav tam (prepis iz 12. stoletja).

In nomine sanctae et individuae trinitatis. Placuit atque convenit inter venerabilem Abraham Frisingensis aecclesiae episcopum et quendam nobilem clericum Ruodharium nomine

quandam inter se facere *complicitationem*^{a)} sicut et fecerunt. Dedit namque idem clericus iam dictus in duobus locis Velah et Stalla nuncupatis aecclesiam iure et legitime decimatam aliamque sine decima et hobas V unâ cum mancipiis sic nominatis Tihmar, Goztibil, Imizi, Gøztizai, Radagozt, Salacho, Rihmunt, Kisalhart, Vitina, Kazne, Siuina, Lunota, Liutza, Rihpirih, Engilpurc, Keza, Engiza, Peza, Gotauuar, Adalsuint, Erchanrat cum curtiferis et aedificiis pratis pascuis siluis aquis aquarumve decursibus molendinis piscationibus exitibus et redditibus viis et inviis quæsitis et inquirendis et omnibus rebus iusta ad loca illa pertinentibus unâ cum manu Ruodolfi cuiusdam nobilis viri in manus venerabilis episcopi et advocati sui Ôdalscalchi ad ecclesiam sanctae Mariae sanctique Corbiniani. Econtra vero laudabilis antistes cum consilio omnium suorum clericorum laicorumque unâ cum manu advocati sui iam dicti in tribus locis Vualaha, Lurna, Lisara vocitatis aecclesias II decimatas hobas X et mancipia sic nominata Zeizo, item Zeizo atque iterum Zeizo, Gomman, Peratholt, Sanzi, Azio, Minigo, Pezaman, Ruodolf, Pitalo, item Comman, Engizo, Isanhart, Tichodrah, Lazdimir, Uulconga, Perahtolt, Zidebît, Godemir, Krazza, Engiza,^{b)} Raza, Tihca, Azala, item Azala atque iterum Azala, Liupa, Aza, Uvipa, Lanza, Uvillipurc, Engiza, Tupa, Sigila, Eccha, Meginpurc,ENZILA, Chirichpurc, Hiltigunt cum curtiferis aedificiis pratis pascuis silvis aquarumque decursibus molendinis piscationibus exitibus et redditibus viis et inviis quæsitis et inquirendis et omnibus ad ista loca pertinentibus retradidit eo tenore, ut ille iam dictus clericus et suus nepos Rugtharius nuncupatus loca dicta et accepta usque in finem vitae firmiter teneant^{c)} atque possideant; postea vero omnia illa ad ecclesiam Frigisingensem^{d)} redeant atque respitiant. Testes: Arnolt, Ôgo, Penno, Ratpot, Altuom, Eparheri, Uuitagoug, Isanrih, Meginhart, Ôgo, item Meginhart, Koteschalh, Gumpo, Anno, Ôdalschalh, Helmpreht, Zacco, Kisalolt, Erchanger, Dietrih, Zacco. De familia: Asmar, Rihheri, Aripo, Isangrim, Adalhart, Vuolfhart, Humpreht.

a) tako namesto *complacitationem*. b) z popravljen iz l. c) drugi n dodan od sodobne roke nad črto. d) prvi g popravljen iz začetega s.

